

OPPIMATERIAALEJA

PUHEENVUOROJA

RAPORTTEJA

TUTKIMUKSIA 42

Ilpo Laitinen, Harri Jalonen & Jari Stenvall

SE TOIMII SITTEENKIN

Kohti organisaatiotutkimuksen
pragmaattista kompleksisuusteoriaa

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU
TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

OPPIMATERIAALEJA

PUHEENVUOROJA

RAPORTTEJA

TUTKIMUKSIA 42

Ilpo Laitinen, Harri Jalonen & Jari Stenvall

SE TOIMII SITTEENKIN

Kohti organisaatiotutkimuksen
pragmaattista kompleksisuusteoriaa

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU
TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

TURUN AMMATTIKORKEAKOULUN
TUTKIMUKSIA 42

Turun ammattikorkeakoulu
Turku 2014

ISBN 978-952-216-481-0 (painettu)

ISSN 1457-7917 (painettu)

Painopaikka: Suomen yliopistopaino – Juvenes Print Oy, Tampere 2014

Myynti: <http://loki.turkuamk.fi>

ISBN 978-952-216-482-7 (pdf)

ISSN 1796-9964 (elektroninen)

Jakelu: <http://loki.turkuamk.fi>

SISÄLTÖ

I	JOHDANTO	5
1.1	Pragmatismien lyhyt historia	7
1.2	Kompleksisuusajattelun lyhyt historia	10
2	CHARLES S. PEIRCE – FILOSOFI JA TUNNETTU SEMIOOTIKKO	12
2.1	Charles S. Peircen elämä	12
2.2	Charles S. Peircen ajattelu	17
2.2.1	Peircen kosmologia	17
2.2.2	Todellisuus, totuus ja toiminta	18
2.2.3	Peircen kategorioiden triadisuus	21
2.2.4	Merkit ja semiotiikka	22
2.3	Johtopäätöksiä Peircen pragmatismista	24
3	WILLIAM JAMES – PSYKOLOGI JA PRAGMATISMIN ISÄ	26
3.1	William Jamesin elämä	26
3.2	William Jamesin ajattelu	37
3.2.1	James ja totuus	37
3.2.2	James ja etiikka	39
3.2.3	Jamesin psykologia	41
3.3	Johtopäätöksiä Jamesin pragmatismista	45
4	JOHN DEWEY – KASVATUSFILOSOFI JA DEMOKRATIAN UUDISTAJA	46
4.1	John Deweyn elämä	46
4.2	John Deweyn ajattelu	54
4.2.1	Deweyn pragmatistisesta filosofiasta	54
4.2.2	Deweyn kasvatustilosophia	57
4.2.3	Dewey ja demokratia	60
4.3	Johtopäätöksiä Deweyn pragmatismista	64

5	NORBERT ELIAS – SOSIOLOGI JA KOMPLEKSISUUSAJATTELUN EDELLÄKÄVIJÄ	66
5.1	Norbert Eliaksen elämä	66
5.2	Norbert Eliaksen ajattelu	73
5.2.1	Eliaksen figuraatioteoria	73
5.3	Johtopäätöksiä Eliaksen ajattelusta	77
6	KOMPLEKSISUUSAJATTELU – UUSI JOHTAMISEN PARADIGMA VAI VANHAA VIINIÄ UUDESSA PULLOSSA?	79
6.1	Kompleksisuusajattelun keskeinen käsitteistö	81
6.2	Kompleksisuusajattelun suhde systeemiajatteluun ja perinteisiin yhteiskuntatieteellisiin teorioihin	83
6.3	Kompleksisuusajattelun lisäarvo organisaatiotutkimukselle	89
6.4	Kompleksisuusajattelun organisaatioteoreettisia sovelluksia	94
6.5	Johtopäätöksiä	98
7	PRAGMATISMI ORGANISAATIO- JA JOHTAMISTUTKIMUKSESSA	101
7.1	Pragmatismi ja suomalainen hallinnon tutkimus	101
7.2	Pragmatismien periaatteet organisaatio- ja johtamistutkimuksessa	104
7.3	Pragmatistinen organisaatioteoria kompleksisuus- ajattelun valossa	106
	KIRJOITTAJAT	110
	LÄHTEET	111

I JOHDANTO

Voiko tutkimus olla käytännöllistä? Onko teorioista todella hyötyä käytännön kehittämisessä? Erityisesti nämä kysymykset ovat keskeisiä organisaatioympäristössä, jossa voidaan ajatella, että esimerkiksi toiminnan uudistaminen, johtaminen tai vaikkapa oikeiden päätösten tekeminen on enemmänkin kokemukseen ja taitoon perustuvaa kuin tieteellisen tietoon lähtökohtaisesti nojautuvaa.

Käänteisesti on toisaalta mahdollista asettaa kysymys, missä määrin käytännöstä on hyötyä tieteelle – uuden tiedon kehittämiseksi. Mahdollistahan on, että organisaatioissa tehdään asioita ”kuten ennenkin”, eikä uuden tiedon luomiselle ole edellytyksiä. Tieteellisen tiedon tuottamista voidaan kuvata myös toimintana, joka vaatii enemmänkin ajattelua ja sosiaalista mielikuvitusta kuin käytännön toiminnan hahmottamista. Tieteessä on usein tavoitteena yleistää ja käsitteellistä asioita ja ilmiötä – viedä niitä abstraktille tasolle – ja tällöin yhteys todellisuuteen saattaa toisinaan olla vaikeasti tunnistettavaa.

Käytännön ja tutkimuksen – tai teoreettisen ajattelun – välinen suhde onkin eräänlainen ikuisuusongelma. Osa tieteellisistä lähestymistavoista perustuu näkemykseen, että eron pitääkin olla suuri. Käytäntö on käytäntöä ja teoria toimii abstraktilla tasolla. Kuitenkin on tutkimusperinteitä, joissa ei tehdä eroa käytännön ja teorioiden välillä. Näistä merkittävimpiä ovat pragmatismi ja siihen perustuvat kompleksisuusteorioiden suuntaukset.

Tässä teoksessa käsitellään pragmatismia ja kompleksisuusajattelun historiallista kehitystä ja niiden merkitystä organisaatio- ja hallintotieteelliselle tutkimukselle. Pyrimme erityisesti tunnistamaan teorioita ja käytäntöjä yhdistäviä tieteellisiä *paradigmoja* käymällä läpi pragmatismia ja kompleksisuusteorian klassikoita. Paradigmat koostuvat teorioista, joiden tehtävänä on selittää tutkittavia ilmiöitä (Kuhn, 1962). Teorialla puolestaan tarkoitetaan yhtenäistä tietojen ja käsitteiden järjestelmää, joka sisältää tiivistetyssä muodossa tsiasioita koskevia periaatteita. Hyvässä teoriassa väitteet esitetään joukkona aksioomia, joista voidaan johtaa kaikki muut ko. teorian väitteet (Järvinen & Järvinen, 2004).

Uskomme, että klassikoiden kautta on tunnistettavissa erilaisten paradigmojen juuria. Niiden tiedostaminen on puolestaan välttämätöntä, jotta ymmärrämme, miksi eri teorit ovat juuri sellaisia kuin ne ovat. Olemme kiinnostuneita erityisesti organisaatiotutkimukseen vaikuttaneista lähestymistavoista. Tämä teos on suunnattu hallintotieteitä sekä johtamista ja organisaatioita opiskeleville opiskelijoille, joiden mielestämme tulee olla tietoisia ”tieteellisistä juuristaan”.

Teos on johdatusta pragmatismiin ja pragmatistiseen ajatteluun sekä sellaiseen kompleksisuusajatteluun, jossa on vahva yhteys pragmatismiin. Kirja sisältää niin pragmatismia kuin kompleksisuusajattelun keskeisten ajattelijoiden esittelyä.

Luvuissa 2–4 pragmatismia lähestytään kolmen keskeisen suuntausta kehittäneen oppi-isän ajattelun kautta. Nuo keskeiset pragmatistit ovat Charles S. Peirce, William James sekä John Dewey. Kustakin keskeisestä pragmatismia keskushahmosta ja oppi-isästä kerrotaan heidän elämänvaiheensa ja ajattelun keskeisiä piirteitä. Keskushahmojen elämäntarinat kuvastavat toisaalta sitä epälinearisuutta, johon niin pragmatismi kuin kompleksisuusteoriainkin viittaavat. Heidän tarinansa myös antavat perspektiiviä kunkin hieman erilaisiin pragmatismi-painotuksiin. On jossain määrin yllättävää, että suomenkielistä henkilöhistoriaa ei heistä ole saatavilla.

Peircen, Jamesin ja Deweyn analyysin jälkeen luvuissa 5 ja 6 tarkastelemme pragmatistisesti suuntautunutta Norbert Eliasta sekä kompleksisuusajattelua. Näiden lukujen avulla pohditaan pragmatismia vaikuttaneita johtamisen, organisaatiotutkimuksen ja hallintotieteiden nykykeskusteluissa ja -kehityksessä. Näin siksi, että pragmatismi on eri tavoin monien nykyisten organisaatioteorioiden juuristossa vaikuttimena tai näkyvillä moderneissa johtamismalleissa.

Teoksen päättävässä 7. luvussa pohdimme pragmatismia merkitystä suomalaiselle hallinnon tutkimukselle. Pyrimme nostamaan esille tekijöitä, joihin mielestämme pragmatismia painottava organisaatio- ja hallinnon tutkija sitoutuu. Teos päättyy analyysiin, jossa tarkastelemme kompleksisuusajattelun ja pragmatismia yhtymäkohtia. Haluamme nostaa keskustelun siitä, voisimmeko siirtyä kohti lähestymistapaa, jota nimitämme *pragmattiseksi kompleksisuusteoriaksi*.

1.1 PRAGMATISMIN LYHYT HISTORIA

Pragmatismi kehittyi filosofisena suuntauksena Yhdysvalloissa 1800-luvun lopulla. Sitä on yleisesti pidetty ensimmäisenä yhdysvaltalaisena itsenäisenä filosofisena suuntauksena (Niiniluoto, 1989, 40). Suuntausta määrittävällä kreikkalaisperäisellä termillä *pragma* (πράγμα) viitattiin alun perin toimintaan tai tekoon. Pragmatismiin voikin nähdä pyrkimyksenä asemoida inhimillistä ajattelua ja totuutta toiminnalliseen viitekehykseen. Pragmatismiin keskeisiä kehittäjiä olivat Charles S. Peirce (1839–1914), William James (1842–1910), John Dewey (1859–1952), Georg Herbert Mead (1863–1931) ja Ferdinand Canning Scott Schiller (1864–1937).

Pragmatismista filosofisena suuntauksena on käyty kriittisiä keskusteluja. Sitä on pyritty asemoimaan pikemmin asenteeksi kuin todelliseksi filosofiseksi suuntaukseksi. Sitä on tulkittu myös filosofiseksi metodiksi (Thayer, 1985). Asenteena pragmatismia on pidetty juuri sitä keskeisimmin määrittävien piirteiden vuoksi; pragmatismi painottaa sitä, mikä toimii ja arvottaa toimintaa, käytäntöä sekä yhteisöllisyyttä. (Scheffler 1974, 1.) Pragmatismiin mukaan totuus on suhteessa käytäntöön ja toimintaan. Se, millaista toimintaa arvotetaan, vaikuttaa siihen, mitä pidetään totena.

Pragmatismiin perustajaksi on yleisesti nimetty Charles S. Peirce. Hän käytti termiä pragmatismi ensimmäisen kerran perustamansa Metafyysisen kerhon (Metaphysical Club) kokouksessa esittelemässään artikkelissa 1872. Tuo teksti ei kuitenkaan ole säilynyt, mutta kaksi siitä muokattua esseetä julkaistiin nimillä *The Fixation of Belief* ja *How to Make Our Ideas Clear*. Näistä jälkimmäisessä esiintyy pragmaattinen maksiimi -käsite, mutta ei kuitenkaan vielä sanaa pragmatismi. William James on nimennyt Charles Peircen pragmatismi-käsitteen isäksi esitelmässään *Philosophical Conceptions and Practical Results* vuonna 1898. (Scheffler, 1974.)

Peirce oli ottanut termin muokattuna käyttöön Immanuel Kantilta (1724–1802). Kant oli tehnyt eron praktisen ja pragmaattisen välillä viitaten ensimmäisellä toiminnan tahdon alaisiin tekoihin ja jälkimmäisellä toiminnan päämääriin ja seurauksiin. Peircen johdolla konsepti kehittyi merkityksen ja totuuden toimivuuden suuntaan. (Scheffler, 1974; Niiniluoto 1989; Thayer, 1985.)

Peirce ja James eivät kuitenkaan koskaan itse käyttäneet termiä pragmatismi kuvaamaan kokonaista filosofista suuntausta tai koulukuntaa. Heille pragmatismi-käsite viittasi rajatusti Peircen merkitysteoriaan sekä Jamesin laajennuk-

seen Peircen maksimista. John Deweykin suosi pragmatismiin sijaan muita käsitteitä, kuten instrumentalismi ja eksperimentalismi sekä joskus jopa instrumentaalinen eksperimentalismi. (Bernstein, 2010, 10–11.)

Laajassa mielessä pragmatismiin perusta on tunnistettavissa, mutta yksityiskohdiltaan se on osin hämärä. Pragmatismi ei ollut ensinnäkään perustajilleen yksi yhteinen kaikkea heidän esittämänsä kattava käsite. Sen keskeiset, historialliset perustajat eivät myöskään olleet keskenään samaa mieltä siitä, mihin kaikkiin asioihin pragmatismi liittyi filosofisena suuntauksena tai mitä sen ydinajatuksena olivat. Pragmatismiin koossapitäviä ja sitä koostavia voimia oli se, että sen keskeiset historialliset toimijat tunsivat toisensa ja muodostivat toisiinsa liitoksissa olevan verkoston.

Metafyysiseen kerhoon kuuluivat Peircen ja Jamesin lisäksi Chauncey Wright, Oliver Wendell Holmes Jr. ja Nicholas St John Green. Peircen oppilaisiin Johns Hopkinsin yliopistossa kuului mm. John Dewey. Metafyysinen kerho perustettiin Massachusettsissa, sen keskustelua filosofiasta ja positivistisesta metodista johti Chauncey Wright (1830–1875), joka oli sekä positivistisesti että utilitaristisesti ja toimi Harvardin yliopiston matematiikan luennoitsijana. Kerho painotti kokemukseen kytkeytyvää ajattelua, jossa kokemus oli formalisoitu reflektio siitä, mitä tapahtuu itselle. (Schaffler, 1974.)

Peircen ja Jamesin pragmatismiin aatehistoriallisia filosofisia vaikuttajia olivat Sokrates (469–399 eaa.), Aristoteles (384–322 eaa.), Baruch Spinoza (1632–1677), John Locke (1632–1704), George Berkeley (1685–1753), David Hume (1711–1776), Immanuel Kant (1724–1804) sekä John Stuart Mill (1806–1873). Jamesin ajatteluun on vaikuttanut lisäksi transsendentalisti Ralph Waldo Emerson. Dewey puolestaan piti Francis Baconia (1561–1626) pragmaattisen tiedonkonseptin profeettana. (Thayer, 1985.) Pragmatismiin hämäryyttä on lisännyt sen yleismäärittely, joka ei kuitenkaan kattavasti vastaa perustajien kaikkia esityksiä. Yleismäärittelyn mukaan pragmatismi on doktriini, jonka mukaan merkitys ja totuus määrittyvät niiden praktisen, käytännöllisen hyödynnettävyyden mukaan. (Thayer, 1985; Niiniluoto, 1989; Yrjönsuuri 1996.)

Kun pragmatismia verrataan sitä edeltäneisiin filosofisiin suuntauksiin, voidaan todeta, että pragmatismi on totuusnäkemyksiltään niitä relativistisempi ja dynaamisempi. Relativismi on tosin ollut jo antiikin ajoilta asti puolustettu totuuskäsitys, mutta sen saa pragmatismissa uuden muodon. Relativismi on nähty kahdenlaisena riippuen siitä, kiistetäänkö siinä absoluuttisen totuuden olemassaolo vai pelkästään sen saavuttaminen. Pragmatismiin perusajatuksiin

kuuluu universumin jatkuva, dynaaminen muutos, jonka vuoksi mitään ehdottoman totta siitä ei voi sanoa, sillä sitä koskevat totuudetkin ovat muutoksen tilassa. Siten pragmatismi tulee kiistäneeksi absoluuttisen totuuden ja absolutistisen totuusteorian, jonka mukaan totuus ja sen pätevyys eivät riipumistään inhimillisestä, historiallisesta, psyykkisestä tai sosiaalisesta perustasta tai tekijästä. (Harva, 1953, 66–72.)

Pragmatistinen tutkimusteoria korostaa inhimillistä erehtyväisyyttä eli fallibilismia. Sen mukaan emme koskaan tavoita ehdotonta, varmaa ja erehtymättöntä tietoa, sillä uskomuksemme voivat olla toimimattomia, mikä synnyttää tarpeen uusille tulkinnoille ja korjaaville tutkimuksille. Tutkimus toteutuu pragmatismien mukaan annettujen käsitteiden ja uskomusten värittävässä vuorovaikutuksessa. Ludwig Wittgensteinin (1889–1951) myöhäisfilosofiaan kuuluneet kielipelit ja elämänmuodot ovat käsitteinä lähellä pragmatismien toiminnalliseen ja käytäntöön liittyvää totuusnäkemyä. (Niiniluoto, 1989; Scheffler, 1974.) Tämä tarkoittaa, että käytäntöjen hajautuneisuuden ja eriytymisen vuoksi on mahdotonta yksikäsitteisin kielen keinoin tavoittaa sitä elämänmuotojen erilaisuutta johon kukin osallistuu. Kielipeliä voi ymmärtää vain olemalla osa sitä elämämuotoa, johon se liittyy.

Pragmatismien varhainen kukoistuskauti oli 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Sen läpilyöntiin vaikuttivat keskeisesti William James ja John Dewey. Sittemmin pragmatistit kohtasi vastarintaa, jonka johdosta se hajaantui ja liudentui osaksi muita filosofisia suuntauksia. Viime vuosikymmenten uuspragmatisteina ja suuntauksen kehittelijöinä voidaan mainita Willard van Orman Quinen, Donald Davidsonin, Richard Rortyn sekä Hilary Putnamin. (Ks. esim. Niiniluoto, 1989; Bernstein, 2010.)

Pragmatistisen painotuksen mukaan modernin ajan järkikeskeisen tutkimuksen ja tieteen käsitykseen on kuulunut ihmiskäsitys, jossa ihminen asetetaan taustalle. Ihminen nähdään järki- eli ratio-keskeisesti. Eli ihminen typistyy järjeksi, joka on kaikissa tilanteissa ilman kokemusten vaikutusta kussakin tilanteessa olemiseen. Richard Rortyn mukaan modernin aika onkin ollut analyttisen filosofian korkeasuhdannetta, mutta hänen julistuksensa mukaan sen aika on ohi (Rorty & Engel 2007, 31). Mainitun modernin ajan järkikeskeisen ihmiskäsityksen taistelu on nähty realistien ja antirealistien välisenä kiistan totuuden konseptioista (Rorty & Engel 2007, 35). Rortyn mukaan perinteinen epistemologia ja metafysiikka on hylättävä, koska niillä ei ole hyötyä eikä niitä voi hyödyntää (Rorty & Engel 2007, 37–38). Kriittisen realismien haas-

teisiin kuuluu myös se, että sekään ei voi asettua sen tietämisen yläpuolelle, mitä tarkastelee. Siinä oletetaan, että kohde on käsitteellistettävissä ja ymmärrettävissä eli rationaalisille ja kognitiivisille prosesseille alistettavissa. Mikä on subjektiivisten kokemusten asema? Länsimaisen tieteen traditioon on kuulunut modernilla ajalla totuuden etsintä ja paljastaminen pikemmin kuin ymmärtäminen ja tilannekohtaisuus (Rorty & Engel 2007, 21).

Viime vuosikymmenten pragmatismilla on monta suuntausta, mutta tutkimuksenteon kannalta niille yhteistä on sellaisen hakeminen, mikä toimii sekä löytää ratkaisuja ongelmiin. Sen sijaan että metodi olisi tärkein, tärkeintä pragmatismissa on ongelma ja tutkijoiden tehtävänä on käyttää kaikkia mahdollisia lähestymistapoja ongelman ymmärtämiseksi. (Creswell 2003, 11–12; Laitinen, 2008.)

1.2 KOMPLEKSISUUSAJATTELUN LYHYT HISTORIA

Thomas Kuhnin (1962) kuuluisan prinssiipin mukaan tiede etenee vallankumousten kautta. Aika ajoin syntyy uusia paradigmoja, jotka kumoavat aiemat näkemykset. Valistuksen aikaa voidaan pitää aikakautena, jolloin tapahtui useita Kuhnin tarkoittamia paradigmanmuutoksia. Yksi keskeisimmistä syistä muutoksen taustalla oli tiedon merkityksen vahvistuminen. Hyvänä esimerkkinä tästä on Francis Baconin (1561–1626) kuuluisa toteamus ”tieto on valtaa”, jonka tulkitaan varsin yleisesti viittaavan ihmiskunnan kykyyn ymmärtää ja hallita ympäröivää luontoa. Valistuksen ajalle oli leimallista kunnianhimoiset projektit, kuten Denis Diderotin toimittama ja tuon ajan kirkon vahvasti vastustama tietosanakirja *l'Encyclopédia*. Ensyklopedia ei ollut nykyisenkaltainen tietosanakirja, vaan kaiken kulttuurin rakenteellinen esitys, jonka saama vastaanotto osoitti, että tieto oli valistuksen ajalla paitsi edistysuskoa, myös uhka sen aikaisille yhteiskunnallisille instituutioille. Kirkko ei kuitenkaan kyennyt estämään välttämätöntä, vaan valistuksen aika mullisti tiedemaailman. Luonnontieteiden ohella alettiin kiinnostua myös yhteiskunnallisista ilmiöistä. Kehitys synnytti yhteiskunnallisia kysymyksiä ja ihmisten käyttäytymistä tarkastelevia tieteitä. Luonnon mysteerien ohella ihmisiä kiinnostivat yhä enemmän lajitovereidensa käyttäytymistä ohjaavat ”lainalaisuudet”. Valistuksen myötä päivänvalon näkivät muun muassa sosiologia, psykologia ja taloustiede.

Kompleksisuusteoriaa ei voida pitää teoriana sanan varsinaisessa merkityksessä. Kysymys ei ole yhtenäisestä tietojen järjestelmästä, joka selittäisi jäännöksettömästi kohdeilmiöönä liittyviä syy-seuraussuhteita. Painovoimateorialla ja gravitaatiovuorovaikutuksella voidaan selittää kaikkien massallisten kappaleiden liikkuminen toisiaan kohden. Sen sijaan ei ole olemassa kompleksisuusteoriaa, joka selittäisi esimerkiksi organisaatioiden sisäisten vuorovaikutussuhteiden ja organisaation tuloksellisuuden välistä suhdetta. Teorian sijaan onkin syytä puhua *kompleksisuusajattelusta* (complexity thinking), joka koostuu useista erilaisista teorioista, joihin sisältyy yhtenäisiä tapoja ajatella ja hahmottaa maailman ilmiöitä (Cohen, 1999; Mitleton-Kelly, 2003; Merali & Allen, 2011).

Monet kompleksisuusajattelun keskeiset teemat askarruttivat jo antiikin filosofeja. Aristoteleen tiedetään todenneen, että ”kokonaisuus on enemmän kuin osiensa summa”, samoin Platonin töistä on tunnustettu kompleksisuusteoreettisia piirteitä (Farazmand, 2003). Platonin yhteiskuntafilosofiassa keskeinen ulottuvuus oli ihmisten keskinäisriippuvuus. Platonin valtiolla ei ollut itseisarvoa, vaan sen tehtävänä oli palvella ”yksityisen ihmisen parasta”, mikä puolestaan edellytti ”monenlaisten tarpeiden” huomioimista (Saarinen, 1985). Hyvässä ja toimivassa valtiossa yksityinen ihminen ei ole saari, vaan hän toimii ”kokonaisuuteen upotettuna” (emt.).

Kompleksisuusajattelun juuret ovat luonnontieteissä, erityisesti biologiassa, kemiassa ja fysiikassa. Kompleksisuusajattelun historiakatsauksessa on vaikea ohittaa belgialaista fyysikkoa ja kemistiä Ilya Prigogineä. Prigogine palkittiin vuonna 1977 Nobelin kemianpalkinnolla tutkimuksistaan dissipatiivisista rakenteista. Prigoginen yksi keskeisimpiä havaintoja oli itseorganisoituminen, jonka hän osoitti olevan luonnonsysteemien yleinen ominaisuus. Chileläiset biologit Humberto Maturana ja Francesco Varela jalostivat Prigoginen ajatuksia tutkiessaan solujen kykyä itsensä uudistamiseen. Maturanan ja Varelan kehittämän autopoiesis-teorian mukaan elävät systeemit ovat jatkuvassa uudistumisprosessissa.

2 CHARLES S. PEIRCE – FILOSOFI JA TUNNETTU SEMIOOTIKKO

2.1 CHARLES S. PEIRCEN ELÄMÄ

Charles Sanders Peirce syntyi Cambridgessa, Massachusettsin osavaltiossa 10. syyskuuta 1839. Hän oli Sarah (os. Hunt Mills) ja Benjamin Osgood Peircen toinen poika. Sarah oli senaattori Elijah Hunt Millsin tytär. Peircen vanhempi veli oli James Mills Peirce, josta tuli Harvardin yliopiston matematiikan laitoksen matemaatikko sekä myöhemmin dekaani ensin Harvardin Graduate Schooliin ja myöhemmin taiteiden ja tieteiden tiedekunnan dekaani. Charles Peircellä oli kaksi nuorempaa veljeä, joilla kummallakin oli menestyksenkäs ja ansioitunut ura. Benjamin Mills Peirce oli kaivosinsinööri ja Herbert Henry Davis Peirce toimi diplomaattina. (Scheffler, 1974; SEP; MCS.)

Charlesin isä Benjamin Peirce oli Harvardin yliopiston matematiikan ja astronomian professori sekä maineeltaan tuohon aikaan Yhdysvaltojen johtavia matemaatikkoja. Benjamin Peirce oli käytännössä perustanut matematiikan laitoksen Harvardin yliopistoon. Hän oli myös keskeisiä nimiä valtiorahoituksen Smithsonian Instituutin (Smithsonian Institution) synnyn takana. Instituutin toimialaa on luonnontieteiden ja historian sekä taidehistorian tutkimus. (Emt.)

Ei ole sattumaa, että Charles Peirce päätyi opiskelemaan Harvardin yliopiston Harvard Collegeen ja suoritti tutkinnon sieltä vuonna 1859 yhtenä nuorimpana tutkinnon suorittaneista. Samalla hänen arvosanansa kuitenkin arvioitiin vuosikurssinsa heikoimpiin kuuluviksi. (Emt.)

Peirce oli ollut pitkälti isänsä ohjauksessa ja oppilaana. Jo kahdentoista vuoden iässä hän luki yliopistotasoisia tekstejä logiikasta sekä tutustui Immanuel Kantin teokseen *Puhtaan järjen kritiikki*. Kant säilyi Peircen lukemistona koko hänen loppuikänsä. Charlesin opettajana isä Benjamin pyrki määrätietoisesti eroon perinteisistä opetusmenetelmistä. Benjamin Peirce opetti poikaansa

esimerkiksi antamalla tälle erilaisia ongelmia ratkaistavaksi, jonka jälkeen hän seurasi, miten ja millaisin keinoin hänen poikansa asetetuista ongelmista selvisi. Charles Peirce arvosti älyllistä yhteyttä isäänsä, mutta oletetusti järjestely ei kuitenkaan ollut paras mahdollinen aikuistuvalla pojalle, sillä eri arvioiden mukaan isän opetus- ja kasvatuseritykset sekä tiivis ohjausvalta poikaansa toisaalta edesauttoi Peirceä siihen ajattelun syvyyteen, mistä maailma hänet tuntee, mutta toisaalta ne aikaansaivat sen, että hän ei oikein missään kuulunut joukkoon ja ollut yksi muista. (Emt.)

Harvard Collegesta valmistumisensa jälkeen Charles Peirce vietti vuoden Louisianassa, jonka jälkeen vuonna 1861 hän alkoi työskennellä Yhdysvaltain rannikko- ja geodeettisessa mittausvirastossa (USCGS). Peirce jatkoi Benjamin isänsä perustamassa virastossa aina vuoteen 1891 asti. USCGS-virastossa Peirce mittasi maan vetovoimaa ja tutki maan vetovoimakenttää mm. käyttäen apunaan erilaisia itse suunnittelemaan heilureita. Tutkimukset veivät Charles Peirceä eri puolille Yhdysvaltoja sekä ulkomaille. (Emt.)

Vuonna 1862 Charles Peirce suoritti MA-tutkinnon ja vuonna 1863 ScB-tutkinnon Harvardin yliopistosta. Jälkimmäisen tutkinnon pääaineena hänellä oli kemia ja hän sai arvosanakseen summa cum laude eli korkeimmalla kiitoksella hyväksytty. Lokakuussa vuonna 1863 hän avioitui Harriet Melusina Fayn kanssa. Hänen vaimonsa suku oli Cambridgen johtavia sukuja ja Harriet aktiivinen feminismiin puolustaja.

Vuosina 1864–65 Peirce oli alkanut myös luennoida Harvardissa logiikasta, filosofiasta ja tieteen filosofiasta. Harvardista Peirce siirtyi Bostonin Lowell Instituuttiin, jossa hän luennoi induktiivisesta päättelystä, tieteen logiikasta ja filosofiasta vuosina 1866–70. Lowell Instituutti on vuonna 1836 perustettu koulutus- ja opetussäätiö, jonka tavoite ja tehtävä on ollut tarjota avointa julkista yliopistotasoisia opetusta. Lokakuusta 1869 joulukuuhun 1872 Peirce johti Harvardin observatorion assistenttina astronomista tutkimusta. (Emt.)

Noiden luentojen jälkeen Peirce perusti Metafyysisen kerhon (The Metaphysical Club) vuonna 1871. Kyseinen kerho muodostui keskeiseksi foorumiksi pragmatismien varhaiselle muotoutumiselle ja synnylle. Ja juuri siinä kerhossa Peirce esitteli tekstinsä, joissa hän ensi kertaa toi julki pragmatismien käsitteensä (1872).

USCGS:n tutkimukset veivät Charles Peircen Eurooppaan huhtikuusta 1875 elokuuhun 1876 sekä uudelleen kolmeksi kuukaudeksi syksyllä 1877. Noiden matkojen väliin sijoittuu myös hänen eronsa vaimostaan Harriet Melusinasta

lokakuussa 1876. Avioero ja muut tapahtumat merkitsivät Charlesille erilaisen ongelmien hiljaisen kasautumisen ja hänen työuransa vaikeutumisen alkua. Harriet Melusina oli feministisen liikkeen johtohahmo ja hakeutui asumaan naisten kommuuniin, jossa naiset jakoivat kaiken yhteisesti lasten kasvatuksesta talouteen ja toimivat ilman miehiä. Näistä feminismimotiiveistaan johtuen hän ei myöskään antanut suostumustaan avioeroon, kun katsoi koko avioliiton olevan mieskeskeinen instituutio. (Emt.)

Vielä vuonna 1877 Peirce valittiin Kansalliseen tiedeakatemiaan (National Science Academy) ja hän julkaisi astronomisia tutkimuksia kirjassaan *Photometric Researches* (1878). Laaja luonnontieteellinen kiinnostus ja orientaatio eivät kuitenkaan syrjäyttäneet Peircen syvää ja kestävästi kiinnostusta filosofiaa ja logiikkaa kohtaan. Vuodesta 1877 vuoteen 1878 Peirce julkaisi *Popular Science Monthly*- ja *Illustrations of the Logic of Science* -journaaleissa kuusi esseettä. Ensimmäiset kaksi ovat pragmatismien synnyn kannalta keskeiset *The Fixation of Belief* sekä *How to Make Our Ideas Clear*. (Emt.)

Vuonna 1879 Peirce nimitettiin Johns Hopkinsin yliopistoon ja hetken aikaa Peircen asiat sujuivat hyvin. Hän ei kuitenkaan missään vaiheessa elämäänsä saanut vakituista yliopistovirkaa. Johns Hopkinsin yliopiston luennoitsijana häntä arvostettiin ja pidettiin taitavana opettajana. Hänen oppilainaan olivat tuolloin mm. John Dewey, Thorsten Veblen ja Joseph Jastrow. Johns Hopkinsissa Peirce kiinnostui mm. neljän värin ongelmasta, laajensi isänsä tutkimuksia assosiativiseen algebraan sekä työskenteli matemaattisen logiikan, joukko-teorian (set theory) ja topologian parissa. (Emt.)

Peirce eli tuohon aikaan ranskalaisyyntyisen romaninaisen Juliette Froissy Portalèsin kanssa ja kun avioero Harriet Melusinasta lopulta tuli lainvoimaiseksi hutikuussa 1883, avioitui Peirce Julietten kanssa kuutta päivää myöhemmin. Avioeron pitkittymisen syynä oli tuon ajan Ranskan avioerolainsäädäntö, sillä myös Juliette Froissy oli tahollaan naimisissa. Seuraavana vuonna tuore matematiikan ja astronomian professori Simon Newcomb ilmoitti Johns Hopkinsin johdolle ja edunvalvojille kertoen, että Peirce oli elänyt jo pitkään ranskalaisen romaninaisen kanssa ollen samaan aikaan virallisesti aviosuhteessa toisaalle. Peläten skandaalia ja maineensa menetystä Johns Hopkinsin yliopisto päätti olla uusimatta Peircen nimitystä ja työso-pimusta eikä Charles Peirce enää koskaan saanut uutta akateemista virkaa. (Emt.)

Tämä virasta irtisanoutumiseen päättynyt episodi tapahtui aikana, jolloin yhdystyvaltalaisissa yliopistoissa oli vakavia professori–opiskelija-hyväksikäyttötapauksia, joiden vuoksi ei kuitenkaan läheskään aina erotettu tehtävistä. Voidaankin sanoa, että kyseinen manööveri osoitti yliopiston halua päästä eroon Charles Peircestä. Peirce oli loppuelämänsä asiasta turhautunut ja katkera.

Peircen ainoaksi vakituisemmaksi työsuhteeksi tämän jälkeen jäi USCGS, jonka tehtävät veivät hänet pääkaupunkiin Washingtoniin keräämään dataa vetovoiman mittauksiin. Vuonna 1886 Peirce muutti New Yorkiin, mutta ajautui samalla ristiriitoihin esimiestensä kanssa, jonka myötä hän työskenteli yhä enemmän muista erillään ja yksin. Kyseinen virasto alkoi kärsiä hallituksen myöntämien varojen leikkauksista. Peirce muutti Milfordiin Pennsylvaniaan huhtikuussa 1887 ja hänen äitinsä kuoltua muutamaa kuukautta myöhemmin hän peri riittävästi varoja, jotta kykeni hankkimaan maata ja rakennuttamaan Arisbeksi nimeämänsä kotitalon Milfordin lähelle. (Emt.)

Kun Peirce luovutti loppuraporttinsa USCGS:lle vuonna 1890, sitä esitettiin hylättäväksi, ellei Peirce tekisi siihen mittavia muutoksia. Kun hän ei toimitanut mitään muuta tekstiä virastolle vuoden 1891 loppuun mennessä, häntä pyydettiin eroamaan tehtävistään eikä Peircellä enää ollut mitään vakituisia tuloja. (Emt.)

Samoihin aikoihin kun Peirce menetti kaikki säännölliset ansiotulonsa, Peircen uusi vaimo Juliette oli jättämässä tämän. Juliettella oli diagnostisoitu tuberkuloosi vuonna 1889, jolloin hän oli matkustanut Eurooppaan saamaan hoitoa. Juliette palasi vuonna 1890 matkaltaan, mutta hoidoilla ei ollut toivottuja tuloksia ja vuonna 1891 hän joutui leikkaukseen sairautensa vuoksi. Siitä huolimatta, että Julietten terveydentila oli huono, hän päätti jättää Charles Peircen. Noista hetkistä eteenpäin Peirceltä ei käytännössä julkaistu juuri mitään vuosisadan loppuun asti; kaikki hänen tekstinsä joko hylättiin tai hän ei saanut niitä sovittuun päivään mennessä valmiiksi. Hylättyjä tekstejä olivat mm. kahden eri kustantajan hylkäämä *How to Reason* (1894) sekä *New Elements of Mathematics*, joka hylättiin 1894 ja keskeneräisiä tekstejä esimerkiksi *Search for a Method* (1893), *The Principles of Philosophy* (1894) sekä *The History of Science* (1898). (Emt.)

Charles Peirce pyrki kuitenkin jatkuvasti kirjoittamaan. Eristyneenä muusta maailmasta ja talousvaikeuksiensa keskellä hän keskittyi kehittämään filosofiaansa ja filosofista järjestelmänsä, jota hän ei kuitenkaan koskaan saanut valmiiksi, yhtenäiseksi systemaattiseksi kokonaisuudeksi. Peirce oli lähes va-

rarikossa ja hän joutui mm. myymään omistamiaan kirjoja saadakseen tuloja. Vuosina 1891–1906 hänen onnistui saada joitakin pieniä tuloja kirjoittamalla 180 erilaista arviota *Nation*-lehteen. William James pysyi kuitenkin hänen apunaan ja akateemisena tukijanaan. James myös järjesteli satunnaisia luentoja Peircelle. Peirce muutti toisen nimensä Sandersin Santiagoksi, osin osoittaakseen kiittollisuuttaan ”pyhälle Jamesille”, joka pelasti hänet tuellaan. (Emt.; Richardson, 2007, 136–138.)

William Jamesin tuella Peirce saavutti 1900-luvun alkuvuosina jonkin verran uudelleen asemaa akateemisena luennoitsijana. Peirce luennoi Harvardissa pragmatismista maaliskuusta toukokuuhun vuonna 1903 sekä sai pragmatismia esitteleviä artikkeleitaan julkaistuksi *The Monist*-journalissa vuonna 1905. Peirce kuoli syöpään, katkeruuteen ja yksinäisyyteen kotonaan Arsibessa, Milfordissa Pennsylvaniassa huhtikuun 19. päivä vuonna 1914.

Peirceä pidettiin monimutkaisena ja haastavana persoonallisuutena. Häntä luonnehdittiin tunteikkaaksi, pikkumaiseksi, turhamaiseksi ja hienostelevaksi sekä toisaalta äreäksi, riidanhaluiseksi ja arrogantiksi. Häntä pidettiin helposti huijattavissa olevana ja raha-asioiden hoitamisessa toivottomana sekä henkilönä joka toistuvasti unohtaa tapaamiset. Hänen ristiriitaista ja ongelmaista luonnettaan on pidetty keskeisenä syynä siihen, että hän ei saanut julkaistua enempää eikä saanut pysyvää yliopistovirkaa. Myös Peircen oma filosofinen systeemi jäi keskeneräiseksi. Toisaalta William James, joka oli persoonana hyvin erilainen kuin Peirce, säilyi hänen pitkäaikaisena tukijana ja ystävänä. (Emt.)

Persoonan ristiriitaisuuksista ja ongelmistaan huolimatta Peircen maine ja merkitys filosofiassa, yhteiskunnallisessa ajattelussa ja teorioissa on kasvanut kasvamistaan. Charles Peirce julkaisi vain yhden kirjan elinaikanaan, joka oli hylättäväksi pyydetty tekninen manuaali mittauksista, mutta hän julkaisi tuhansia sivuja artikkeleina eri jouluaaleissa ja oli varsinkin huippuvuosinaan kysytty luennoitsija.

Peircen julkaistujen sivujen tekstimäärä ylittää nykyisin noin 12 000 sivuun. Hänen tiedetyt ja julkaisemattomat käsinkirjoitetut tekstinsä ovat yhteensä noin 80 000 sivua. Hänen tekstinsä aihepiirit ovat monitieteiset matematiikasta luonnontieteisiin ja fysiikkaan, taloustieteistä psykologiaan, yhteiskunnallisiin tieteisiin ja filosofiaan. Peircen julkaisemattomat sekä julkaistut tekstit ovat Harvardin yliopiston omaisuutta, kun Juliette Froissy Portalès myi Peircen kuoleman jälkeen omistukseensa tulleet kaikki Peircen kirjoitukset yliopistolle 500 dollarin hintaan. (Emt.; ks. myös Niiniluoto, 1989, 47.)

2.2 CHARLES S. PEIRCEN AJATTELU

2.2.1 Peircen kosmologia

Peircen tutkimuksista on pragmatistisen ja kompleksisuusteoreettisen keskustelun keskellä hyödyllistä käydä läpi hänen kosmologista ajatteluaan. Peircen kosmologiatekstit hyökkäsivät tuon ajan yleisesti hyväksytyä lähestymistapaa vastaan, jonka mukaan maailmankaikkeus oli eräänlainen ideaali mekanismi, muuttumaton kellokoneisto. Yleiset fysiikan lait tarjosivat mahdollisuuden tarkastella tuota täydellistä kellokoneistoa, jolloin ongelmana oli lähinnä havainnoijan puutteellinen tietämys. Samoin muutokset olivat muutoksia enemmän havainnoijassa kuin muuttumattomassa kellokoneistossa, jonka toimintaa tiedetyt lait ohjasivat. Peircen painotuksien mukaan maailmaan kuuluu absoluuttinen sattuma. Tunnistetut säännönmukaisuudet ja lainalaisuudet eivät ole ekstrapoloitavissa ajallisesti taaksepäin tai ennusteellisesti tulevaisuuteen. Maailmassa kaikki ilmaisee toisaalta vapauden, spontaaniuden ja sattuman puolia sekä toisaalta säännönmukaisuutta tai pyrkimystä tavanmuodostukseen (*habit-making*). (Carbtree, 2010; Scheffler, 1974.)

Evolutiiviseksi kosmologiaksi nimeämässä tulkinnassaan Peircen mukaan kaikki on jatkuvassa kehityksen tilassa. Myös fysiikan lakien kohtalona on kehittyä ja nykyisin käytettävät lait edustavat vain kehityksen yhtä vaihetta. Kaikki lait ovat fallibiileja eli enemmän vähemmän oikeita riippuen ajasta ja kehityksestä, mutta ne eivät koskaan ole absoluuttisen tosia. Maailmaa voi hahmottaa vain esittämällä siitä kysymyksiä. Kokemukset liittyvät yhteen ja niiden kasvu toisaalta samalla muuttaa maailmaa. (Emt.)

Peirce hyökkäsi myös determinismii vastaan. Peircen mukaan mitkään lait eivät ole luonnon determinantteja. Sen sijaan Peirce esitteli evolutiiviseen kosmologiaansa kuuluvana *tykismmin* (*tychism*). Tykismillä hän viittaa siihen, että kaikessa luonnon järjestyksessä on aina samalla mukana absoluuttista sattumaa. Peircen mukaan mekanistiset lait ja voimat eivät kykene selittämään kaikkea sitä muuntelua ja evoluutiota mikä maailmassa ilmenee. Ja toisin kuin mekanistiset lait, muuntelu ja sattuma ovat Peircen mukaan palautumattomia. Peircen mukaan maailma on teleologisen evoluution tilassa. Maailma on muuntelun keskellä järjestystä hakeva ja aikaa myöten järjestyvä. Erilliset tapahtumat kuitenkin samalla luovat ja rakentavat jatkuvuuteen. Tuo kosmologian teorian ajatus kertautui Peircen *synekismmin* (*synechism*) käsitteeseen. Synekismi viittaa jatkuvuuteen ja ilmiöiden jatkumoon. Peircen kosmologiassa maailma on *triadisesti* (ks. tarkemmin luku 2.2.3) mahdollisuutena, tosiasiallisuutena ja jatkuvuutena. (Emt.)

2.2.2 Todellisuus, totuus ja toiminta

Peirce kutsuu ajatteluaan ja filosofiaansa objektiiviseksi realismiksi. Peircen mukaan kaikki ajattelu perustuu *merkkeihin* (signs). Mikään ajattelu, päättely tms. ei voi suoraan kohdistua mielen ulkopuoliseen. Todellista on se, mihin järkeily lopulta päättyy. Realisti uskoo vain siihen todellisuuteen, jonka tuntee.

Peircen ajattelua voikin hahmottaa kysymällä sitä, mikä on totuus ja mitä ovat ”faktat”. Peirce pohti sitä, miten voimme tietää, että totena pidetty tieto on muuttumatonta, universaalial ja yhdenmukaista (uniform). Tässä yhteydessä Peircellä on liittymäkohtia John Lockeen, joka oli yksi hänen ajattelunsa lähteistä. Locke nimittäin esitti, että yksinkertaiset havainnot ovat todenmukaisemmin totta kuin kompleksiset ideat. Tästä Peirce jatkoi ajatteluaan pohtimalla, miten yhteisö konstituoiti itsensä erilaisten käytäntöjen kautta. Hänen kysymyksiinsä kuului, mikä on yhteisön ja sen kohteiden suhde ja ovatko esimerkiksi yhden yhteisön johtopäätökset ja havainnot toistettavissa toisessa yhteisössä. Peirceä askarrutti myös kysymys siitä, onko universaalisuus ennemminkin yhteisön ominaisuutta kuin itsenäinen entiteetti.

Peircen mukaan maailma on jatkuvassa muutoksen tilassa ja siten myös sitä koskeva tieto ja tiede ovat saman muutoksen vaikutuspiirissä. Peirce jaotteli tietämyksen vajavaisuutta eri luokkiin päättelyn tueksi. Peircen mukaan tietämyksen vajavaisuutta voidaan arvioida *todennäköisyyden* (probability), *todentuntuisuuden* (verisimilitude) ja *vakuuttavuuden* (likelihood) sekä *uskottavuuden* (plausibility) näkökulmista. Kun tieto lähestyy totuutta, niin mainitut päättelyn vajavaisuusluokat auttavat hahmottamaan, miten totta uskomukset ja oletukset kulloinkin ovat. Parhaat tietoa tuottavat käytännöt ovat tieteellisiä käytäntöjä. (Carbtree, 2010; Scheffler, 1974; Niiniluoto, 1989.) Toisin sanoen mieli vastaa mm. ajatustoiminnasta tulevaan ärsykkeeseen, joka synnyttää epäilyä. Epäily aikaansaa toimintaa, jolla epäilyyn vastataan muodostamalla uusi uskomus tai käsitys.

Peircen mukaan uskomuksen päättämiseksi (determining ”belief”) on seuraavat vaihtoehdot: *sinnikkyys* (tenacity) eli päätös perustuu yksilön tahtoon, *auktoriteetti* eli perustuu johtavan yksilön tahtoon, *järkeily* eli perustuu loogiseen päättelyyn ja sitä edeltävään havainnointiin sekä *tiede* eli tulkinta on johdettu hypoteeseista, jotka koskevat todellisuutta (reality). (Carbtree, 2010; Scheffler, 1974.)

Peircen mukaan havainnointi on tietoista, sillä me kiinnitämme huomiota asioihin, jotka jo ovat meidän käytännön tavoitteidemme, järkemme ja pyrkimystemme mukaisia. Tämä tapahtuu ennen kuin edes osaamme tai voimme mitata, analysoida tai tulkita havainnoinnin kohteena olevia asioita. Pragmaattinen tieto on objektin tai tapahtuman konstruktioita toimintaa ohjaavien päämääriemme mukaan.

Kuten todettua, Peircen pragmatismi-määritelmän mukaan jokainen ajatus tai kognitiivinen representaatio ovat merkitystä. Peircen mukaan se, mitä on *tos*i (true) ja mitä on *todellinen* (real) eivät ole synonyymeja toisilleen, sillä todellinen vaatii aina responssia. Siten esimerkiksi todellista on olla sairas, totuus on puolestaan sen selitys: nykyihmiset puhuvat bakteereista, viruksista yms., mutta tuhat vuotta sitten puhuttiin demoneista sairauksien aiheuttajina. Responssi ilmenee Peircen mukaan siten, että todellinen vaatii meitä vastaamaan siihen jotenkin. (Emt.)

Abstraktioita käytetään kuvaamaan todellista ja antamalla niille merkityksiä. Esimerkiksi kartta ei ole sama kuin se mitä se kuvaa. Ollakseen samoja kartan pitäisi olla identtinenkuvaamansa kohteen koon, muodon ja muiden ominaisuuksien suhteen. Sanomattakin on selvää, että tällaisen kartan käyttö ei enää olisi mielekäästä. Todellisen konseptiinsa Peirce sai vaikutteita Duns Scotukselta. Duns Scotus oli keskiajan tärkeimpiä loogikkoja ja rinnastettavissa samaan kastiin Pierre Abélardin ja Wilhelm Ockhamilaisen kanssa. Scotus pohti, analysoi ja kehitteli loogista mahdollisuutta. Hän myös kehittäli olion partikulariteettia kuvaavan *tämyyden* (haecceitas) ja universaliteetin *mikyys* (quidditas) käsitteet. (Emt.)

Peircellä todellinen on entiteetti, joka edellyttää meitä vastaamaan siihen. Tämä tapahtuu luomalla todelliseen merkityksiä ja abstraktioita. Kuten todettua nämä eivät itsessään ole sama asia kuin se entiteetti, josta niitä luodaan. Abstraktio on todellisuus siten käännettynä, että se kuitenkin jo esiintyy meillemme. Havainnoija siis yrittää mahduttaa kohdetta, abstraktiota vastaamaan ennakko-odotuksiaan ja -oletuksiaan. Peircellä ei ole erillistä kohdetta eikä erillistä havainnoijaa, vaan ne ovat olemassa vain yhtäaikaaisesti. Siten esimerkiksi tutkijat eivät koskaan voi havainnoida kohdettaan sitä muuttamatta. Suhde on rekursiivinen, sillä havainnoinnin käynnistämä muutos palautuu takaisin muuttaen havainnoitsijoita itseään. Tieto kohteista on *hämärää* (elusive) ja havaintoihin perustuvat ratkaisut ja arviot ovat lähinnä hypoteeseja. Tieto tulee varmemmaksi vasta kun sitä testataan uudestaan ja uudestaan. (Emt.)

Tiedonhankinnassa tarvitaan Peircen mukaan päättelykykyä siirryttäessä tunnetusta tiedetystä kohti ei-tiedettyä ja tuntematonta. Meidän päätöksemme määrittävät sen, mikä on totta pikemmin kuin todellisuus itsessään. Tieto ei ole todellisen essentiaa, vaan se on päätös siitä, miten tulkitsemme ja millaisen interpretaation kulloinkin valitsemme. Tieto ja tietämys ovat aina *in flux*, muutoksessa. Kun jokin on totta tai pidämme jotakin totena, haluamme toimia sen mukaisesti. Totena pidettävä vaikuttaa siihen miten toimimme. Mitään ei ole olemassa pelkkänä essentiana.

Todellisuus on Peircen mukaan maailma, joka opitaan yhdessä tuntemaan. Inhimillinen tutkiva yhteistoiminta päättyy aina jonkinasteisen universaalimaksimien muodostamiseen, kun se etenee riittävän pitkälle. Tuon näkemyksen mukaan tiedon varmuus ei perustu yksilölliseen kokemukseen, vaan edellyttää laajan yhteisön idean ja yhteisymmärryksen. Tieteen kontekstissa kyse on tällöin siitä, miten tiedeyhteisö pääsee oma kommunikaationsa kautta yhteisymmärrykseen ja jaettuun näkemykseen siitä, mikä on totta. Totuus on tuon prosessin lopullinen mielipide. Tämä mahdollistaa myös sen, että tiede on itseäänkorjaava prosessi. (Carbtree, 2010; Scheffler, 1974; Niiniluoto, 1989; Yrjönsuuri, 1996.)

Tieteen metodissa uhraamme lyhytaikaisten uskomusten mukaiset järjestelyt sille, että haemme pitempiaikaista kestävämpää ratkaisua. Peircen mukaan *uskomuksen* (belief), *tavan* (habit), *toiminnan* (action) ja *tutkimuksen* (inquiry) välillä on kiinteä yhteys. Tuon yhteyden voi esittää muodossa uskomus à tapa à toiminta à yllätys à epäily à tutkimus à uskomus (Niiniluoto, 1989). Kun uskomuksien ohjaama toiminta ajautuu yllätyksiin, seurauksena on uskomuksia koskevaa epäilyä, jolloin tutkimuksen tehtävänä on tuottaa perustaa uusille uskomuksille.

Peirce jakoi *käsitykset* (conceptions) kolmeen kategoriaan. Peircen mukaan satuma on ensimmäiseen kategoriaan kuuluvaa (First), laki toiseen (Second) ja pyrkimus tapojen muodostukseen on kolmatta kategoriaa (Third). Kolmeen kategoriaan perustuu myös Peircen ajattelussa päättelyn lajit eli abduktio, induktio ja deduktio. Induktio on päättelyä empiirisen tapauksen perusteella, kun taas deduktiossa päätellään ja johdetaan päätelmiä jostakin säännöstä lähtien. Abduktio puolestaan viittaa epävarmaan tietoon perustuvaan oivallukseen. (Tarasti, 1990, 27.)

2.2.3 Peircen kategorioiden triadisuus

Peircen kaikki ajattelu perustui fenomenologisille kategorioille. Olipa kyse hänen kosmologiastaan tai logiikan, semiotiikan tai tieteiden näkemyksistään, kategoriat olivat keskeisessä asemassa. Kategorioita oli kolme ja ne muodostivat *triadisen* yhteyden. Peircelle fenomenologia oli uusi tapa tarkastella sitä todellisuutta, joka ympäröi meitä siten kuin se ilmenee meille. Peircen mukaan kolme kategoriaa ovat fundamentaaleja ja koskee kaikkea olemassa olevaa. (Crabtree, 2010.) Kategorioiden taustalta voidaan hahmottaa kantilaisia yhteyksiä

Peircen pragmatismi esiteltiin ensi kerran vuosien 1877 ja 1878 artikkeleissa *The Fixation Belief* ja *How to Make Our Ideas Clear*, jotka julkaistiin *Popular Scientific Monthly*-journaalissa. Niiden taustalta on hahmotettavissa pitkä perehtyneisyys Kantin filosofiaan. Kantin transsendentaalista analytiikkaa voi pitää kyseisten artikkelien lähtökohtana. Kuuluihan Kantin *Puhtaan järjen kritiikin* keskeisiin tavoitteisiin pyrkimys osoittaa se, miten tiedollinen *kokemus* (Erfahrung) on ylipäänsä mahdollista eli ns. transsendentaalinen analytiikka, joka viittaa Kantin filosofiassa hänen pohdintoihinsa ymmärryksen suhteesta tietoon.

Toinen keskeinen tavoite Kantilla oli oikean järjen käytön rajojen määrittäminen. Kantin ajattelussa nuo puolet liittyivät toisiinsa, sillä kokemus oli hänen mukaan mahdollista vain ilmiöistä tai olioista siten kuin ne näyttäytyvät eikä olioista sinänsä (Ding an Sich). (Niiniluoto, 1989; Kannisto, 2012.)

Perehtyneisyys Kantiin johti Peircen ontologian ja kielifilosofian ydinkysymyksiin. Peirce kehitti edellä mainitun kategorioiden kolmijaon, jonka ajatuksiin kuului, että *merkki* (sign) esittää aina jotakin jollekin jossakin suhteessa. Peircen kolmijako *Firstness* (ensiys; kvaliteetti, laatu, tuntemus; pitää olla jotakin, asioiden olemassa olo), *Secondness* (toiseus; fakta, tosiseikat, relaatio; reaktiivinen suhde asioiden välillä) ja *Thirdness* (kolmannus; laki, representatio, tulkinta; mitä tehdä, kun on kosketuksissa näihin kahteen eli representationaalinen asioiden relaatio) vaikutti ratkaisevasti myös siihen, että Peirceä pidetään myös yhdysvaltalaisen semiotiikan perustajana. (Niiniluoto, 1989; Tarasti, 1990, 25–32.)

Peircen triadi-esityksen mukaan pitää olla hypoteeseja ennen kuin voi tehdä hypoteesien yleistyksiä. Sekä objektin että havainnoijan pitää olla olemassa (ensiys), niiden pitää olla yhteydessä toisiinsa, jotta havainnointia voi tehdä

(toiseus) ja lisäksi pitää olla jokin representatiivinen suhde jo valmiiksi (kolmannus) eli esim. tulkitsijat ovat yhteydessä objekteihin siten, että voivat esittää merkityksiä toisilleen.

Firstness viittaa johonkin välittömään ja hetkelliseen, analysoimattomaan tunteeseen kaikkein paljaimmassa ja jäsentymättömässä tilassaan. Kyse on tietynlaisesta potentiaalista, toteutumisen mahdollisuudesta. Secondness viittaa ideaan toisesta ja muista. Siihen kuuluu ärsyke ja vastaus, toiminta ja responsi. Secondness merkitsee siten tunnistamista. Se on kaikkea sitä käytännön ja toiminnan tietoutta, miten me olemme yhteydessä maailmaan, kun esimerkiksi pyrimme johonkin tai tavoitteleme jotakin. Thirdness on toiminnan ja tuntemisen yleinen sääntö. Se on tiedollista ja älyllistä sekä loogista päättelyä, jolla pyrimme jäsentämään ja luomaan lakeja ja tottumusta kaaokseen. (Emt.)

2.2.4 Merkit ja semiotiikka

Kolme kategoriala muodosti perustan Peircen semioottiselle merkkiteorialle. Peircellä merkkiteoria ja logiikka ovat toisiinsa liittyviä. Hänen tavoitteensa oli esittää merkkien ja merkkiprosessien eli semioksen yleinen teoria. (Bergman, 2008.)

Peircen semiotiikan lähtökohtana on merkkien perusjaottelu eli kolme merkkien muotoa, jotka määrittävät merkkirelaatiota:

- 1) symboliset eli konventioidut merkit, jotka liittyvät tapaan ja jotka pitää oppia, kuten esimerkiksi huutomerkki eli niihin liittyy mentaalinen assosiaatio
- 2) ikoniset merkit, jotka perustuvat samankaltaisiin, jaettuihin piirteisiin, ominaisuuksiin, jotka jo korvaavat objektia kuten esimerkiksi Shakespeare ja hänen runoutensa; Peirce itse viittasi diagrammiin, josta sanoi, että se kuitenkin ole täydellisesti ikoninen merkki, mutta ikonista siinä on se, miten järjelyn ja päättelyn keskellä, johon se kuuluu, sen kohdalla unohtaa, miten abstrakti se on ja se esiintyy meille todellisena asiana
- 3) indeksuaaliset (joskus myös muodossa indeksiaaliset) merkit, ovat objektin ja merkin tosiasialliseen yhteyteen viittaavia ja jotka ovat objektin toiminnan aiheuttamia ja eivät väitä mitään, vaan lähinnä ilmaisevat ”täällä!” eli herättävät huomion, toiminnan johonkin partikulaariin objektiin. (Esim. Bergman, 2008.)

Peirceläistä semiotiikka voidaan havainnollistaa esimerkillä. Kuvitellaan tilanne, jossa ajat metsätietä autolla ja näet kuorettomia, paljaita puiden vesoja. Niiden lähellä näet pienen lauman peuroja. Mietit autoa ajaessasi, johtuuko puun rungon paljaus sairaudesta vai peuran puun kuoren syömisestä. Sinun tulkintasi riippuu tietoisien reflektoinnista ja uskomuksista. Eli tulkinta on triadin objekti – merkki/merkitys – tulkitsija yhteyttä, jossa jokaisella tulkinnalla on oma erillinen, objektiivinen todellisuutensa ajattelevan ulkopuolella. Toisin sanoen tulkinta on keskeinen osa merkkiprosessia (Bergman, 2008).

Peirce esitti, että merkkien määrittely edellyttää kolmea tekijää, jotka ovat 1) *objekti*, (object), johon viitataan 2) merkki (representamen) sekä 3) toisen asteen merkki (interpretant). Interpretantti on tulkintaa, jossa merkki sekä välittää objektin ja tulkinnan välillä että edustaa jotakin jollekin jonkin suhteen. Merkin interpretantti, tulkinta on merkin aikaansaamaa seurausta esimerkiksi mielikuva tai ajatuksen sisältö. Lopulliset tulkinnat luovat tavan. Peircen mukaan ajattelemme vain merkkien avulla. (Tarasti, 1990, 25–32; Niiniluoto, 2000; Bergman, 2008.)

Merkit välittävät jonkin idean mieleen. Peircen mukaan merkit siis viittaavat objekteihin suhteessa johonkin tulkintaan. Hänelle myös ihmiset olivat eräänlaisia merkkejä, jotka muodostivat interpretanttien jatkumosta loputtoman merkinvaihtoprosessin eli semiosin (emt.).

Peircen mukaan kaikki tieto on triadista, sillä se koostuu kolmesta erilaisesta modaliteetista: 1) tutkimuskohde herättää kiinnostusta ja havaintoja, 2) kohdetta verrataan aiempaan, 3) abstraktio on johdettu näiden suhteesta eli objektin ja sen korrelaation, vertaamisen suhteesta. Havainnoitavan looginen muoto on realisoitu kielellisenä objektina, jonka Peirce määritteli *merkiksi* (sign). Peircen mukaan on todellista ja kohteen ominaisuus, että se vaikuttaa meihin jollakin tietyllä tavalla. Peircellä mikään ei voi olla olemassa singulaaristi, ei siis mikään. Kaikki on yhteydessä muuhun. Tietoisuus on olemassa siten, että se liittyy jo valmiiksi johonkin, mikä on sen ulkopuolella. Joten tietoisuutta eikä tietoa ole olemassa ilman suhdetta muuhun. (Tarasti, 1990, 25–32; Niiniluoto, 2000; Bergman, 2008.)

Peircele kerätty data ei merkitse samaa kuin tutkittu kohde, objekti. Objekti ei koskaan tyhjene kerättyyn dataan. Idea muodostuu vasta kun havainnoija tulkitsee merkin, joka voi olla olemassa vain silloin kun merkitys liitetään havaintoihin tai aistimuksiin. Merkki ei voi olla ilman ajatusta merkityksestä eikä ilman, että sillä olisi edelleen merkitystä toimintaan. Peircen pragmatismissa

toiminta on siten aina ohjaava tekijä, muutoin ajatus jää merkityksettömäksi. Merkitys ei ole havainnoissa vaan tulkinnassa. Peircellä ajatus on kuin musiikki, sillä ei ole korporeaalista todellisuutta, mutta se vaikuttaa korporeaalisiin olentoihin ja heidän toimintaansa.

Ihmisten toiminnalla on keskeinen rooli Peircen pragmatismissa todellisuuden muovaajana. Peircen uskomusten ketju liittyi toimintaan ja toimintatapoihin. Pragmatismissaan Peirce painotti käytäntöä. Peircen ns. pragmatistinen maksiimi ilmentää ilmentää hyvin tuota käytännönyhteyttä (Niiniluoto, 1989): ”Tutki mitä vaikutuksia, joilla voidaan ajatella olevan käytännöllisiä seurauksia, käsitteen objektilla arvioidaan olevan. Tällöin käsityksemme näistä vaikutuksista on yhtä objektia koskevan käsityksemme kanssa.”

2.3 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ PEIRCEN PRAGMATISMISTA

Peircen ajattelun mukaan meillä ei ole suoraa suhdetta maailmaan, vaan kaikki on ymmärryksellemme välitettyä esiympäristön kautta ja merkkien viitekehyksissä. Mitään ei ole olemassa singulaaristi tai individuaalasti, vaan kaikki kytkeytyy muuhun.

Miten tiedämme, että kaksikulotteiset kartat oikeasti kuvaavat esimerkiksi Eurooppaa? Ainoastaan siksi, että meitä on niin aiemmin opetettu. Kaikki tulkinta edeltää meitä – on oltava jokin sosiaalinen kehys merkeille ennen kuin niitä voi käyttää. Peircellä merkkien keskeisyys oli myös hyökkäys positivismia vastaan.

Objektin, merkin ja tulkitsijan vuorovaikutus muodostavat minän (self). Merkitys on suhteessa objektiin ja ne ovat suhteessa tulkitsijaan. Niinpä mikään ei ole merkki tai merkitys ellei sitä tulkita merkinä tai merkityksenä. Uskomukset ovat toiminnan tapoja, uskoa jotakin on toimia sen mukaisesti. Siten uskoa jotakin merkitsee tahtoa, valmiutta riskeerata jotakin tuon olettamuksen mukaan.

Peircen mukaan me olemme ajatuksen, ajatustemme merkki, ajatus edellyttää meidät. Ja ajatus on jotakin, jonka kautta me tulemme olemassa oleviksi, ajatus ei siten ole (vain) jotakin minkä luomme. Peircellä ajatuksemme eivät kuitenkaan ole meidän eivätkä ne ole meitä, ajatus ei ole vain yksilöön kuuluvaa vaan erityisesti kollektiivista. Peircen mukaan ajatus edellyttää jaetun tul-

kinnan ja identiteettejä, jotka osallistuvat siihen (objekti–merkki–tulkitsija). Peirceen teoriassa sosiaalinen tietoisuus on merkittävämpää ja tärkeämpää kuin yksilöllinen tietoisuus.

Peirce esitti osuvasti, että pragmatismi on eräänlaista tervettä *talonpoikaisjär-
keä* (common sense), kriittistä ajattelua. Sen perusta on pikemmin toimintaa ja käytäntöä koskeva järkeily kuin a priori tie.

3 WILLIAM JAMES – PSYKOLOGI JA PRAGMATISMIN ISÄ

3.1 WILLIAM JAMESIN ELÄMÄ

William James syntyi tammikuun 11. päivä 1842 New Yorkissa Astor Housesa, New Yorkin kaupungintaloa vastapäätä Broadwayn lähellä sijainneessa maineikkaassa luksushotellissa. Jamesin elämään liittyi taloudellinen vakaus toisin kuin esimerkiksi Peircellä. Kuten edellisessä pääluvussa kerrottiin, James myös aika ajoin tuki taloudellisesti Peirceä.

William oli Henry ja Mary Walsh Jamesin esikoinen. Vanhemmat olivat 31-vuotiaita Williamin syntyessä. Vanhemmat olivat juuri ostaneet asunnon Washington Placelta, mutta oleilivat vielä hotellissa. Williamin isoisä, joka tunnettiin nimellä Old Billy James, oli erittäin menestynyt liikemies ja eräs rikkaimmista amerikkalaisista. Hänen lapsistaan eniten huolta hänelle oli lapsuus- ja nuoruusvuosinaan aiheuttanut Williamin isä Henry. Henry poltti jalkansa 13-vuotiaana, jonka seurauksena jalka amputoitiin – aikana jolloin anestesiologiaa ei vielä ollut kehitetty. Tapahtuma muutti Henryn luonnetta. (Richardson, 2007, 17, 25–30.)

Maaliskuussa Williamin Jamesin syntymävuonna Ralph Waldo Emerson piti luentosarjan New York Society Libraryssa. Kuulijoiden joukossa oli tuore isä Henry James, joka oli vaikuttanut Emersonin *The Times* -luennoista. Henry James kirjoitti Emersonille arvostusta osoittaneen kirjeen ja pyysi tätä vieraaksi kotiinsa. Ralph Waldo Emerson oli tuolloin 38-vuotias ja toipui viisivuotiaan ensimmäisen lapsensa, Waldon, tammikuisesta kuolemasta. Emerson hyväksyi Henryn kutsun ja heistä tuli pian läheisiä ystäviä. Jamesien perhetapoihin kuuluu Emerson antoi siunauksensa Henryn ja Maryn lapselle, Williamille. Tuo yhteys ei jäänyt ohueksi sillä Ralph Waldo Emersonin vaikutus William Jamesin ajattelun ja teorioiden kehitykseen myöhemminkin on ilmeinen. Jamesin isään Emersonin vaikutus oli suuri. (Richardson, 2007, 17–18.)

Kun William James oli viisitoista kuukautta vanha, hänelle syntyi veli Henry huhtikuussa vuonna 1843. Heidän isänsä vei tuon vuoden lokakuussa perheensä Englantiin, ja sieltä edelleen kanaalin yli Ranskaan. Perhe asettui hetkeksi asumaan Windsorin linnan lähetyville. Vuonna 1845 Jamesin perhe muutti takaisin Yhdysvaltoihin. Kun William oli kolme ja puolivuotias, syntyi Garth Wilkinson James, vuotta myöhemmin syntyi Bob (Robertson) ja siitä kaksi vuotta myöhemmin kesällä 1848 syntyi Alice. Kun perhe kasvoi, se myös muutti; kuuteentoista ikävuoteen mennessä William James oli asunut yhteensä 18 eri asunnossa sekä sen lisäksi välillä pitkiä jaksoja hotelleissa. Amerikkaan palattuun James alkoi opiskella koulunkäynnin ohella kreikkaa ja latinaa sekä piirtämistä. Viikonloppuisin hänet vietiin katsomaan teatteriesityksiä tai vastaavia. (Richardson, 2007, 19–25.)

Henry oli rakastava, lapsiinsa kiintynyt isä ja erinomainen keskustelija. Hän pyrki antamaan lapsilleen hyvän kehitysympäristön ja kannusti lapsiaan lukemaan, opiskelemaan ja kirjoittamaan. Hän vei lapsia kulttuuritapahtumiin ja perhe matkusti paljon. Perheen ilmapiiri oli rakastava ja välittävä, älyllisesti innostava, lapsienkin oman mielipiteen muodostusta tukeva ja argumentoiva. (Richardson, 2007, 25–30; Scheffler, 1974, 96.) Perheen ilmapiirillä ja vuorovaikutuksella on arvioitu olleen suuri merkitys sille, että James oli aikuisenakin kaikkien miellyttävänä ja yhteistyökykyisenä pitämä, hyvätahtoinen ja lämmin, leppeän huumorintajuinen persoona. Yksi harvoista Jamesiin varauksella suhtautuneista oli filosofi Santayana. Tämä johtui tietävästi siitä, että Santayanan väitöstutkimuksen ohjaajana toiminut James arvioi Santayanan työn kehnouden perikuvaksi (Scheffler, 1974, 97; Russell, 1992, 398.)

Vuonna 1855 perhe muutti taas joksikin aikaa Eurooppaan, ensiksi Geneveen. Siellä William James opiskeli saksaa ja ranskaa. Sveitsistä perhe muutti Pariisiin ja edelleen Lontooseen, takaisin Pariisiin ja Pariisin sisällä Boulogneen. Tuon Jamesin perheen Euroopan visiittinsä aikana (vuonna 1857) William alkoi opiskella piirtämistä maineikkaan ranskalaisen taidemaalariopettajan Léon Cognietin johdolla Pariisissa. Keväällä 1858 perhe muutti takaisin Yhdysvaltoihin, tällä kertaa Newportiin, joss William James opiskeli hetken aikaa taide-maalausta William Huntin johdolla. Pian perhe teki kuitenkin jälleen uuden Euroopan kiertueen Geneveen ja Bonniin ja edelleen takaisin Yhdysvaltoihin, Newportiin lokakuussa 1860. Newportin vuosina Emersonin perhe piti yhteyttä ja vieraili Jamesien luona. (Richardson, 2007, 20–30; SEP.)

Williamin Jamesin isä Henry oli opiskellut Princetonissa lyhyen aikaa teologiaa. Myöhemmin hän löysi Emanuel Swedenborgin kirjoitukset. (Richardson, 2007, 31–33.) Toisin sanoen James kasvoi Ralph Waldo Emersonin ja isänsä swedenborgialaisen kiinnostuksen myötä ympäristössä, joka korosti kokemuksia ja intuitioita (jumalallisen) totuuden löytämisessä.

Vuonna 1861 William James meni Harvardiin opiskelemaan. Hän jätti taideopiskelut ja pääsi Lawrence Scientific Schooliin Harvardissa; kyseessä on sama Harvardin yliopiston koulu, josta Charles Peirce valmistui Jamesin aloittamisen jälkeisenä vuonna. Lawrence Scientific School oli opetus- ja tutkimusotteeltaan eurooppalaistyyppinen, tarkasti rajattuihin tutkimusalueisiin keskittyvä instituutti. Pääsyvaatimuksiin kuului pääsykokeiden sijaan kreikan ja latinan kielen taito. Kyseisiä kieliä James oli opiskellut Euroopassa. Harvardiin sisäänpääsyn aikoihin positivismilla oli keskeinen asema tieteissä, mutta Harvard oli avoin tieteen ja ajattelun uusille avauksille ja teorioille. (Richardson, 2007, 40–45; SEP.)

William James piti kemian opiskelusta. Hänellä oli kuitenkin epäilyjä yliopisto-opettajansa suhteen. James arveli, ettei häntä ohjannut professori Charles Eliot ollut riittävän uutta luova ja aikaansaava, vaikka kehuikin tätä toisissa yhteyksissä. Joka tapauksessa hän opiskeli kemiaa pari vuotta, jonka jälkeen vaihtoi oppiainettaan ja siirtyi lääketieteelliseen. Kemian opiskelujensa aikana hän oli Bostonissa kuuntelemassa ensimmäistä kertaa Yhdysvaltojen maineikkaimpien ja johtavien luonnontieteilijöiden kärkikaartiin kuuluvan Louis Agassizin luentoa luonnontieteen tutkimusmenetelmistä. Hän myös osallistui Harvardin yliopiston selkärankaisten vertailevan anatomian luennoille. Seuraavana lukuvuonna James ei enää osallistunut kevätlukukauden luennoille, vaan itse opiskeli mm. filosofiaa esi-sokraattisesta ajasta Ranskan vallankumouksen ajan ajattelijoihin sekä John Stuart Millin ajattelua käsitteleviä tekstejä. John Dewey sanoi myöhemmin, että William Jamesin suuria vahvuuksia oli se, että häneltä puuttui (tiettyjen osaamisalueiden) muodollista koulutusta. (Richardson, 2007, 45–52; SEP.)

Vaikka Lawrence Scientific School oli syyslukukaudella 1863 edelleen William Jamesin opinahjo, hän oli kuitenkin vaihtanut kemian opintonsa anatomian ja fysiologian opintoihin. Syyslukukauden alkuun hän luki Lajien synnyn. Joulukuun puolivälissä 1863 hän kirjoitti serkulleen kirjeen, jossa kertoi ”viimeinkin tehneensä oman ammatinvalintansa” ja aikovansa opiskella lääketieteitä. Helmikuussa 1864 William James alkoi osallistua Harvardin lääketieteellisen

koulun (Harvard Medical School) opetukseen. Seuraavana vuonna (1865) hän osallistui Harvardin lääketieteen opettajansa Louis Agassizin tutkimusmatkalle Amazonille. Agassizin pyrkimys oli selvittää orgaanisen elämän syntyä ja osoittaa vääräksi Darwinin lajien jatkuvaa kehitystä koskenut väite. Tätä tavoitetta Agassiz ei kuitenkaan matkallaan saavuttanut. William James sairastui matkalla, mikä osaltaan vaikutti siihen, että hän ei halunnut kenttätutkijaksi. James kuitenkin keräsi paljon näytteitä Harvardin kasvitieteelliseen museoon ja sai Agassizilta myönteistä palautetta työstään. (Richardson, 2007, 55–64, 72–74; SEP.)

Vuonna 1866 William James palasi takaisin Harvardin lääketieteelliseen kouluun ja jatkoi opintojaan. Hänellä oli pahenevia ongelmia silmiensä sekä ruoansulatuksensa kanssa ja hän kärsi unettomuudesta. Hän kärsi myös selkäkrampeista ja hänen mielialansa laski; hän koki terveytensä huononemisen korreloivan hänen epäonnisia urasuunnitelmiaan. Kun hänen oli vaikeaa tuolloin sekä kävellä että työskennellä, vajosi hän syvään masennukseen. Hän onnistui kuitenkin jotenkuten osallistumaan opetukseen ja päätti hakea apua masennukseensa matkustamalla Eurooppaan. Keväällä 1867 hän lähti New Yorkista Brestiin ja jatkoi sieltä Pariisiin ja Dresdeniin. Hän luki ja opiskeli, perehtyi Hegelin ja Goethen teksteihin, jatkoi matkaansa Böömiin Teplitziin, joka nykyisin kuuluu Tsekin tasavaltaan. Hän matkusti Berliiniin, jossa tutustui filosofiaan nimeltään Wilhelm Dilthey. Dilthey kirjoitti tuolloin Friedrich Schleiermacherista (1768–1834) ja vaikutti suuresti William Jamesiin. (Richardson, 2007, 75–77, 80–87; SEP.)

Vaikka James kärsi edelleen masennuksesta, hän halusi kuitenkin opiskella fysiologiaa ja psykologiaa. Hän osallistui Berliinissä fysiologian luennoille ja viidelle kurssille. Samaan aikaan kun hän palasi ns. koviin tieteisiin, luonnon-tieteisiin, hän alkoi opiskella ja lukea yhä enemmän psykologiaa. Hän alkoi hiljalleen kääntää epätoivoaan ja lohduttomuuttaan henkiseksi kasvukseen ja vahvuudekseen olemalla opiskelujensa myötä emotionaalisesti ja intellektuaalisesti yhä avoimempi. Hän alkoi saada voimiaan ja itseluottamustaan takaisin – ainakin hetkellisesti. (Richardson, 2007, 75–77, 80–87; SEP.)

Berliinissä William James tajusi, ettei hän selkensä vuoksi kykene työskentelemään pitkiä aikoja laboratoriossa. Hän matkusti silti Heidelbergiin opiskelemaan tietäen, että keskeiset, kaksi johtavaa fysiologia Hermann von Helmholtz ja Wilhelm Wundt olivat tehneet kokeellisia ja urauurtavia laboratoriotutkimuksiaan siellä. William James oli matkansa aikana lukenut Wundtin

kirjoituksia. Matka Heidelbergiin oli kuitenkin epäonnistunut, sillä hän ei onnistunut pääsemään kummankaan ohjaukseen. Niinpä James palasi takaisin Berliiniin. Siellä hän luki mm. Kantin *Puhtaan järjen kritiikin* kommentaareja. Marraskuussa 1868 hän lähti takaisin kohti New Yorkia. (Richardson, 2007, 90–94; SEP.)

Lääketieteen opintoihin palattuaan William Jamesin tavoitteena oli kirjoittaa lopputyönsä valmiiksi. Hän oli valinnut aiheekseen kylmyyden fysiologisten vaikutusten tutkimuksen. Ylläkkeenä aihevalinnalle olivat hänen omat selänhoitokokemuksensa Euroopasta. Samalla kun hän alkoi paneutua lopputyöhönsä, hän jatkoi lukemistaan ja itseopiskeluaan monilla rintamalla lukien teologista ja filosofista kirjallisuutta. Tuossa yhteydessä hän luki Charles Peircen artikkeleja uudesta filosofisesta *Journal of Speculative Philosophy*-lehdestä ja oli vaikuttunut lukemastaan. Hän piti Peircen kirjoituksia rohkeina ja monivivahteisina, mutta käsittämättöminä. Silti ne Jamesin mukaan kiinnostivat häntä suuresti. (Richardson, 2007, 95–96.)

Vuonna 1869 Jamesin kemianopettajasta Charles W. Eliotista tuli Harvardin hallituksen puheenjohtaja. Tuohon aikaan Harvardin yliopisto oli menettänyt arvostustaan ja se taantui lukuisista lahjakkaista opiskelijoistaan ja opettajistaan huolimatta. Monet lahjakkaat amerikkalaiset yliopisto-oppilaat haikautuivat Saksaan opiskelemaan ja jatko-opintoihin saadakseen korkeatasoista opetusta. Eliot halusi muutoksia tilanteeseen. Hän käytti mallinaan saksalaista yliopistojärjestelmää tiedekuntineen, seminaareineen, kirjastoineen, laboratorioineen ja journaaleineen. Eliot aloitti tehtävissään toukokuussa 1869 ja James jätti opinnäytteensä kaksi päivää virkaanastujaisen jälkeen ja kuukautta myöhemmin hän suoritti suullisen kuulustelun. James osoitti hyvää oppialansa asioiden tuntemusta ja sai oikeuden käyttää lääketieteen tohtorin arvoa (MD). (Richardson, 2007, 101–106; SEP.)

James ei kuitenkaan koskaan toiminut varsinaisena lääkärinä valmistuttuaan. Kesän lopulla 1869 James luki John Stuart Millin uusimpia tekstejä ja kirjoitti kirja-arvioita lukemistaan teoksista. Hän myös luki isänsä uusimman kesällä ilmestyneen kirjan, joka käsitteli Emanuel Swedenborgia. Syksyllä William alkoi jälleen kärsiä masennuksesta. (Richardson, 2007, 101–106; SEP.)

Seuraavan vuoden keväällä 1870 William James ajautui syvään masennukseen hänelle läheisen serkun Mary ”Minnie” Templen kuoltua. Hän kärsi myös selkävivoista ja silmävivoista. Hänellä ilmeni fatalistisia ajatuksia siitä, miten hänet on tuomittu. Masennusta jatkui vuoteen 1871. Hän kutsui itse tuota

vaihettaan moraaliseksi romahduksekseen ja pohjakosketukseksi. James kuitenkin jaksoi tuolloinkin lukea ja lukemisesta tuli hänelle kirjaimellisesti keino selvittää hengissä kaikesta synkkyydestä. Hän luki mm. Charles Renouvierin tiivistelmäteoksen ranskalaisesta filosofiasta 1800-luvulla, jonka yhteydessä hän perehtyi tarkemmin Auguste Comten (1798–1857) positivismiin. Hän jatkoi lukemistaan syventymällä jälleen Kantin ajatteluun. Hän luki paljon myös psykologista kirjallisuutta; näihin lukeutui mm. John D. Morellin *Introduction to Mental Philosophy*, Wilhelm Griesingerin *Pathologie und Therapie der Psychische Krankheiten* ja Herbert Spencerin *Principles of Psychology*. (Richardson, 2007, 116–127; SEP.)

Eliotin astuttua tehtäviinsä alkoi Harvardissa rakentamisen ajanjakso. Eliot myös etsi ja rekrytoi lahjakkaita, älykkäitä tutkijoita ja opettajia erilaisiin uusiin tehtäviin. Monet haut ja rekrytoinnit osuivat myös William Jamesin lähipiiriin. Henry Bowditchin rekrytointi kehittämään Harvardin lääketieteellistä koulua (tiedekuntaa) oli yksi Eliotin merkittävistä kehitysaskelista Harvardin historiassa. (Richardson, 2007, 139–140.)

William Jamesin tuntema, kaksi vuotta häntä vanhempi Harvardin lääketieteellisessä opiskellut MD Henry Bowditch, josta oli tullut Yhdysvaltojen johtavia fysiologeja, sai professuuritarjouksen Eliotilta Harvardista. James ja Bowditch olivat yhteydessä keskenään, Henry tarjosi Williamille mahdollisuutta tulla mukaan perustamaan hänen kanssaan maan johtavia laboratorioita. (Richardson, 2007, 127–128, 130.)

James oli aloitellut *The Principles of Psychology* -kirjaansa, kun hän sai yhteistökutsun ja hyväksyi työtarjoituksen. William James oli alkanut osallistua Chauncey Wrightin vetämiin Metafyysisen kerhon kokouksiin loppuvuonna 1871. Kerhon perustajiin ja jäseniin kuului, kuten aiemmin kerrottiin myös Charles Peirce. (Richardson, 2007, 127–128, 130.)

William James oli tavannut Charles Peircen ensimmäistä kertaa syyskuussa 1861 vain kuukautta ennen kuin Charles avioitui Harriet Melusina Fayn kanssa. Mutta jo tuo lyhyt tapaaminen oli saanut Jamesin vakuuttuneeksi Peircen neroudesta. (Richardson, 2007, 134.)

Harvardissa James sai keväällä 1872 fysiologian opetuksen vastuulleen. Eliot oli pyytänyt eläköitymisen myötä vapautuneelle paikalle ensin Bowditchia, joka oli kuitenkin tyytyväinen laboratorion johtajan työhönsä ja jatko-ohjasi pyynnön Jamesille. Sekä Eliot että William James hyväksyivät Bowditchin ehdotuksen.

Tuossa tehtävässä James aloitti elokuussa 1872 ja keväällä 1873 hänen tarkoituksensa oli opettaa fysiologian valinnaisopintoja täyspäiväisesti. Tammikuussa 1873 hän aloitti opetuksensa valinnaiskursseilla, jonka aihe koski selkärankaisten vertailevaa anatomiaa ja fysiologiaa. Opettaminen innoitti häntä ja hänen mielialansa koheni merkittävästi. Voidaankin sanoa, että opettamisen aloittaminen oli hänelle suuri käännekohta elämässä merkiten aiemman alakulon ja syvän masennuksen voittamista. (Richardson, 2007, 141–147.)

James sai seuraavaksi lukukaudeksi täyden lukukauden mittaisen ja kokonaista fysiologian ja anatomian kurssia koskevan työtarjouksen Eliotilta, jonka James kuitenkin torjui sopimattoman ajankohdan vuoksi. James oli päättänyt matkustaa Eurooppaan, mutta tuo työtehtävä olisi sotkenut hänen suunnitelmansa, joten hän joutui ehdottamaan Eliotille kyseisen kurssin hoitamista sijaisopettajan voimin. (Richardson, 2007, 148–149.)

Euroopassa James vieraili Pariisissa, Lontoossa, Torinossa, Firenzessä ja Roomassa. Roomassa James sairastui lievään muotoon malariasta ja häntä neuvottiin matkustamaan takaisin Firenzeen, jossa hän toipui taudistaan. Taidemaalarin urasta nuorempaan haaveillut James matkusti Venetsiaan tutustumaan sen taidegallerioihin. Matkustettuaan Dresdeniin hän jatkoi Bremeniin, josta lähti takaisin New Yorkiin saapuen kotisatamaansa maaliskuussa 1874. (Richardson, 2007, 150–151.)

Palattuaan Yhdysvaltoihin James tapasi Emersonia ja luki Millia. Molemmilla heistä on ollut vaikutusta Jamesin ajatteluun. Millin utilitarismi on eräänlainen pragmatismien sukulaissielu painottaessaan hedelmiä enemmän kuin juuria eli korostaessaan lopputuloksia. (Richardson, 2007, 153–158.) Syksyllä 1874 James palasi vertailevan anatomian ja fysiologian opettajan tehtäviin Harvardiin. Samaan aikaan James toimi Wymanin vertailevan eläintieteen museon väliaikaisena johtajana ja liittyi Harvardin luonnonhistorialliseen yhdistykseen.

Chaynecey Wright kuoli syksyllä 1875 ennen kuin James ehti aloittaa uutta luentojaksoaan. Samaisena syksynä James kirjoitti Eliotille ehdottaen uutta kurssia psykologiasta perustellen sen hyötyä ja sitä miten se täydentäisi muita opintokokonaisuuksia. Joulukuussa Eliot tapasi Jamesin ja tarjosi hänelle palkankorotusta, helmikuussa 1876 James ylennettiin apulaisprofessoriksi ja uusi kurssi fysiologisesta psykologiasta otettiin opetusohjelmaan seuraavana lukuvuonna. William tutustui Alice Gibbensiin, jonka kanssa avioitui kesällä 1878. (Richardson, 2007, 161–168, 170–176.)

Ajanjakso, jolloin James tutustui Alice Gibbensiin lähemmin ja avioitui tämän kanssa, oli muutenkin Jamesille suurten askelten aikaa. Hän vakiinnutti asemaansa luennoitsijana, kirjoitti monia tärkeitä artikkeleita ja piti kaksi luentosarjaa, joista toisen Johns Hopkinsissa ja toisen Bostonissa Lowell -instituutissa. William James oli hyvin tuottelias ja energinen, joten muutos hänen alakulon ja masennuksen vaiheestaan oli huomattava. (Richardson, 2007, 176)

Tammikuussa vuonna 1878 James lähetti *Mind*-journlaaliin julkaistavaksi artikkelinsa *The Sentiment of Rationality*. Artikkelin oli avauksia hänen psykologiaansa. Rationaalisuuden filosofisen analysoinnin sijaan hän pohti artikkelissaan pikemmin mieltä ja mielen toimintaa. Johns Hopkinsin luennoilla James käsitteli aivoja, aisteja ja niiden suhdetta älyyn. James esitti, että aistimuksien tutkiminen on psykologian perusta. Lokakuussa saman vuonna James piti Lowell-instituutissa kuuden luennon luentosarjan *Aivot ja mieli*. (Richardson, 2007, 183–186, 194; SEP.) Lisäksi vuodesta 1878 vuoteen 1879 William James työsti mm. arvostettua artikkeliaan (1879:5) *Are We Automata* (James, 1983, 389–390).

Kesällä 1880 James matkusti yksin Englantiin asuen kirjailijaveljensä Harryn luona. Hän vieraili Isle of Wightissa, matkusti Heidelbergiin ja Sveitsiin. Elokuun lopulla hän palasi Englannista Bostoniin. Harvardissa hän opetti syyslukukaudella vakiokurssejaan, mutta osallistui Georg Wilhelm Friedrich Hegelin logiikkaa käsittelevään seminaariin. (Richardson, 2007, 209–211.)

Tammikuussa 1882 Jamesin äiti kuoli. Hieman myöhemmin James päätti matkustaa Eurooppaan myöhemmin sinä vuonna ja pitää sapattivapaata. Vuosi 1882 oli hänelle vaikea vuosi. Huhtikuun puolivälissä kuoli Charles Darwin ja huhtikuun lopussa Emerson. Keväällä Jamesin terveydentilassa tapahtui jälleen käänne huonompaan – hän nukkui huonosti ja kärsi silmävaivoistaan. Puolikuntoisuudestaan huolimatta James lähti syyskuussa 1882 sapattivuodeksi Eurooppaan. Joulukuussa 1882 kuoli hänen isänsä Henry James Sr. (Richardson, 2007, 217–224, 228.)

Euroopassa James vieraili useissa kaupungeissa hengästyttävään tahtiin. Hän kävi Nürnbergissä, Salzburgissa, Wienissä, Prahassa, Berliinissä, Leipzigissa, Kölnissä, Pariisissa ja Lontoossa. Euroopan matkan tarkoituksena hänellä oli kirjoittaa kirja, josta hän oli kuitenkin joulukuun puoliväliin mennessä saanut valmiiksi vasta kuusi sivua. Hän luki paljon ja osallistui mm. fysiologian luennoille, hän tapasi monia nimekkäitä tiedemaailman henkilöitä, kuten Ernst Machin, Wilhelm Wundtin, Joseph Delbouefin, Jean Charcotin, George

Croom Robertsonin, Shadworth Hodgsonin ja Leslie Stephenin. Kun Jamesin kirjan kirjoittaminen ei edistynyt, hän päätti palata Yhdysvaltoihin maaliskuussa 1883 ja jo huhtikuussa hän olikin kirjoittanut enemmän tekstiä kuin koko Euroopan matkansa aikana. Hän jatkoi kirjoittamistaan loppukevään ja koko kesän. (Richardson, 2007, 224–225, 240–241; SEP)

Hän suostui pitämään luentosarjan Concord School of Philosophy -oppilaitoksessa, joka oli Concordiassa Massachusettsissa sijainnut amerikkalainen lyseo-tyyppinen kesäopetuksen sarja filosofian luentoja ja keskusteluryhmiä. Hän myös kirjoitti *What Is an Emotion* -artikkelin, joka oli merkittävä avaus tunneteorioihin. Teksti julkaistiin *Mind*-journaalissa vuonna 1884. Samana vuonna James luennoi determinismin dilemmasta ja sai julkaistuksi *On Some Omissions of Introspective Psychology* -artikkelin *Mind*-journaalissa. Determinismin dilemman luentojen sisältä ja ajatukset julkaistiin kolmetoista vuotta myöhemmin osana teosta *The Will to Believe*. (Richardson, 2007, 242–244, 252.)

Vuodesta 1880 vuoteen 1884 William James kirjoitti mm. seuraavat artikkelit (James, 1983, 389–390): *The Association of Ideas* (1880), *The Feeling of Effort* (1880), *On Some Omissions of Introspective Psychology* (1884) ja *What Is an Emotion?* (1884). Cambridgeen ja Harvardiin palattuaan William James ylennettiin täyteen professuuriin. Hän alkoi opettaa jälleen. Vuodesta 1885 vuoteen 1892 välisenä aikana hän luennoi psykologiasta ja filosofiasta Harvardissa. Hänen teemoinaan ja luentoaiheinaan oli logiikkaa, etiikkaa, englantilaista filosofiaa ja psykologista tutkimusta. Tuona aikana hän myös luki John Deweyn artikkeleita ja kirjan *Psychology*, johon oli ollut jossain määrin pettynyt odottaessaan uusia ja tuoreita avauksia aiheeseen. (Richardson, 2007, 254, 274; SEP.)

James jatkoi aktiivista kirjoittamista. Tammikuussa 1887 ilmestyi artikkeli *Perception of Space Mind* -journaalissa. Artikkelin sai laajaa huomiota ja arvostusta osakseen. Samaan aikaan alkoi ilmestyä artikkeleita ja kirjoja psykologiasta, mikä lisäsi Jamesin painetta saada valmiiksi oma aiheita käsittelevä kirjansa, jota hän oli jo pidempään suunnitellut ja valmistellut. Hän luennoi filosofian kurssiaan ja kiirehti valmiiksi *The Principles of Psychology*-teostaan syksyllä 1888. Marraskuussa hän lähetti *Mind*-journaliin tekstin nimeltään *The Psychology of Belief*. Myös tuo teksti sai arvostusta lukijakunnassaan. (Richardson, 2007, 275–276, 287–288.)

The Hidden Self julkaistiin maaliskuussa 1890 Scribner Magazine-lehdessä. Samana vuonna julkaistiin myös monumentaalinen teos *The Principles of Psychology*. Teoksen tekeminen oli kestänyt kaksitoista vuotta, käsikirjoitussivuja Jamesilla oli teokseen yhteensä 2970 sivua. Kirjana teos oli kaksinitenäinen ja 1200 sivuinen opus, josta tuli amerikkalaisen psykologian kivijalka ja perusta. (Scheffler, 1974, 98; SEP; Richardson, 2007, 297–298.)

Monen lukijan ensireaktio oli, että se on merkittävä ja suuri teos. Arvioissa sitä määriteltiin mestariteokseksi, jonka jokaisen pitäisi lukea alusta loppuun ainakin kerran. Akateemiselle filosofiaan ja psykologiaan perehtyneelle yleisölle teoksen laatu ja taso ei kuitenkaan tullut täytenä yllätyksenä, sillä James oli esitellyt ajatteluaan paljolti jo artikkeleissaan ennen tuota teosta. Joitakin kriittisävyisiä näkemyksiäkin esiintyi. Esimerkiksi Charles Peirce kirjoitti *Nation*-lehteen teoksesta arvostelun, jossa määritteli teoksen ytimeltään materialistiseksi ja Jamesin käyttävän dataa ilman riittävää kriittisyyttä sekä hänen tekstin olevan kielellä temppuilua. Enemmistö arvioi teoksen kuitenkin mittavaksi ja merkittäväksi saavutukseksi, merkkipaaluksi psykologiassa. Teos saavuttikin lopulta aidon klassikon aseman omalla alallaan. Jo julkaisustaan alkaen teos sai arvostetun aseman myös filosofian ja filosofisen kirjallisuuden joukossa. (Simon, 1998, 232–236; Richardson, 2007, 302–304.)

Elokuussa vuonna 1891 James sai valmiiksi *Psychology: Briefer Course* -käsikirjoituksen. Harvardissa hän opetti psykologian ja filosofian kursseja. Vuosina 1891 ja 1892 hän piti Harvardin järjestämänä luentosarjan, joka oli suunnattu Cambridgen opettajille. Luentosarjan nimi oli *Talks to Teachers*. Keväällä 1892 hänen siskonsa Alice kuoli. Vuonna 1892 hän sai varoja Harvardin psykologian laboratoriota varten. Laboratorio oli perustettu vuonna 1885, mutta se ei ollut ollut kovin tärkeässä asemassa Jamesin arvostuksissa ja priorisoinneissa. Varojen avulla laboratorion toimintaa pystyttiin kehittämään. James jatkoi luennointiaan ja hänen maineensa vei häntä mm. Bostonin Lowell-instituuttiin luennoimaan mm. Breuerin ja Freudin sekä omasta psykologian teorioista. Samana vuonna 1892 James teki lyhyen matkan Italiaan Padovaan ja uudelleen joulukuussa vastaanottaakseen kunniaatohtorin arvon Padovan yliopistosta. Matkaltaan James palasi Englannin kautta seuraavan vuoden syyskuussa. (Richardson, 2007, 318–323, 346; Simon, 1998, 248–251, 264–265.)

Syksyllä 1894 James piti luentosarjan, jonka julkaisi nimellä *Talks to Teachers on Psychology: and to Students of Some of Life's Ideals* (1899). Luentosarjaa hän piti Cambridgessä Bostonissa, Norwichissa Connecticutissa, Colorado

Springsissä, Chicagossa, Buffalossa ja Chautauquassa. James luennoi opettajille psykologian tutkimuksistaan ja teoriastaan perustuen *Principles*-teoksensa pääkohtiin. (Simon, 1998, 264.)

Heinäkuussa 1896 hän sai valmiiksi *käsikirjoituksensa The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*, joka julkaistiin seuraavana vuonna. Hän luennoi aiheesta inhimillinen kuolemattomuus. Luennot julkaistiin vuonna 1898. Vuonna 1898 James identifioi itsensä pragmatistiksi luennoidessaan Berkeleyssä Kalifornian yliopistossa. Kaiken kaikkiaan koko 1890-luku oli Jamesin loiston aikakautta. Hänen luentonsa oli pidettyjä ja seurattuja, hän oli loistavan luennoitsijan ja opettajan maineessa ja monista rooleistaan hänen osaamisensa ja nerokkuutensa ilmeni erinomaisesti juuri opettajana. (SEP; Richardson, 2007, 365, 376–377; Simon, 1998, 270–274.)

Vuodesta 1890 alkaen *Principles* kasvatti jatkuvasti mainettaan Yhdysvalloissa ja kansainvälisesti aina vuosikymmen loppuun asti. Vuodesta 1899 James alkoi työstää luentosarjaa, joista kehkeytyi hänen teoksensa *The Varieties of Religious Experience*. (Emt.) Matkalla himoittuun ja arvostettuun Giffordiin, Edinburghiin, luennoitsijaksi hänelle oli tarjottu mahdollisuutta pitää luentosarja myös Aberdeenin yliopistolla vuonna 1899. James päätyi Giffordiin ja Edinburghiin vuonna 1901. Vuosikymmenten saatossa hänestä tuli suosittu luennoitsija. Lopulta hän oli niin suosittu, että joutui useimmiten kieltäytymään. Giffordin luennoista James julkaisi jälleen merkittävän teoksensa samalla nimellä kuin luennotkin olivat olleet eli vuonna 1902 julkaistu *The Varieties of Religious Experience*. (Simon, 1998, 276–277, 293–299, 309; SEP.) Teos yhdistelee hänen psykologista ja filosofista näkemystään uskonnolliseen elämään (Scheffler, 1974, 99.)

Vuosina 1904–1905 James julkaisee joukon teoksia. Näitä ovat *Does Conscious Exist?, A World of Pure Experience, How Two Minds Can Know the Same Thing?, Is Radical Empiricism Solipsistic?* ja *The Place of Affectional Facts in a World of Pure Experience*. Artikkelit julkaistiin sekä *Journal of Philosophy* että *Psychology and Scientific Methods* -journaleissa ja teoksessa *Essays in Radical Empiricism* (1912). (SEP.)

Vuonna 1907 James irtisanoutui Harvardin yliopiston professorin tehtävästä sekä julkaisi teoksen *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Teos esittelee totuusteorian, joka kytkeytyy psykologisiin pohdintoihin. (Scheffler, 1974, 99.) Julkaisu perustui luennoille Bostonissa ja Columbiassa. Vuonna 1909 hän julkaisi Harvardissa vuonna 1908 ja Englannissa julkaisuvuonna pidettyihin Hibbert-luentoisiin perustuneen *A Pluralistic Universe*-tekstin. (SEP.)

Samana vuonna 1909 James tapasi Sigmund Freudin lyhyesti psykologien seminaarissa Clark -yliopistossa Worcesterissa, Massachusettsissa, jonne Freud oli matkustanut yhdessä muiden merkittävien alan sen hetken keskeisten uusien nimien kanssa kuten Carl Jung, Alfred Adler ja Ernest Jones. (Myers, 1990.) Vuonna 1910 James julkaisi *Hibbert*-journaalissa *A Pluralistic Mystic*-artikkelin. Saman vuoden kesällä hän kuolee sydänkohtaukseen kotonaan New Hampshirissa. (SEP)

3.2 WILLIAM JAMESIN AJATTELU

3.2.1 James ja totuus

James oli ensisijassa psykologi, mutta myös filosofi. Hän jakoi filosofit kahteen ryhmään – lempeämielisiin ja koviin. Ensimmäiset ovat idealisteja, optimisteja ja uskonnollisia. He uskovat tahdon vapauteen ja maailman ykseyteen. Kovemman katsantokannan ja mielen omaavat ovat empiristejä, jotka seuraavat faktoja, ovat pessimistisiä materialisteja, uskonnottomia ja fatalistisia. Heidän maailmansa on pluralistinen. (James, 1964, 22–23.)

Kaikkien filosofisten teorioiden tulee alkaa ihmisen kokemuksesta. James ymmärsi pragmatismen käytäntöön liittyvänä ja tiedettä laajempana menetelmänä. Sen vaikutusalueisiin kuului hänen näkemyksensä mukaan niin uskonto kuin moraalikin. James oli kriittinen abstrakteja filosofisia malleja samoin kuin intellektualismia kohtaan. Jamesin pragmatismi oli teoria totuudesta, teorit puolestaan kokemusten järjestämisestä. Jamesille pragmatismia määrittäviä tekijöitä ovat toimivuus ja hyödyllisyys. (Pihlström 2008; Niiniluoto, 2008.)

Jamesin mukaan totuus on jotakin, joka osoittautuu hyödylliseksi ja merkittäväksi henkilölle, joka toimii totena pitämänsä ja uskomansa mukaan. Hän syntetisoi totuuden koherenssiteoriaa ja korrespondenssiteoriaa lisäämällä niihin omia painotuksiaan. Totuuden on verifioitettava siten, että ajatukset ja aistimukset vastaavat joihinkin niiden viittaamiin aitoihin asioihin ja asiantiloihin siten, että ne muodostavat yhtenäisen, koherentin kokonaisuuden. Havaitсияn havainnot ja kokemukset verifioivat vastaavuuden, jonka seurauksena jokin uskomus tai idea on käytäntöä. James esitti, että totuus on nimi mille tahansa idealle, josta alkaa verifikaatioprosessi. Hyödyllinen se on, jos se päättyy käytännön toimintoihin. Jamesin totuusteoria on nähtävissä eräänlaisena

pyrkimyksenä selittää Peircen pragmatistista maksimia. Lopputulos kuitenkin poikkeaa Peircen esityksestä. (Scheffler, 1974; Bernstein, 2010, 53–61; Niiniluoto, 1989.)

Toisin sanoen James otti Peircen pragmatismia ja esitteli sen siinä muodossa, että laajat kuulijakunnat saattoivat sen ymmärtää. Peircen ongelmana oli ollut, että hänen esityksensä olivat loogis-matemaattisesti painottuneita eli tietyssä mielessä epäpragmaattista, minkä johdosta sen keskeiset ajatukset olivat avautuneet vain pienelle lukijakunnalle.

Erona kuitenkin on, että kun Peirce esitteli ideaalin ja absoluuttisen totuuden konseptin, James muotoili sen selkeästi käytäntöön liittyväksi ja relatiiviseksi tulkinnaltaan. Totuuden arvo oli Jamesille riippuvainen täysin siitä, miten se hyödyntäisi henkilöä, jota se koski ja totena pitää. (Emt.)

Subjektivistisen painotuksensa rinnalla James puolusti pluralismia. Hän oli ensimmäisiä pluralismi-sanaa arvottaneita uuden ajan ajattelijoita pitäen monismia ja pluralismia eräänä keskeisimpänä koko filosofian kentällä. Jamesin pragmatismi oli erilaisten kokemusten mosaiikki, joiden yhteistä kudelmaa voi ymmärtää vain radikaalin empirismin keinoin. Radikaali empirismi esitti, että maailmaa ja kokemuksia ei voi tyhjentää ja mahduttaa pelkkiin objektiivisiin analyyseihin sillä ainakin sekä havainnoija että havainnointiprosessi vaikuttavat lopputulokseen havainnoitavasta. Ja siten totuuden tavoittelussa mieli, kokemukset ja luonto ovat erottamattomia. (Scheffler, 1974, 99–103; Bernstein, 2010, 53–61.)

James arvioi uskomuksen merkitystä totuutena suhteessa siihen, miten hyödyttää yksilöitä, meitä kaikkia elämässä. Eli mikä on kyseisen uskomuksen käteisarvo (Cash Value). Uskomukset ovat suhteessa aina johonkin tiettyyn ympäristöön, kontekstiin ja tilanteeseen auttaen sopeutumaan niissä toimiessaan hyödyttävästi. (Emt.)

Jamesin mukaan ihminen toimii uskomusten mukaan. Uskomuksia seuraa niiden mukaista toimintaa tai operaatioita. Ne toiminnot, joita yksilö valitsee tekevänsä uskomustensa mukaan, antavat aistikokemuksia siitä, oliko uskomus totta. Uskomus on tosi silloin kun se tuottaa aistihavainnollisesti tyydyttävän vastauksen kokemuksena uskomuksen mukaisesti toimimisesta. (Scheffler, 1974, 99–103.)

Jamesin mukaan se filosofia, jossa filosofia on ymmärretty ensisijaisesti kognitiivisena prosessina, on virheellinen. Filosofian tehtävänä ei ole jakaa tietoa maailmasta, vaan auttaa sopeutumaan siihen ja siinä. Tuossa sopeutumisessa olennaisia ovat sellaiset uskomukset, jotka auttavat sopeutumaan eivätkä ne, jotka kertovat, mikä on totta. Kuvatussa Jamesin ajattelusta seuraa, että filosofia siinä muodossa kuin puhdasoppiset, ortodoksi-filosofit sen hahmottavat, on Jamesin mielestä virheellinen.

Jamesin pyrkimys oli tuottaa jonkinlaista kokonaisfilosofiaa, jossa eri elementit ja kokonaisuudet kuuluvat yhteen. Totuusteoreettinen käsittely Jamesilla ei koskekaan pelkästään metafysiikkaa, psykologiaa ja merkitysteoriaa, vaan kytkeytyy myös etiikan ja uskonnonfilosofian pohdintoihin.

3.2.2 James ja etiikka

Jamesin etiikan ja moraalifilosofian kannalta keskeisiä tekstejä oli *The Will to Believe*, joka sisälsi muun muassa aiemmin julkaistut artikkelit *The Moral Philosopher and the Moral Life* sekä *Great Men and Their Environment*. Kyseisen artikkelikokoomateoksen nimi oli tarkoitus alun perin olla *Oikeus uskoa* (The Right to Believe), jolla James viittasi oikeutukseen tietyissä tilanteissa pitää tiettyjä uskomuksia, valita niitä ja toimia niiden mukaan. (SEP)

Etiikan ja moraalifilosofian alueella James tulikin tunnetuksi *The Will to Believe* -artikkeleissa ilmaistun uskomisen etiikkansa myötä. Teoksen ajatuksiin kuului, että jokaisella ihmisellä on oikeus omaksua uskomuksia erilaisissa pakoteuissa tai kohtaloo koskeissa valintatilanteissa. (Niiniluoto, 2008.) Jamesille hyvä on jotakin, jota tavoittelemme ja jotakin jota tahdomme. Jamesin mukaan valinta on tahtoa.

Jamesin etiikka perustuu pitkälti hänen psykologiselle tahdon-käsitykselleen. Moraaliset kysymykset ovat Jamesin mukaan sekä hetkellisiä että epätodennäköisiä, jotta niitä voisi antaa järkiperusteita. Ne eivät ole Jamesin mukaan niinkään järjen kysymyksiä vaan pikemminkin sellaisia, joita Blaise Pascal (1623–1662) kutsui *sydämen kutsuiksi*. James toistaa Pascalin uskomisperustelua; uskominen on tiettyjen preferenssien valinnasta seuraavaa toimintaa. Ajatukseen kuului hyvän mahdollisuuden maksimointiperuste ja haitan merkityksettömyys. James otti tämän ajatuksen avukseen yhteiskunnallista, yhteisöllistä toimintaa selittämään – tietynlaisena eettisenä ohjeena välttää tuskan ja kärsimyksen tuottamista. (SEP; Russell, 1992.)

Uskomuksella on Jamesille merkitystä myös siksi, että se auttaa ymmärtämään yhteisön toimintaa. Yhteisö on olemassa ja perustuu sille, että jokainen sen jäsen toteuttaa velvollisuuttaan luottaa toisiin samoin kuin odottaa heidän luottavan omalta osaltaan. Hallitus, armeija, yliopisto ja urheilujoukkue toimivat Jamesin näkemysten paljolti uskomusten varassa. (SEP.) Jamesilla *yksilön* (self) ja yhteisön välisen suhteen hahmotuksen avaintermejä olivat diversiteetti, individuaalisuus, konkreettisuus ja pluralistisuus.

Moraalifilosofiassa tilannetta, jossa on tehtävä valinta monien hyvien tai puoli-hyvien vaihtoehtojen välillä, kutsutaan eettiseksi pluralismiksi. Tällaiset tilanteet ajavat moraalisen harkinnan suuntaan. Moraalisuus viittaa yksilön sisäisten arvojen tuntemiseen ja tunnistamiseen – sekä muiden että kyseisen yksilön itsensä osalta. Moraalista harkintaa on nimitetty myös moraaliseksi luovuudeksi eli kasuistiseksi, tilannekohtaiseksi eettisten ongelmien ratkaisutaidoksi. (Laitinen, 2008, 162–163.)

Jamesin pluralismi sisältää voimakkaan eettisen huolen, sillä kieltäessään idealismin ja monismin, hän esittää, että pluralistinen maailma on avoin ja sisältää sattumanvaraisuuksia ja ehdollisuuksia. Se on avoin sekä hyvin pahoille seuraamuksille että hyvälle. James esitti pluralistisessa arvojen tulkinnassaan, että *prima facie* kaikki odotukset ovat lähtökohtaisesti yhtä hyviä. Parhaan moraaliteorian aikaansaamiseksi Jamesin mukaan tulisi mahdollistaa mahdollisimman monia erilaisia odotuksia, jonka seurauksena syntyisi moraalisempi maailma. Tällöin erilaiset odotukset tai vaatimukset eivät saisi estää toisia odotuksia ja vaatimuksia.

Viittaamatta utilitaristeihin James toistaa samoja ajatuksia ilmaisten, että moraalisuuden mitta on kyky tuottaa onnellisuutta siten, että samalla tuotetaan mahdollisimman suurta vakautta. Jamesin näkemys lähenee utilitarismia. Lähtökohdiksi James ottaa oletuksen, jonka mukaan ei ole olemassa tai mahdollista olla ennalta dogmaattisesti tehtyä etiikan filosofiaa, sillä etiikassa ei ole olemassa mitään lopullista totuutta. Moraalisia ratkaisuja tehdään Jamesin mukaan tapauskohtaisesti mittaamalla odotuksiin ja vaatimuksiin vastaamista ja pyrkimällä sitä kautta mahdollisimman suureen ja kattavaan onnellisuuteen. (Bernstein, 2010, 53–69; Perrin, 2011; Niiniluoto, 2008.)

Jamesin moraalifilosofian tulkinta on läheistä sukua moderneille kasuistisille etiikkanäkemyksille. Kasuistiikka painottaa yksittäisiin tilanteisiin vastaamista ja ratkaisun hakua. Sen ongelmiksi on mainittu ensinnäkin sen intelluktuaalinen kapeus. Teoreettiseen moraalifilosofiaan verrattuna kasuistiikka arvottaa

käytännön tilanteita. Toisena ongelmana on pidetty sitä, että kasuistiikan ei katsota ottavan riittävästi huomioon historian ja yhteiskunnan vaikutusta yksilöön ja yksittäisiin tilanteisiin. (Laitinen, 2008, 186–187.)

Jamesin mukaan meidän tulisikin rakentaa moraalifilosofiamme tietoisina siitä, että mikään metafyyinen todellisuus ei tuota meille mitään vastauksia. Moraalin tulee sen sijaan perustua fyysiseen todellisuuteen, joten moraalisuus on löydettävissä yksilöitten erilaisissa odotuksissa ja vaatimuksissa. Jokin tai mikä tahansa on hyvää tai huonoa, se johtuu joidenkin yksilöiden toiveista tai odotuksista. Jamesin mukaan vastaukset ovat ihmisten sydämissä, eivät jumalien tai abstrakteissa ideaaleissa. Aistiva yksilö asettaa arvot, jotka ovat hänelle hyviä, mutta samalla siten toimivat kaikki muutkin. (Perrin, 2011; Niiniluoto, 2008.)

James pyrkii myös siirtämään moraalista ajattelua abstraktiosta konkretiaan ja erilaisissa tilanteissa toimivien yksilöiden moraaliseen harkintaan ja valintaan. Jamesin väite on, että moraalinen harkinta ei voi perustua universaaleihin periaatteisiin. Sen sijaan moraalifilosofian hyvyys mitataan siinä, miten se kykenee vastaamaan moniin erilaisiin ja vastakkaisiin odotuksiin. (Perrin, 2011.)

Jamesin mukaan meidän on jatkuvasti tehtävä ratkaisuja ilman että meillä olisi ideaaleja teoreettisia perusteita niiden tekemiseen. Sekin, että emme valitse, on valintaa. Toiminnassamme tulisi tähdätä eettisen tasavallan kehittymiseen ja saada aikaan mahdollisimman vähän odotuksiin liittyvää tyytymättömyyttä. (Niiniluoto, 2008; Russell, 1992; Perrin, 2011.)

3.2.3 Jamesin psykologia

The Principles of Psychology on Jamesin mestariteos. Se sisältää paljon myös hänen filosofisia ajatuksiaan psykologisessa kontekstissa. Hänhän pyrki ajattelusaan kokonaisuuteen. Teoksen teksti on monitieteinen ja koostaa aineksia psykologian ja filosofian lisäksi fysiologiasta. Hänen tavoitteinaan oli riisua psykologia metafyyisestä ajattelusta. Hänen henkilöhistoriansa lääketieteen opintoineen, fysiologian tutkimuksineen, Amazonin tutkimusmatkoineen ja Darwinin oppeineen on tunnistettavissa teoksen sivuilta. Teoksen päälukujen otsikoita olivat mm. *The Stream of Thought* (ajatusten virta), *The Consciousness of Self* (tietoisuus itsestä), *Emotion* (tunne) ja *Will* (tahto).

The Principles of Psychology -teoksessaan James käy keskustelua Immanuel Kantin ja David Humen filosofiasta ihmisen minää käsittelevässä luvussaan. Teos käsittelee aivojen toimintaa ja sisältää luvun ”aivojen aktiivisuuden joistakin yleisistä ehdoista”. Teos esittelee psykologian metodeina analyysin, introspektion, kokeelliset menetelmät sekä tilastollisen vertailun. Introspektio-osuudessaan hän keskustelee kokeista, joita hänen aikalaisensa – mm. kokeellisen psykologian perustajiin kuulunut Wilhelm Wundt (1832–1920) – olivat laboratorioissaan tehneet. Paljon hän kuitenkin ammentaa introspektiivisesti omasta elämästään, tietoisesti myös edellä mainituista vaiheistaan.

Ajatusten virtaa käsittelevä luku on teoksen maineikkaimpia osuuksia. Mieli ei ole passiivinen asioiden tai todellisuuden näyttämö, vaan aktiivinen osallistuja, jota ohjaa kiinnostus, intressit. Ajatuksen tai tietoisuuden jatkuvan virran kokemuksen piirteisiin kuuluu, että se on persoonallinen, jokainen ajatus, kokemus on minun tai sinun tai hänen. (Leary, 1990; SEP)

Ihmisen mieli toimii Jamesin mukaan aktiivisesti ja selektiivisesti. Ihminen ei vain ota vastaan aistihavaintoja, vaan suuntautuu omien intressiensä kautta todellisuuteen. Huomio kohdistuu sellaisiin aistituntemuksiin, jotka ovat intresseihin liittyviä. Jamesin mukaan subjektiiviset intressit ajavat käsitemuodostusta. Ihmisellä ei ole niin sanottua Jumalan näkökulmaa, vaan vain osittainen ja epätäydellinen näkökulma asioihin. (Bernstein, 2010, 53–61.)

Jamesin psykologian perusteos aloitti niin sanotun funktionalistisen psykologian Yhdysvalloissa. Lähtökohtana sille on darwinilainen ajatus sopeutumisesta ympäristöön. Mieli ja tajunta ovat keinoja sopeutumiseen. Jamesin mukaan tajunta on kaiken psykologian lähtökohta. Ihminen on käytännöllinen toimija, joka tietoisuutensa avulla sopeutuu maailmaan. Tietoisuus on jatkuvaa virtausta, jossa tunne, tahto ja kognitiiviset puolet ovat toisiinsa liittyneitä.

”Minä”-teoriassaan hän jakoi minän ”Me” ja ”I” muotoihin. Ensimmäinen oli empiirinen ”minä” ja jälkimmäinen puhdas ”minä”. Empiirinen ”minä” sisältää henkiset, sosiaaliset ja materiaaliset, keholliset piirteet. Sosiaalinen puoli on kaikki se palaute ja responssi, mitä saadaan muilta. Puhdas ”minä” on luonteeltaan prosessi. Saman yksittäisen tajunnan sisällä kaksi eriaikaista ja erillistä kokemusta ovat jatkuva prosessi; puhdas minä luo merkityksiä kokemusten virralle ja havainnoille. Se luo jatkuvuutta niiden välille. Kokemukset eivät ole atomisia biljardipalloja, vaan nimenomaan puhtaana minän kautta syntyviä jatkuvuuksia ja virtausta, joita puhdas ”minä” sitoo yhteen. (Leary, 1990.)

James oli kokeellisen psykologian keskeisiä perustajanimiä. Hän erikoistui tunteiden teorioihin. Jamesin mukaan tunteet seuraavat kehon toimintaa – toisin sanoen olen esimerkiksi onnellinen siksi, että nauran ja pelokas sen takia, että näen karhun ja pakenen. Toisin sanoen tunne seuraa kehon tuntemuksia ja luo mielen tunnetilavastaavuutta sille. Myös tanskalainen fysiologi Carl Lange (1834–1900) edusti tunneteorioissaan saman suuntaista ajattelua kuin James. Teorialla on ollut pitkälle nykyaikaankin jotakin ymmärrystä, vaikka sitä laajemmin on pyritty monesta suunnasta kumoamaan. (SEP)

James oli radikaali empiristi. Hänen mukaansa asiat on kyettävä määrittämään kokemuksiin liittyvin käsittein. Vuonna 1904 julkaistussa artikkelissaan, joka käsittelee tajunnan olemassaoloa, James esitteli radikaalin empirismin teorian. Hän kiistää subjekti-objekti-suhteen perustavuuden eli ajatuksen siitä, että havaittava ja havaitsija muodostaa prosessin, jota voitaisiin sanoa tietämiseksi. Sen sijaan subjektiiviset kokemukset ja tuntemukset toimivat totuuden kriteereinä. Yksilöllä on esimerkiksi yhtä aikaa henkilökohtainen kokemus huoneesta, jossa hän on ja fyysinen kohde huoneena, joka on osa rakennusta. Siten sama asia on kumpaakin – subjekti omana henkilökohtaisena kokemuksena ja objekti. (Bernstein, 2010, 53–61.)

Vuonna 1909 Clarkin yliopistolla järjestettiin psykologian konferenssi, johon osallistuivat kutsuttuina Sigmund Freud ja Carl Jung sekä muita analyyttisen koulukunnan edustajia kuten Sandor Ferenczi, Ernst Jones, Abraham A. Brill sekä psykoanalyttisen koulukunnan ulkopuolelta Leo Burgenstein. Paikalla oli myös William James. Konferenssin järjestäjänä oli värikkäänä persoonana pidetty Yhdysvaltojen psykologisen yhdistyksen puheenjohtaja G. Stanley Hall (1844–1924). Hall oli tuolloin Euroopassakin laajalti tunnettu *American Journal of Psychology*-lehdestään. Hänen nuoruutta käsittelevissä teksteissä (adolescence) hän esitti, että elämä koostuu vaiheista, joiden aikana nuoruus ilmenee erityispiirteineen. Hall esitti, että opetuksen tulisi perustua sekä emotionaalisen että kognitiivisen puolen tukemiseen. Hallin kutsuessa Freudin konferenssiin, ei psykoanalyttikko ollut vielä maailmankuulu. Clarkin yliopiston luennoilla kuitenkin hänellä oli noin 4000 kuulijaa, joiden joukossa olivat mm. Du Bois ja James. Hall oli johtava nuoruuden ja lapsuuden tutkija Yhdysvalloissa ja hän näki Freudin teorioissa monia kiinnostavia avauksia ja kohtia, jotka myös tukivat ymmärryksen lisäämistä lapsen kehittymisestä. (Evans & Koelsch, 1985.)

Freudin luennoista tehtiin kirja Freudin tietystä vastahankaisuudesta huolimatta. Freudin maine kasvoi kirjan myötä Yhdysvalloissa ja tämän jälkeen hänet löydettiin merkittävänä aikakautensa ajattelijana myös Euroopassa ja kotimaassaan. James ja Freud tapasivat toisensa ja käyttivät tapaamiseen aikaa kävellen metsäpoluilla. James oli tuolloin psykologian keskushahmoja eikä täysin nähnyt, miten Freudin kuvaama piilotajuisuus, alitajunta, on todellinen. Yleisen käsityksen mukaan he myös keskustelivat tästä Jamesin kriittisestä tulkinnasta. Freud oli ollut ennen tapaamista hyvin hermostunut ja oli jopa nähnyt kolme untakin siitä etukäteen. James oli myös hyvin skeptinen Freudin unien tulkinnasta eikä nähnyt unia niin säännönmukaisina kuin Freud niitä teoriassaan esitti. (Evans & Koelsch, 1985.)

Freudin teoria kuitenkin vaikutti mielen tutkimuksen kehitykseen ja vaikutti myös siihen, miten Jamesin mielen tutkimus jatkokehittyi – joissakin määrin niissä tapahtui jonkinasteista liukenemaa toisiinsa. Freudin *ego-superego-id*-jaottelussa ego on organisoitunut itsetietoisuus ja merkitsee suhdetta ympäröivään maailmaan ja ihmisiin. Jamesin sosiaalinen sopeutuminen (social adjustment) vastaa Freudin realiteettiänsä. Ajatuksen mukaan sosiaalisia odotuksia vastaan taistelu aiheuttaa tuskaa ja ahdistusta ja vasta sopeutuminen noihin odotuksiin tai omakohtainen odotusten ratkaisu saa aikaan onnellisuutta.

Jamesin keskeinen ja merkittävä anti psykologiaan varsinkin kyseisellä teoksellaan on arvioitu keskeisesti seuraaviin pääkohtiin liittyväksi: 1) hän vaikutti tulkinnoillaan merkittävästi siihen ymmärrykseen, joka koskee *tilan havaitsemista* (space perception), 2) hänen *tunneteoriansa* oli vallankumouksellinen, 3) hänen *vaistojen* tutkimuksensa otettiin mukaan olennaiseksi osaksi ihmismielen tutkimusta, 4) hänen *tavan* konseptinsa mentaalisen toiminnan periaatteena, 5) hänen tapansa käyttää aineistoa mentaalisen patologiselta puolelta määrittämään normaaliutta, 6) hänen *minää* ja *minuutta* koskeva psykologiansa, joka myöhemmin vaikutti Abraham Maslowin itsekasualisaation käsitteen kehittymiseen ja 7) hänen näkemyksensä ja tulkintansa *muistista* sellaisin termein, jotka ennakoivat tiedon prosessoinnin malleja (Richardson, 2007, 304).

3.3 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ JAMESIN PRAGMATISMISTA

Jamesilaisen ajattelun mukaan totuus on tilannekohtaista, situoitua ja kontekstuaalista. Jamesin tulkinnan mukaan logiikka on aina rajoittunutta, sillä kaikkeen, mitä tiedämme, sisältyy paljon sellaista, jota emme tiedä. Hänen näkemyksensä mukaan elämä oli valintoja ja hän korosti valintojen merkitystä ja preferenssejä. Hänen primaarihuolensa oli, miten luoda tilaa valinnalle ja siten mahdollistaa uutta. Näillä näkemyksillä on ollut merkitystä myös yhteiskunnallisiin liikkeisiin ja niiden toimintaan.

Varsinkin Jamesin kirjoitukset ja teoriat siitä, miten uskomukset kääntyvät tavoiksi ja miten orientoitumme tiettyjen uskomusten mukaan, on perusaineistoa erilaisten yhteiskunnallisten liikkeiden, ryhmien ja joukkoistumisen tutkimuksessa (Benford, 1997; Harter, 2003; White, 2004). Jamesin ajatteluun kuului sen pohtiminen, miten ideat ja ideaalit vaikuttavat toimintaamme. Jamesin oppilaista tunnetuimmaksi nousi yhdysvaltalainen kansalaisoikeustaistelija ja -vaikuttaja W.E.B. Du Bois. Du Bois tutki afroamerikkalaisten elämää, rohkaisi heitä tuomaan esiin runouttaan, draamaansa ja kirjallisuuttaan sekä asioiden esittämistä omalla äänellään. Du Bois esitti, että heidän oli oltava *kaksoistietoisia* elämästään (double conscious) eli ensin itsestään ja sitten asemastaan suhteessa valkoisiin eli miten käyttäytyä tummana ja miten käyttäytyä valkoisena. (Du Bois, 1994, 1–9, 121–123.)

Myös johtamistutkimuksen kannalta Jamesilla on ollut tärkeä rooli. James esitti 1880-luvulla, että aikaansaavat, merkittävät yksilöt muuttavat asioiden kulua ja historiaa. Bernard Bass viittasi Jamesiin teoksessaan *Handbook of Leadership*. Jamesin *The Importance of Individuals* -artikkelin ajatukset ovat edelleenkin nykyisen johtamistutkimuksen yksilön merkitystä korostava suuntaus. Sen mukaan merkittävät johtajat voivat yksilöinä saada aikaan muutoksen; näkemys on nykytutkijoiden keskuudessa kuitenkin kiistanalainen ja organisaation vuorovaikutussuhteita korostavat tulkinnat edustava sille vastakkaista näkemystä. (Kts. esim. Harter, 2003; Laitinen & Stenvall, 2012.)

4 JOHN DEWEY – KASVATUSFILOSOFI JA DEMOKRATIAN UUDISTAJA

4.1 JOHN DEWEYN ELÄMÄ

Sekatavarakauppias Archibald Sprague Dewey ja hänen vaimonsa Lucina Artemisia Rich Dewey saivat vuonna 1856 pojan, jolle antoivat nimeksi John Archibald. Etunimi annettiin Archibaldin isän nimen mukaan. Kahta vuotta myöhemmin perheeseen syntyi toinen poika, joka puolestaan sai nimekseen Davis Rich Lucinan isän nimen mukaan. Perhe asui Burlingtonissa, Vermontissa, väkiluvultaan Yhdysvaltojen pienimpiin kuuluvassa osavaltiossa. Tammi-kuussa vuonna 1859 tapahtui onnettomien yhteensattumien sarja, jonka seurauksena alle kolmivuotias John Archibald putosi kuumavesisaaviin kuullen lopulta siinä saamiinsa palovammoihin. Tapaturmainen nuoren pojan kuolema järkytti koko Burlingtonia ja perhe sai tukea ja myötätuntoa. Elokuussa perhe muutti uuteen asuntoon ja edelleen saman vuoden lokakuussa perheeseen syntyi poika, joka sai nimekseen John kuolleen isoveljensä mukaan ja saamatta muita nimiä. Johnin jälkeen perheeseen syntyi Charles Mineriksi nimetty poika heinäkuussa 1861. (Martin, 2002, 1–10.)

Archibald Deweyn kauppa oli menestyvä, mutta yllättäen hän päätti myydä sen kesällä 1861 ja liittyi pohjoisten joukkoihin (Union) ratsuväkeen Yhdysvaltain sisällissodassa (1861–865) pohjoisten osavaltioiden ja eteläisen konfедераation välillä. (Emt.) Sota loppui vuonna 1865, mutta Archibald ei palannut takaisin Burlingtoniin ennen kuin vuonna 1867. Hän oli etsinyt uusia mahdollisuuksia yritystoiminnalle ja kaupankäynnille. (Martin, 2002. 10–13.)

John Deweyn isä oli etäinen ja enemmän kiinnostunut kaupankäynnistä ja liiketoimistaan kuin syventymisestä lastensa arkeen. Deweyn äiti kantoi nuoren Johnin terveydestä huolta – enemmän kuin Charlesin tai Davisin. Lucina myös kohteli Johnia etuoikeutetusti ja siten kuin tämä olisi esikoinen. Lucina

oli aktiivinen kirkon jäsen sekä arvosti yliopistollista elämää ja tieteitä jo sukuperintönään. Deweyllä oli siten vanhemmat, joista toinen oli liikemies ja ajatteli taloudellista menestystä ja toinen joka arvosti sivistystä ja koulutusta. Hänen isoveljensä tapaturmaisen kuoleman myötä hänellä oli vanhemmat, joista toinen oli hyvin etäinen ja toinen kaikkeen mahdolliseen puuttuva. John puolestaan oli avulias, tuki ja neuvoi sekä Davisia että Charlesia. Historiankirjoituksissa on olemassa joitakin viitteitä siitä, että Dewey koki saamansa erityishuomion sekä vastuuna että taakkana hartioillaan. (Martin, 2002, 6–9, 17–19, 23–25, 37.)

Yhdysvalloissa papisto oli ollut vahvassa asemassa julkisessa mielipiteenmuodostuksessa ja arvokysymyksissä. Darwinin Lajien synnyn ilmestymisestä (1859) alkaen tieteen ja uskonnon suhteessa alkoi Yhdysvalloissa tapahtua muutoksia. Sisällissodan myllerryksissä 1860-luvulla ja seuraavana vuosikymmenenä tieteiden aseman kehityksessä tapahtui paljon. Ensinnäkin 1860-luvun aikana maahan perustettiin 25 tieteellistä koulua ja niiden huipennuksena 1876 Johns Hopkinsin yliopisto. Samoin 1870-luvulla ilmestyi John Draperin tieteen merkitystä suhteessa uskontoon korostava *The Conflict Between Religion and Science* -teos (1874). Muutokset tapahtuivat aikana, jolloin John Dewey kävi koulua ja opiskeli. Dewey opiskeli lukion yliopistoon valmistavilla kurseilla latinaa, kreikkaa, ranskaa sekä englannin kielioppia ja kirjallisuutta sekä aritmetiikkaa. Lukiosta John kirjoitti 15-vuotiaana. (Martin, 2002, 28–37.)

Dewey haki ja pääsi opiskelemaan Vermontin yliopistoon, joka oli yksi Uuden Englannin vanhimmista ja perustettu jo vuonna 1791. Yliopistolla oli melko vankka maine filosofian opetuksessa. Samassa yliopistossa opiskeli myös Johnin vanhempi veljensä Davis. Yliopiston kahdeksan professuurin opetusalaan kuului mm. klassisia ja moderneja kieliä, moraalifilosofia, poliittinen taloustiede, luonnontieteet ja matematiikka. Yliopiston ensimmäisen opiskeluvuotensa aikana Dewey luki mm. Alexis de Tocquevillen *Democracy in America* -teoksen englanninkielisen käännöksen sekä perehtyi *Journal of Speculative Philosophy* -julkaisuun. Myöhemmin hän luki mm. evoluutioteoriasta, psykologiaa ja filosofiaa sekä hermojärjestelmän fysiologiasta. Hän luki myös August Comtea ja kävi fysiikan ja luonnontieteiden kurseilla. Myöhemmällä iällä Dewey opiskeli mm. poliittista taloustiedettä, kansainvälistä lakia, sivilisaation historiaa, psykologiaa, etiikkaa, logiikkaa sekä uskonnonfilosofiaa. (Martin, 2002, 33, 37–42.)

Dewey valmistui Vermontin yliopistosta vuonna 1879 vuosikurssinsa kahdeksastoista opiskelijasta toiseksi parhaana. Valmistuessaan hän oli täynnä risiiritaituuksia, joita opiskelu oli hänessä herättänyt – idealismin ja materialismin, intuition ja järjen sekä uskon ja tieteen vastakkaisuudet. Vermontin yliopiston collegesta valmistumisensa jälkeen Dewey hakeutui lukio-opettajaksi Pennsylvanian Oil Cityyn. Kaupungin lukio oli suunniteltu parillesadalle oppilaalle, mutta Deweyn pestin aikana koulua kävi vain 45 oppilasta. Noin 20-vuotiaasta Deweystä tuli lukion apulaisrehtori ja algebran, luonnontieteiden sekä latinan opettaja. Dewey ei erityisemmin saanut tyydytystä opetuksesta eikä hänellä ollut kaupungissa juurikaan ystäviä eikä luontaisia kykyjä solmia nopeasti uusia ystävyys-suhteita. Hän ei ollut kovin puheliaskaan, joten Dewey keskittyi siihen, mitä parhaiten osasi: vapaa-ajallaan hän luki filosofiaa ja kirjoitti. (Martin, 2002, 545–553; Scheffler, 1974, 192–193.)

Toisaalta tuo ajanjakso oli hänen moratorionsa, jossa hän sai etäisyyttä lapsuuden kotiinsa ja alkoi löytää omaa identiteettiään. Hän määritteli itse lukemisensa ja pohti niiden avulla itseään. Vähitellen hänelle heräsi ajatus artikkelin kirjoittamisesta. Hän kirjoitti *The Metaphysical Assumptions of Materialism* -artikkelin, jonka lähetti William T. Harrisille *Journal of Speculative Philosophy* -julkaisuun vuonna 1881. Pari vuotta Oil Cityssä opetettuaan Dewey lähti kaupungista ja erään hänen oppilaansa mukaan nerokas Dewey olikin liian suuri jäämään kaupunkiin. Dewey sai työtarjouksen opettajan tehtävästä Charlottessa Vermontissa, mutta kyseinen pesti alkoi seuraavan vuoden alussa, joten Deweylle jäi puolisen vuotta aikaa jatkaa syventymistään filosofiaan ja hän sai tuohon tehtävään mentorikseen Henry August Pearson (HAP, kutsuanimeltään Happy) Torreyn, joka oli yliopiston collegen opettaja. Odottaessaan Harrisilta vastausta lähettämäänsä artikkeliin, Dewey alkoi lukea Torreyn hänelle neuvomia filosofisia teoksia. Dewey luki Baruch Spinozan Etiikan ja kirjoitti lokakuussa, kolme kuukautta lukemisensa jälkeen artikkelin Spinozan panteismista. Kuten ensimmäisen artikkelinsakin, hän lähetti *The Pantheism of Spinoza* -artikkelinsa Harrisille samaan filosofiseen jurnaaliin. Päivää myöhemmin kun Dewey oli postittanut toisen artikkelinsa, tuli Harrisilta hyväksyvä vastauskirje ensimmäisestä artikkelista. (Martin, 2002. 45–53; Scheffler, 1974, 192–193.)

Deweyllä oli tuolloin vielä aikeena ryhtyä filosofiksi. Hän sai Harrisin toiseksi filosofian opettajakseen. Harris oli laajasti julkaissut nimi tuon ajan amerikkalaisessa filosofian kentässä yhteensä noin viidelläsadalla artikkelillaan. Harris oli erityisen kiinnostunut Deweyn kannalta merkittävästä teemasta – opetuk-

sesta. Dewey ei koko elinaikanaan hylännyt Harrisilta oppimaansa ajatusta siitä, että koulutus ja opetus olivat keskeisiä väyliä demokratian ylläpitämiseen ja edistämiseen. (Martin, 2002, 53–54.)

Dewey olisi halunnut opiskella yliopistossa filosofiaa, mutta hänellä ei ollut varoja siihen. Hänen haluaan puolsi se, että Oil Cityssä hän koki olleensa keskiverto opettajana, mutta Charlottessa hän tunsi olevansa keskivertoa heikompi opettaja sillä hän ei kyennyt pitämään oppitunneillaan riittävän hyvin järjestystä. Charlotten asukkaat arvioivatkin hänet keskivertoa heikommaksi opettajaksi. Dewey tiesi, ettei hän saisi yliopistolta opetusvastuuta ilman jatko-opintoja ja ylempiä oppiarvoja. Charlotten asukkaat olivat tyytyväisiä Deweyn lähtöpäätöksestä. (Martin, 2002, 54–58; Scheffler, 1974, 193.)

Deweyn vaihtoehdot olivat lähteä Eurooppaan tai pyrkiä Johns Hopkinsin yliopistoon, jossa saattoi opiskella filosofiaa. Johns Hopkinsin yliopiston opetus perustui saksalaiseen tutkimus-, luento- ja opetusperiaatteisiin. Dewey haki Torrey'n suosituskirjein Johns Hopkinsin yliopiston haettavaksi julistamaa fellowship-asetta, joka olisi taannut hänelle pienen toimeentulon jatko-opiskelujensa ajaksi. Dewey oli julkaissut artikkelin, toinen oli arvioitavana ja talvella vuonna 1882 hän oli alkanut kirjoittaa kolmatta artikkeliaan nimeltään *Knowledge and the Relativity of Feeling*. Harrisilta tuli hyväksymiskirje hänen toisesta artikkelistaan ja samoihin aikoihin hän sai kuulla, että ei ollut saanut hakeumaansa fellowship-asetta ja -rahoitusta. Dewey ei ollut periksiantava luonne, vaan kirjoitti lainanhakukirjeen Gilmanille, joka käytännössä yksin päätti fellowship-asettien saajista. Gilman hylkäsi toistamiseen Deweyltä rahoituksen, mutta Dewey oli päättänyt päästä Johns Hopkinsiin. Hänen tätinsä oli luvannut hänelle, että jos kaikki muut vaihtoehdot epäonnistuvat, hän lainaa Johnille tarvittavat rahat. Dewey sai tarvitsemansa rahoituksen ja sai jatko-opintojaan koskevan hyväksymiskirjeen vain joitakin päiviä ennen kuin syyslukukausi alkoi vuonna 1882. (Martin, 2002, 54–58; Scheffler, 1974, 193.)

Pian Johns Hopkinsissa aloittamisensa jälkeen Gilman yritti suostutella Deweytä vaihtamaan filosofian toiseen oppiaineeseen. Filosofiasia ei ollut täytetty professuuria ja sen opettamiseen oli kiinnitetty jo kolme yliopisto-opettajaa. Dewey opiskeli vermontilaisten George Sylvester Morrisin ja Granville Stanley Hallin johdolla. Morris oli filosofi ja Stanley Hall kokeellisen psykologian edelläkävijä, josta kerrottiin edellisessä pääluvussa Jamesin yhteydessä. Johns Hopkinsissa Dewey tapasi ja työskenteli myös Charles Peircen kanssa. Morris opetti Deweylle Hegelin filosofiaa sekä idealismia. Dewey myös perehtyi Kan-

tin ajatteluun sekä osallistui Metafyysisen kerhon toimintaan. Hegelin filosofia opiskellessaan John kirjoitti väitöskirjansa *The Psychology of Kant*. (Casil, 2006, 27–29; Westbrook, 1991, 13; Scheffler, 1974.)

Koko Johns Hopkinsissa opiskelunsa ajan Deweyn taustalla käytiin arviointia siitä, kuka kolmesta filosofian opettajasta – Morris, Hall tai Peirce – ylennettäisiin professoriksi. Peirce pudotettiin keskinäisestä kilpailusta ensimmäisenä eikä Morris kyennyt kilpailemaan tieteellisen psykologian kanssa. Huhtikuussa 1884 Hallista tuli professori, jonka myötä Morris jätti Baltimoren ja siirtyi päätoimiseen filosofian opettajan tehtävään Michiganin yliopistoon. (Westbrook, 1991, 19–24.)

Väitellyt Dewey oli joitakin ahdistavia kuukausia työtön ja lopulta seurasi mentoriaan ja ohjaajaansa Morrisia Ann Arboriin opetustehtäviin. Yhdessä Morris ja Dewey tekivät Michiganin yliopistosta tärkeän idealistisen filosofian keskuksen. Dewey kirjoitti Lebnizistä. Deweyn tuon kauden ajattelun ja kirjoitusten pyrkimyksenä oli yhdistellä Morrisilta omaksuttuja idealismin opinkappaleita kehittyvään kokeelliseen psykologiaan ja mielen tutkimuksiin, joita Stanley Hall oli puolestaan tutkinut. Tuolla vuosikymmenellä Dewey kirjoitti artikkelit *The New Psychology* (1884) ja *Soul and Body* (1886). Vuonna 1886 Deweyn artikkelit *The Psychological Standpoint* ja *Psychology as Philosophic Method* saivat peräkkäisissä *Mind*-journalin numeroissa keskeisten artikkeleiden aseman. Artikkeleita kuitenkin kritisoi mm. William James. (Westbrook, 1991, 19–25; SEP.)

Vuonna 1887 Deweyltä ilmestyi *Psychology*-niminen teos. Kirja ei ollut niinkään tieteellisen psykologian esitys, vaan pikemmin idealismiin liittyvää ja kytkeytyvää päättelyä. Jälleen pettyneimpiä Deweyn teokseen oli William James. Jopa HAP Torrey kommentoi entisen oppilaansa kirjaa kriittisin sanankääntein. Dewey koko saamansa palautteen ja kriittiset kommentit takaiskuna. (Westbrook, 1991, 27–29.)

Dewey oli tuon ajanjakson psykologisissa teksteissään liberaali protestantti, joka humanisoi Jumalaa inhimillisiin tarkoituksiin. Hän pyrki kehittelemään maailmaa, joka vastaisi toiveisiin paikkana, jossa ihminen voisi olla moraalisesti kotonaan. Hän kirjoitti samoin liberaali-protestanttisin painotuksin artikkelin *Ethics and Physical Science* (1887), jossa hyökkäsi erityisesti Herbert Spenceriä ja muita evoluutio-naturalisteja vastaan perustaa etiikka luonnontieteen laeille. Etiikka oli Deweyn mukaan osa kamppailua, jota kävivät keskenään ihmisen jumalan kuvana pitävät antropologisen näkemyksen edustajat ja

sellaiset, jotka pitivät ihmistä maan savesta muodostuneena tuotoksena. Näistä esittämistään leireistä Dewey katsoi kuuluvansa ensin mainittuun. (Westbrook, 1991, 29–32.)

Dewey alkoi saada mainetta 1880-luvun lopulla ja tuolloin häntä pidettiin nerokkaana ja kärkirivin filosofisena kirjoittajana Yhdysvalloissa. Hän astui Morrisin taustalta esiin; Deweyn filosofiset ja psykologiset kirjoitukset tekivät eroa näiden kahden välille. Vuonna 1888 Dewey etäännytti itseään lisää opettajataan ja mentoristaan hyväksymällä Minnesotan yliopiston tarjoaman filosofian professuurin. Samana vuonna 1888 Dewey julkaisi pitkän ja maineikkaan tekstinsä *The Ethics of Democracy*, joka oli terävää vastakritiikkiä Henry Mainen *Popular Government* -teoksen demokraatiakritiikkiin. Mainen ajattelun, kritiikin Dewey tuomitsi olevan pääosin passé. Deweyn teos sisälsi hänen keskeiset demokratia-tulkintansa tuolta ajanjaksolta. (Westbrook, 1991, 32–38; SEP.)

Vuotta myöhemmin Dewey palasi Michiganiin Morrisin kuoltua yllättäen enenaikaisesti. Ann Arborissa hän antoi psykologian ja filosofian johdantokurssit assistenteilleen opetettavaksi. Tehtävää hoiti ensin James H Tufts ja hänen jälkeensä George Herbert Mead sekä Alfred H. Lloyd. Dewey itse keskittyi etiikan poliittisen filosofian kursseihinsa. Dewey pysyi Michiganin yliopiston filosofian laitoksilla vuoteen 1894 asti, jolloin hän siirtyi Chicagoon vain joitakin vuosia aiemmin perustettuun Chicagon yliopistoon. Dewey oli tehnyt siirtymää pois idealistisesta metafysiikasta ja ensin etiikkaan sekä hiljalleen kohti eksperimentalismiksi nimeämäänsä ajattelua. Kyse on Deweyn pragmatismmin neologistisesta määrittelystä. Tuota kehitysvaihetta hän on kuvannut omaelämäkerrallisessa *From Absolutism to Experimentalism* -tekstissään. Hänen ajateluunsa olivat alkaneet vaikuttaa pragmatistit – mm. 1890 ilmestynyt William Jamesin *Principles of Psychology*. (SEP; Westbrook, 1991, 32–35; Bernstein, 2010, 10–11.)

Muutettuaan Chicagoon Deweyn arvoissa ja arvostuksissa oli tapahtunut muutos. Hän ei liittynyt uudessa kotikaupungissaan kirkkoon eikä myöskään lähettänyt lapsiaan pyhäkouluun. Nuo valinnat aikaansaivat kitkeriä kommentteja hänen äidiltään, joka noihin aikoihin asui Johnin perheen kanssa. John kertoi äidilleen täyttäneen oman ja perheen osansa pyhäkoulussa ja kirkossa käynnissä. (Westbrook, 1991, 35.)

Dewey kehitteli sosiaalista teoriaansa Chicagoon muuttonsa aikoihin. Tuolloin teoria pohjautui pitkälti kahteen keskeiseen brittiläisen idealismin konseptiin. Uus-hegeliläinen ymmärrys yhteisöstä tai yhteiskunnasta eräänlaisena

erityisenä moraalisenä organismina oli toinen juonne ja toinen oli yksilöllisen positiivisen vapauden ajatus. Yksilön vapaus merkitsi mahdollisuutta toteuttaa itseään, osallistua ja kontribuoida yhteisöön myönteisten mahdollisuuksien kautta eikä kielteisen pakottamisen tai pakotteiden velvoittamana ja nujertamana. Vapaat ihmiset olivat vapaita tekemään, mitä toivovat ja tahtovat, kunhan heidän tekonsa ei estä tai rajoita muiden vastaavaa vapautta. Samalla Deweyn mukaan moraalisisina toimijoina me toivomme muille samoin kuin itsellemme elämän täyteyttä, joka merkitsee täydellistä ja vapaata omien kykyjen kehittymistä tiedossa ja kauneuden sekä käytön ja käytettävyyden tuotannossa. (Westbrook, 1991, 36–38, 42–47.)

Varhaisella 1890-luvulla Dewey oli halukas viemään demokratiaa koskevaa ajatteluaan ja ideoitaan luentosaleja laajemmille areenoille. Dewey koki olevansa jossakin määrin akateemisessa luostarissa, jonka ohjelmat olivat sisänpäin kääntyneitä; yliopisto tuotti kyllä oppineita, mutta aivan liian vähän vaihtoehtoista ajattelua. Deweytä kiinnostikin paljon tieteen popularisointi. Toisin kuin monissa muissa yliopistoissa, joissa puolustettiin kompetenttien yhteisöjen muodostusta, Dewey ajatteli, että demokratia vaati jokaista kansalaista eikä totuus ole todella vapaa ennen kuin se koskee jokaista. (Westbrook, 1991, 51–54, 58.)

Chicagon yliopiston työtarjoaus tuli yliopiston hallituksen puheenjohtajalta (president) William Rainey Harperilta, joka keräsi uuteen opinahoon kuuluisia professoreita. Yliopiston rahoituksen taustalla oli John D. Rockefeller. Harper sai Deweystä hyvät suositukset tämän Michiganin kollegalta James H. Tuftsilta ja niiden myötä tarjouksen professuurista filosofian laitoksen johtajana. Yliopisto vastaanotti Deweyn kirjoituksella *The University of Chicago Weekly*-lehdessä, jossa professorin rekrytoinnin arvioitiin suuresti yliopiston mainetta kirkastavaksi ja kasvattavaksi. (Westbrook, 1991, 59.)

Chicagossa Dewey toimi filosofian laitoksen johtajana sekä kaksi vuotta kasvatustieteellisen *School of Education* -laitoksen johtajana. Hän perusti Chicagon yliopistoon opetuslaboratorion (laboratory school) tarkoituksenaan liittää opetuksen teoreettista tietämystä käytäntöön. Tuohon hankkeeseen hän sai tukea Harperilta, joka itsekin kampanjoi opetusreformin puolesta. Laboratorio avattiin vuonna 1896 ja se tunnettiin pian nimellä Deweyn koulu. Tarkoituksena oli antaa opetettaville lapsille konkreettisia ongelmatilanteita ratkaistavaksi ja tukea heidän tekemällä oppimisen, käytäntöyhteyden taitojaan. (Westbrook, 1993.)

Chicagon vuosina hän julkaisi monia merkittäviä artikkeleita ja teoksiaan. Näitä olivat mm.: *The School and Society* (1899), *Psychology and Social Practice* (1900), *The Educational Situation* (1901), *Studies on Logical Theory* (1903), *Democracy in Education* (1903), *Ethics* (1904), *Notes upon Logical Topics*, part 1 & 2 (1904), *Significance of the School of Education* (1904) (Levine, 2013).

Dewey ajautui kuitenkin Chicagon yliopistovuosiensa aikana näkemyksellisiin kiistoihin Harperin kanssa ja lähti Chicagosta Columbian yliopistoon vuonna 1904 vastaanottaen hänelle tarjotun filosofian professuurin. Näkemyserot koskivat opetuslaboratoriota, jonka suhteen Harper halusi säilyttää määräysvallan yliopistolla eikä antaa sitä Deweylle ja opettajille. Ongelmaksi varsinkin Harperille muodostui Alice Dewey, Johnin vaimo, jonka Harper halusi erottaa opetuslaboratorion tehtävistä ja yhteyksistä siihen. (Westbrook, 2010; Dalton, 2002; Westbrook, 1993; SEP.)

Dewey lähti Chicagon yliopistosta katkeran episodin ja katkerien keskustelujen ja kiistojen jälkeen. William Rainey Harperin kanssa käydyt kiistat koskivat erityisesti Alicen roolia opetuslaboratorion (Laboratory School) hallinnossa ja Alicen irtisanomisen jälkeen John Dewey irtisanoutui ja lähti yliopistosta. Dewey siirtyi Columbian yliopistoon ja jatkoi siellä eläkevuosiinsa saakka. Säännöllisen Columbian yliopiston tutkimus- ja opetustyönsä lisäksi Dewey opetti opettajia Teachers Collegessa. (Westbrook, 2010; Dalton, 2002; Westbrook, 1993; SEP; NY Times, 1952.) Tuon ajan merkittäviin teoksiin kuuluivat mm. *Democracy and Education* (1916), *Human Nature and Conduct* (1922), *Experience and Nature* (1925), *The Public and Its Problems* (1927), *Experience and Education* (1938) (Levine, 2013).

Vuonna 1919 Dewey piti luentosarjan Tokion Imperial -yliopistossa. Luennot julkaistiin myöhemmin nimellä *Reconstruction in Philosophy*. Samana vuonna hänet kutsuttiin Kiinaan luennoimaan opetuksesta ja filosofiasta. Hän viipyi lopulta Kiinassa kaksi vuotta luennointi- ja opetustehtävissä Pekingin ja Nankingin kansallisissa yliopistoissa. Turkkiin Dewey teki vierailun vuonna 1924 ja Meksikoon 1926 sekä Neuvostoliittoon vuonna 1928, jolloin hän kuului amerikkalaiseen opetusalan delegaatioon, joka perehtyi neuvostoliittolaisiin oppilaitoksiin Leningradissa ja Moskovassa. (Emt.)

Amerikkalaisen kapitalismin romahdettua vuonna 1929 Dewey alkoi kirjoittaa lamahengessä omaa versiotaan demokraattisesta sosialismista julkaisten aiheita käsittelevät kirjansa *Individualism Old and New* (1930), *Liberalism and*

Social Action (1935) sekä *Freedom and Culture* (1939). Hänestä tuli *New Deal* -politiikan keskeinen kriitikko sekä radikaalin kolmipuolue-politiikan äänitorvi. (Westbrook, 2010.)

Dewey eläköityi emeritus-professori nimikkein heinäkuussa 1930. Tuolloin hän oli 70-vuotias ja julkaissut yli 300 kirjaa, esseitä ja artikkeleita. Hän jatkoi kirjoittamistaan eläköidyttyäänkin. (Dalton, 2002; Westbrook, 1993; SEP; Levine, 2013; NY Times, 1952.)

Vuonna 1933 hän ilmaisi huolensa siitä, mitä voisi tapahtua, jos Hitler saisi jatkaa vallassa. Vuonna 1937 hän vieraili Meksikossa ja puolusti Lev Trotskia, jolle ei hänen mukaan ollut annettu mahdollisuutta puolustautua. Deweyn johdolla toimi niin sanottu Deweyn komitea eli Tutkimuskomissio, jonka tehtävänä oli selvittää Trotskia vastaan esitettyjen Moskovan oikeudenkäynnin syytteiden todenperäisyys. Komissio aloitti toimintansa vuonna 1937 ja julkaisi tutkimustuloksensa syyskuussa 1937 todeten Trotskin syyttömäksi kaikkiin syytekohtiin. (Emt.) Samoihin aikoihin Dewey vastusti voimakkaasti Neuvostoliiton 1930- ja 1940 lukujen pelon politiikkaa (Westbrook, 2010).

Deweyn ollessa 90-vuotias hänen julkaisujensa määrä ylitti arviolta tuhannen julkaisun rajan. Dewey kuoli 92-vuotiaana kesäkuussa 1952. (Dalton, 2002; Westbrook, 1993; SEP; Levine, 2013; New York Times, 1952.) Deweyn kuoleman jälkeen hänen filosofi-arvonsa laski nopeasti (Westbrook, 2010), mutta arvon menetys oli tilapäistä.

4.2 JOHN DEWEYN AJATTELU

4.2.1 Deweyn pragmatistisesta filosofiasta

Aivan kuten James ja jossain määrin Peircekin, myös Dewey oli kiinnostunut laajasti monista eri tutkimus- ja tieteenaloista. Deweyn kiinnostus käsitti kasvatuksen ja opetuksen, psykologian, etiikan, filosofian, luonnontieteet, uskonnolliset kokemukset, politiikan sekä yhteiskuntatieteet.

Deweyn yhteiskuntatieteiden arvostus lähensi tieteenalaa ja pragmatismia toisiinsa. Niin sanottu Chicagon koulukunta oli merkittävä sosiologiassa. Pragmatismi vaikutti myös institutionaaliseen koulukuntaan taloustieteissä ja politologian behavioristiseen suuntaukseen. Deweyn yhteiskunta-ajatte-

luun sekä filosofiaan vaikutti Hegelin kulttuuria, taiteita ja yhteiskunnallisia instituutioita koskevat tulkinnat. (Kilpinen, 2008, 91; Bernstein, 2010; Scheffler, 1974.)

Deweyn pragmatismien näkökulmasta yhteiskuntatieteisiin voi nostaa esiin seuraavia painotuksia: ensinnäkin Deweyn kriittinen suhtautuminen senaikaiseen talousteoriaan ja erityisesti rajahyötyteoriaan, toiseksi Deweyn suhtautuminen julkisuuteen, joka vaikutti ratkaisevasti hänen demokratianäkemyksiinsä ja kolmanneksi Deweyn suhde yhteiskunnalliseen ajatteluun. Erityisesti Hegelillä on ollut vaikutusta Deweyn ajatteluun. Tämä tulee ilmi Deweylle keskeisessä kokemus-käsitteessä. Myös Deweyn jatkuvuuteen liittyvät teemat ovat saaneet vaikutteita Hegelin dynamiikan ja lakkaamattoman liikkeen näkemyksistä. (Kilpinen, 2008, 113; Bernstein, 2010; Scheffler, 1974.)

Pragmatismien yhtenäinen pyrkimys oli kartesiolaisuuden vastustaminen eli mieli–ruumis-dualismin hylkääminen. Deweyn mukaan mieli ja todellisuus eivät ole erotettavissa, vaan ovat sidoksissa toisiinsa. Objektit ovat koettuja, eivät mielen sisäisiä kuvia, representaatiota. Dewey voidaankin pitää antirepresentationalistina.

Toisaalta pragmatismia voidaan ajatella myös suuntauksena, joka hylkää ahistoriallisen, transsendentaalin ja metafysisen totuusteorian, mutta samalla painottaa deliberaatiota ja tutkimusta totuuden lähestymisessä. Olennaista tässä on, että asiat toimivat, tekeminen kohdistuu oikeisiin asioihin, virheitä vältetään ja kokemuksilla annetaan arvoa. Tämä kaikki samalla kun uskomuksia sekä teorioita ja oletuksia testataan ja kehitetään palautteen avulla. Pragmatistien johtopäätöksenä on, että myös moraalit ja politiikka toimivat kuten edellä kuvattu totuuden lähestyminen – joko tieteellisenä metodina (Peirce) tai älykkyyden metodina (Dewey). (Misak, 2013.)

Deweylle *tutkimus* (inquiry) on väline, joka synnyttää ja ylläpitää *kasvua* (growth). Vuorovaikutus on keskeisiä käsitteitä siinä, miten kokemuksia tulkitaan. Vuorovaikutuksen avulla oppija saa tasapainon kokemuksen sisäisille ja ulkoisille *ulottuvuuksille* (aspects). (Noddings, 2010.) Deweyn pragmatismien ytimeen kuuluu *toimintaan* tai *tapaan* viittaava habit-käsite. Se merkitsee rutiinitoiminnan sijaan prosessiluontoista toimintaa ja taipumusluontoisuutta. Toiminta on yhtä aikaa sekä tietoisista että habituaalista, jotakin joka tapahtuu itsestään, mutta tietoisuuden valvonnassa. Tietoisuus on jatkuvaa eikä koske vain jotakin yksittäistä hetkeä tai tapahtumaa. Kysymys on refleksiivisesta ajattelusta, joka tapahtuu toimintaprosessin aikana ja prosessissa eikä sen ulkopuolella. (Kilpinen, 2008, 113–116.)

Deweyllä *tietämys* (knowledge) ohjaa tutkimista. Tietämys on Deweylle merkityksellisempää kuin totuus (truth). Tutkimisen kaavan Dewey hahmottaa viisiportaisena: 1) ongelman formulointi, 2) hypoteesin muodostaminen, 3) testaus, 4) analysointi ja 5) evaluointi. Kaavasta on sittemmin tullut suosittu tutkimuksen kuvaus. (Noddings, 2010.)

Absoluuttisen totuuden etsiminen oli Deweyn mukaan paitsi hedelmätöntä, myös kohdentuu väärin. Dewey palaa siten Kantin teemoihin. Deweyn mukaan totuus on jotakin, mistä tulee varmuus, kun epävarmuus on ratkaistu. Pragmatismien yleiskattava kysymys on Kantia mukaillen ongelma siitä, miten voimme järjestelmällisesti perustella järkevyyden, rationaalisuuden, totuuden ja arvon standardit normatiivisina ja sitovina, jos totuus, rationaalisuus ja arvo tunnustetaan perimmiltään inhimilliseen toimintaan kuuluviksi. Pragmatismi on pitkälti pyrkimystä vastata tuohon ongelmaan. (Misak, 2013)

Pragmatismi korvaa puhtaan järjen käytännöllä ja käytäntöön liittyvällä tutkimuksella. Järki eli ratio sijoittuu inhimillisen toiminnan kontekstiin. Dewey pyrkiikin korvaamaan järjen älyn, intellektin konseptilla. (SEP; Scheffler, 1974.)

Talouden rationaalisen valinnan teorioissa lähtökohtana on erilaisten preferenssien laskeminen. Rationaalinen yksilö tekee valintoja hyötylaskemien mukaan. Dewey kritisoi ajatusta pitäen sitä itseensä käpertymisenä. (Kilpinen, 2008, 118–119.) Deweyn argumentti on pinnalta katsoen heikko, mutta sitä voi hahmottaa suhteessa Deweyn ajatukseen käytännöstä, joka on aina jossakin kontekstissa, suhteessa johonkin ympäristöön sekä käytännön toiminnalliseen yhteyteen. Valinta ei tapahdu ennalta eikä sen tulosta voida tietää ennalta. Toiminta ei siis ole rationaalisesti harkitun valinnan heijastetta eikä tila ole pelkkä tyhjä näyttämö, jonne valinta heijastetaan.

Dewey halusi muuttaa filosofian analyttistä näkökulmaa ja rekonstruoida sen käytännöllisesti. Hän tavoitteli filosofialle yhteyttä yliopiston ulkopuolelle ja käytännön arkeen ja kokemuksiin. Hänen ajattelussaan sekä reflektion ja käytännön että teorian ja toiminnan yhteys oli keskeistä. Dewey tulkitsi pragmatistisen filosofian tehtäväksi käytännön ongelmien älyllistämisen. Ajatus toistuu myös hänen kasvatustilfilosofiassaan. Deweyn lähtökohtana oli, että teoreettiseen tiedon ja käytäntö- ja toimintatiedon erottaminen on lähtökohdiltaan virheellinen. Näin siksi, että tietäminen on aina myös kokemuksiin liittyvää. Tottuus on puolestaan toimivuutta, ratkaisun toimivuudesta saatavaa kokemuksellista palautetta. Kokemukset testaavat ennalta ajateltua ideaa, ajatusta,

teoriaa ja niiden toimivuudesta saatu palaute tietyssä sosiaalisessa kontekstissa ja aktiiviseen toimintaan liittyvänä on Deweyn pragmatismien perusrakennetta. (Esim. Bernstein, 2010.)

Deweyn keskeisiin filosofisiin missioihin kuului tieteellisen ajattelun laajentaminen kaikille filosofian alueille. Dewey halusi tarjota jonkinlaisen kokoavan tutkimuksen teorian, yhden tien sille, miten ratkaisisimme tieteen, etiikan, politiikan ja lakiin liittyviä oikeudellisia kysymyksiä ja ongelmia. (Misak, 2013.) Myös Deweyn oppimisenäkemys heijastaa samaa. Siinä lapsi, oppilas on aktiivinen, tutkiva ja osallistuva. Oppiminen merkitsi Deweylle hyödyllisen tietämyksen hankintaa, kasvua älyllisten tapojen kehittämisessä sekä toistuvaa ja osaavaa tutkimuksen välineiden käyttöä (Noddings, 2010).

4.2.2 Deweyn kasvatustilosophia

Chicagon yliopiston professorina toimiessaan Deweyn assistenttina ja kollegana työskenteli Georg Herbert Mead (1863–1931). Yhteistyöllä Meadin kanssa on ollut vaikutusta Deweyn varhaisiin yhteiskunta- ja kasvatustilosophisiin näkemyksiin. Chicagon ajanjaksoon liittyy myös Deweyn opetuslaboratorio eräänlaisena kokeilukouluna. Kun Deweystä tuli Chicagon yliopiston kokeellisen koulun johtaja (experimental school), alkoi hän pohtia demokraattisen kasvatuksen kysymyksiä. Hän kyseli ja tutki, miten koulutus ja opetus voisivat auttaa niin maahanmuuttajia integroitumaan paremmin yhteiskuntaan kuin vammaisia lisäämään elämänhallintaa (Dalton, 2002, 76–81). Tämän kysymyksen äärellä hän pysyi parikymmentä vuotta.

Kasvatustilosophisesti Dewey ajatteli, että köyhien ja osattomien lasten kouluttaminen on avain ja ydin koko yhteiskunnan muuttamiselle. Hänen ”learning by doing”, tekemällä oppimisen ajatuksensa syntyi samoihin aikoihin. Tuo pragmatismien kokemuksellinen lähestymistapa merkitsee ajatusten, ideoiden ja käsitysten käytännössä tapahtuvaa testaamista ja koeteltavuutta. Keskeisiä käsitteitä Deweyn kasvatustilosophiassa ovatkin kokemus, kasvu ja sosiaalisuus. (Scheffler, 1974, 240–255; Dalton, 2002, 80–82; Puolimatka, 1996, 47–52; Eisele, 1975; Martin, 2002.)

Deweyn kasvatustilosophiassa kokemus menee tiedon edelle oppimisessa. Tieto on vain yksi tapa hahmottaa todellisuutta. Arvioitaessa eri lähestymistapoja olennaisia ovat ne, jotka vievät kehitystä eteenpäin. Edistyksellisyys on siis kasvatustilosophisten arviointikriteeri. Kun kaikki – mukaan lukien yksilö itse ja hänen tapansa

mieltää maailmaa – on jatkuvasti muuttuvaa, käytäntö antaa palautetta siitä, mikä toimii ja millä idealla, ajatuksella tai teorialla on merkitystä. Kuitenkin ratkaisua edellyttävissä käytännön tilanteissa yksilö joutuu pohtimaan erilaisia toimintavaihtoehtoja ja siten hakemaan etäisyyttä välittömään kokemukseen. Ja kun jokin vaihtoehdoista toimii ratkaisuna, palautuu välittömän kokemuksen yhteys. (Esim. Puolimatka, 1996, 47–52; Scheffler, 1974, 240–255.)

Teorialla ja käytännöllä on yhteys. Kokemus viittaa Deweyllä yhtäältä johonkin erityisessä tilanteessa koettuun. Yksilön kokemuksella on merkitystä, kun ihminen kohtaa samankaltaisia tilanteita. Toisaalta kokemus viittaa myös kokijaansa kumuloituvaan, kerääntyvään kokemukseen. Tässä tapauksessa kokemus tarkoittaa jotakin opettavaa, kasvattavaa kokemusta, joka auttaa selviämään erilaisista tulevista vastaavankaltaisista ongelmatilanteista. Deweyn kasvatustilafilosofia perustuikin kokemuksen ja kokemuksen ideoille. (Esim. Kunelius; Scheffler, 1974.)

Deweyn mukaan oppiminen merkitsee sitä, että oppija tulee jostakin ajatuksesta ja sen toimivuudesta tietoiseksi käytännön kautta. Kokemus on opetuksen ydin. Tällöin kasvatuksen tehtävä on edistää niitä olosuhteita, joissa oppiminen voi toteutua. Deweyn kokemus-käsite on laaja ja viittaa hänen kasvatustilafilosofiassaan yksilön ja ympäristön suhteeseen. Kaikki kokemukset eivät ole kasvattavia, mutta kasvattajan, opettajan tehtävä on ohjata kasvua siten, että oikeanlaiset kokemukset ohjaavat kasvua. Oppiminen merkitsee siis kokemuksellisuutta.

Lapsen kasvatuksen lähtökohta Deweyllä on vastata *vokaatioon* (joka on lähellä ajatusta hengellisestä kutsumuksesta, calling) – halua tulla joksikin. Kasvatuksen tehtävä on mahdollistaa ja tukea kasvua. Dewey käyttäekin kasvatuksen sijaan kasvun käsitettä. Opetuksen tulisi perustua kasvattaviin kokemuksiin. Sellaisia kokemuksia ovat ne, jotka johtavat uusiin kokemuksiin ja kokemusalan laajenemiseen. Kasvu on yksilöstä itsestään lähtevä prosessi, ei staattinen tila eikä päämäärä..

Kasvatuksen päämäärä on kasvu, erityisesti sellainen kasvu, joka edistää kasvun jatkuvuutta (Puolimatka, 1996, 47–52; Scheffler, 1974, 240–255). Tieto on aktiivista. Kasvatuksen yhteydessä tämä tarkoittaa, että kasvattajan tehtävänä on antaa kasvatettavalle mahdollisuuksia tutkimiseen. Siksi kasvattajan tärkeimpiin tehtäviin kuuluu Deweyn mukaan mahdollistaa tulevien kokemusten ymmärtäminen. Kokemista on kaiken aikaa, mutta kokemus liittyy yhteen tätä hetkeä ja tulevaa ymmärryksen ja oppimisen avulla. (Emt.; Kunelius.)

Modernissa kielenkäytössä Deweyn kasvun ideaa voidaan hahmottaa *reflektiivisen oppimisen* käsitteellä. Reflektiivinen oppiminen edellyttää ongelmanratkaisua, pohdintaa sekä käytäntöä, josta saa palautetta, ja jolla on vaikutusta alkuperäisten ajatusten arvioimiseen ja uudelleenarvottamiseen oppijan itsetulkitsevalla tavalla.

Deweyn jatkuvan kasvun ajatuksilla on yhteys myöhempään *elinikäisen oppimisen* malleihin ja ajatteluun (Huhtala, 2000). Deweyn kasvun idean mukaisesti elinikäinen oppiminen toteutuu jatkuvien oppimistapahtumien, kasvatavien kokemusten kautta.

Sosiaalisuus viittaa Deweyllä yhteistoimintaan, yhteisölliseen ja moraalisuuteen. Yksittäinen oppija joutuu ottamaan muita huomioon omissa pyrkimyksissään. Oppijan, kuten kenen tahansa yksilön toiminta ja oleminen toteutuu aina suhteessa muihin. Vastaavasti muiden tekemiset, valinnat ja teot vaikuttavat tuon oppilaan, yksilön toimintaan, odotuksiin ja valintoihin. Kasvu onkin Deweyn mukaan perimmiltään sosiaalinen prosessi. Kasvun sosiaalisuutta ja yhteisöllisyyttä painottaessaan Deweyn ajattelu lähenee Meadia. (Scheffler, 1974, 240–255; Puolimatka, 1996, 47–52.)

Dewey ajattelikin, että opetusinstituutit ovat eräänlaisia pienoisyhteiskuntia, joissa vuorovaikutuksen on esiinnyttävä vapaasti. esimerkiksi koulun tehtävä on tukea yhteisöllistä vapautta siten, että oppilaat voivat tavoitella haluamiaan päämääriä ja kiinnostuksensa kohteita.

”Koulu pienoisyhteiskuntana” -ajatus sisältää ajatuksen siitä, että ideaalitilassa jokainen oppilas osallistuu yhteiseen, antaa siihen panoksensa ja samalla kokemuksensa kautta oppii ja omaksuu. Kokemusten jakaminen on yhdessä oppimista, jossa jokainen kokemus ottaa aiemmista kokemuksista ja edelleen vaikuttaa muiden kokemuksiin. Kokemusten jakaminen rakentaa myös yhteisiä merkityksiä. Kokemisen kieli kytkeytyy sosiaaliseen kontekstiin, koetua voidaan kuvata, mutta kuitenkin koskaan saavuttamatta kokonaista, täytettyä kokemuksen luonnetta. Kokeminen tiivistyy kokemukseksi mahdollistaen uusien kokemusten ymmärtämisen ja niistä opitun jakamisen. Deweyllä kokemuksen konseptiin liittyy paitsikokeminen, myös Peircen ajattelua lähenevä käsitys merkityksestä sekä vuorovaikutus. (Scheffler, 1974, 197–206, 240–255; Puolimatka, 1996, 47–52; Kunelius.)

Kokemuksien opetuksellisuus liittyy aina tilanteeseen. Tilanne on Deweyn mukaan oppijan ja hänen tapojensa sekä läsnä olevien muiden kokemusten ja tapahtumien vuorovaikutteinen kokonaisuus. Tilanteessa oppija, yksilö on vuorovaikutuksessa toisten ja ympäristön kanssa. Tämä puolestaan antaa mahdollisuuden kasvun uusien tapojen omaksumiseen. (Emt.)

Jos koulu toimii ideaalikuvausten kaltaisesti, se Deweyn mukaan vahvistaa demokraattisen yhteiskunnan kehittymistä. Ohjaamalla oppilaita kasvuun laajempi yhteiskunta rakentaa samalla omaa tulevaisuuttaan, vaikuttaa oppilaiden, kasvatettavien tapaan toimia ja ylläpitää yhteisöllisyyttä.

4.2.3 Dewey ja demokratia

Demokratia pakottaa huomaamaan yhteisten intressien olemassaolon, vaikka se, mitä ne ovat, jäisikin hämäräksi. Se myös synnyttää tarpeen keskustella ja julkaista - - mitä nuo intressit ovat. - - Vaalit ovat vaihtoehto väkivallalle. Tärkeämpää kuitenkin on, että vaalit pakottavat keskustelemaan, kokoamaan näkemyksiä ja vaikuttamaan näkemyksiin eri tavoin ennen äänestystä. - - Pelkkä enemmistövalta sellaisenaan on juuri niin järjetön ajatus kuin sen kriitikot sanovat. Mutta kyse ei olekaan koskaan pelkästään enemmistövallasta. - - Tärkeämpää on se, - - että vähemmistöjen kannat tulevat otetuiksi huomioon.

(Dewey, 2006, 220–221.)

Deweyllä demokratia oli keskeinen teema ja se olikin läsnä kaikissa hänen teoksissaan (Bernstein, 2010b). Deweyn mukaan demokratia merkitsee samaa kuin avoin yhteiskunta, joka puolestaan mahdollistaa yksilöiden potentiaalin. Demokratia tarkoittaa hyvää yhteiskuntaa, joka antaa yksilöiden tavoitella maksimiaan. Demokratia on ideaalin yhteiskunnan ja elämänmuodon synonyymi tarkoittaen kuitenkin poliittista demokratiaa huomattavasti enemmän. (Dewey, 2006, 111, 123–125, 168–170, 208–210; Kunelius, 2006)

Dewey esitteli demokratianäkemyksiään mm. Michiganin yliopistossa 29-vuotiaana kirjoittamassaan ensimmäisessä demokratiaa käsittelevässä tekstissään *The Ethics of Democracy* (1888). *Julkinen toiminta ja sen ongelmat* -teoksessaan Dewey puolestaan esitti, että demokratia ei ole enemmistövaltaa, vaan ymmärrystä siitä, että kaikki on keskinäisriippuvaista.

Deweyn mukaan missä tahansa sosiaalisessa ryhmässä on aina joitakin yhteisesti jaettu ja ylläpidettyjä intressejä – olipa tuo ryhmä mitä tai mikä tahansa. Samoin ryhmässä on jotakin vuorovaikutusta ja yhteistyötä muiden ryhmien kanssa. Näistä noista kahdesta lähtökohdasta voidaan Deweyn mukaan johtaa yleiset pragmatistiset standardit. (Misak, 2013.)

Demokratia ei ole idea hallinnon rakenteista ja yhteenliittymisestä, vaan se on koko yhteisön varsinainen syvin idea. Siitä seuraa, että demokratia merkitsee eettistä elämänmuotoa. Deweyn mukaan demokratia on radikaalia. Demokratian fundamentaali perusta on, että yksilöllisyyden ja vapauden kaikkia koskevat päämäärät voi saavuttaa vain keinoin, jotka ovat yhdenmukaisia niiden päämäärien kanssa. Päämäärän tulisi siten ohjata yksilöiden toimintaa yhteisöllisesti. Tällöin jokainen yksilö on vastuullinen ja kykenevä aloitteellisen toimintaan eettisen demokratiaideaalin mukaisesti. (Bernstein, 2010b.)

Deweyn mukaan ihmisyyksilöt eivät ole yhteisöstä irrallisia atomistisia olioita, vaan yhteisöllisyys on ihmisyyttä määrittävä seikka. Samalla Dewey hylkäsi ajatuksen pre-sosiaalisesta yksilöstä. Ihmiset eivät synny eivätkä kasva erillään muista, eivätkä ihmiset ole muista erossa olevia ei-sosiaalisia, toisiinsa liittymättömiä atomeja (Bernstein, 2010b).

Samoin demokratia on itse asiassa yhteisöllisen elämän idea, jossa demokratia ei merkitse jotakin hallinnan muotoa, jossa enemmistö päättää vähemmistön yli. Yhteisössä kaikki on liitoksissa toisiin. Deweyn mukaan demokratiassa jokainen yksilö on suvereeni kansalainen, jolloin on virheellistä ajatella, että demokratia olisi yhden ryhmän hallintovaltaa toisten, hallittujen suhteen tai yli. Deweylle demokratia merkitsi sitä, että kenenkään ei pitäisi pystyä mahdollistamaan kaikkea mitä jokin yksittäinen ryhmä tms. haluaa, vaan demokratiassa kaikkien on jatkuvasti kyettävä kompromisseihin. Deweyn mukaan kukaan ei demokratiassa myöskään hyödy siitä, että joitakin tai joltakin ryhmältä kielletään kaikki, mitä he tarvitsevat tai tavoittelevat. Demokratia oikein ymmärrettynä onkin Deweyn mukaan eettinen yhteisolemisen muoto. (Dewey, 2006, 220–221; Bernstein, 2010, 70–77; Kunelius, 2006.)

Dewey tekee selkeän eron ideaalien ja käytännön todellisuuden välille. Olen-naista on se, miten kyetään toteuttamaan käytäntö. Keskinäisriippuvuuden lähtökohdan ymmärrys on varsinkin siinä, että ymmärtää itseään. Jos ei näe keskinäisriippuvuutta, ei ymmärrä itseään eikä sitä, miten on kasvanut ja kehittänyt. Tässä kohdin Dewey palaa kasvatustilfilosofiin näkemyksiinsä.

Edellä mainitut näkemykset johtivat Deweyn myös kohti pragmatismia, vaikka hän ei alun perin ollutkaan kovin pragmatisteja sympatisoiva. Deweyn mukaan keskinäisriippuvuus on kehittynyt itsetuntemuksen varaan, joka samalla on ollut perusta paremmalle itsekontrollille. Dewey ennusti, että yhteisö tai yhteiskunta voi muodostua stabiiliksi, jos se ymmärtää keskinäisriippuvuuden voiman, pelkkien yksittäisten omien halujen ja tavoitteiden rajat sekä kykenee muodostamaan tapoja kontrolloida noita (yksittäisiä) haluja. Periaatteessa demokratia on Deweyn mukaan kaikkein stabiilein yhteiskunnan ja hallinnon muoto. Näin siksi, että se priorisoi yhteisiä ja jaettuja pyrkimyksiä ja intressejä sekä samalla mahdollistaa yksittäisten, henkilökohtaisten tavoitteiden ja pyrkimysten kehittymistä osana tuota yhteisöllisyyttä. (Bernstein, 2010, 70–79, 83–88.)

Yksittäisen toimijan tekojen seurauksena syntyy esteitä ja rajoitteita muille. Deweyn mukaan syntyneistä esteistä ja ongelmista tulee päästä ratkaisuun, jota keskustelemaa prosessia Dewey kutsui *julkisoksi* (public). Julkiso tunnistaa itsensä toimijaksi, jossa keskenään erilaiset tai jopa erimieliset näkemykset pyrkivät ratkaisemaan yhteisiä ongelmia. Toisaalta yksityinen toiminta voi aikaansaada ongelmattomien seurausten sijaan sosiaalisia ja yhteiselämää rikastuttavia, myönteisiä vaikutuksia. Julkisuus on siten tiettyjen ongelmien tai kysymysten ympärille kehittyvä sosiaalinen muodostuma. Erilaisten yksityisten impulssien pitäisikin synnyttää monimutkaisessa yhteiskunnassa (yhteisö) jatkuvaa julkisen intressin painetta ratkoa kutakin kysymystä. (Dewey 2006, 46–49, 58–62.) Deweyn filosofialle keskeistä oli pyrkimys kulloisenkin maailman ongelmien ymmärtämiseen ja ratkaisemiseen. Tieto on tällöin jotakin, joka palvelee tuota päämäärää; ja vastaavasti yksilön korkein päämäärä oli antaa oma panoksensa yhteisen tiedon, ymmärryksen ja älyn kehityksessä.

Deweylle demokraattinen yhteisö tuottaa tietoa ilman teoria–käytäntö–jaotetta. Demokratia edistää sellaisia vapaita kokemuksia, joihin kaikki osallistuvat ja joita jakavat. Deweyn demokratia liittyykin kanssakäymiseen ja vuorovaikutukseen sekä merkittävästi myös vapaaseen kommunikaatioon.

Kommunikaatio edellyttää julkisen elämän ja paikallisten yhteisöjen aktivoitumista, jonka tueksi piti Deweyn mukaan olla demokraattista, osallistuvaa keskustelua tukevia julkisia tiloja. Aito kommunikaatio, joka edistää demokraattisen yhteisön toimintaa, tuo yhteen asiantuntijat ja kansalaiset ja mahdollistaa sen, että demokraattinen päätöksenteko on yhteistoimintaa.

Deliberatiivisesti nähtynä dialoginen päätöksenteko edellyttää näkemysten eriytymistä, ja oletusten haastamista. Tästä seuraa koko dialoginen, päätöstä hakeva vuorovaikutteinen prosessi avoimena diskurssina. (Esim. Misak, 2011.)

Kansalaiset ovat auktoriteetteja, jotka luovat aina sen kehyksen, jossa asiantuntemus toimii. Asioiden ja ongelmien monimutkaisuus ja monimuotoisuus edellyttää diskursiivista, kommunikatiivista jakamista ja vaihtoa. Vaihto on välttämätöntä, sillä se auttaa päättämään, mitä valitaan. (Dewey, 2006, 56–57, 91–97, 196–197; Rogers, 2009; Sabel, 2012; Kunelius, 2006; Bernstein, 2010, 70–79, 83–88.)

Deweyn demokratiatulkinnat ja niiden inklusiivinen luonne on vaikuttanut deliberatiivisen demokratian ajatteluun ja malleihin. Deweyn näkemykset yhteiskunnan riippuvuudesta tieteellisten eliittien, asiantuntijavallan ylivallasta julkisen sekä yhteisöllisen edun kustannuksella ovat vaikuttaneet keskeisesti deliberatiivisen ajattelun varhaiseen muotoutumiseen.

Pragmatistisen totuusteorian ja deliberatiivisen demokratian välillä on suora yhteys. Deliberatiivisen demokraattisen ajatuskulku esittää, että oikeat poliittiset päätökset voi saavuttaa ainoastaan vapaan ja avoimen deliberatiivisen prosessin kautta. Peircea seuraava pragmatismi, johon Deweynkin näkemykset kytkeytyvät, esittää vastaavasti, että totuus missä tahansa diskurssissa on toisaalta lopullisena totuutena saavuttamaton, mutta lähestyttävissä rajoittamattoman deliberaation ja tutkimuksen avulla. Pragmatistit ovat liittäneet moraalisen ja poliittisen puolen totuutta, oikeaa, väärää, tietoa ja järkeä koskeviin konitiivisiin prosesseihin. Pragmatisteista Peirce, James ja Dewey edustivat tuota mainittua painotusta ja uudemman ajan pragmatisteista sitä ovat puolustaneet ja edistäneet varsinkin Jürgen Habermas ja Hilary Putnam. (Misak, 2011.)

Deweyn näkemys oli, että paras tulos syntyy edellä kuvatussa julkisen tilan osallistavassa kommunikaatiossa. Deweyn mukaan demokratia toimii kehnosti, jos siinä tehdään päätöksiä ilman empatiaa, eristyksissä kansalaisista ja vailla muita näkemyksiä kuin päätöksentekijöiden näkökulmaa. (Ozanne ym., 2009.)

4.3 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ DEWEYN PRAGMATISMISTA

John Dewey oli kolmas keskeisistä pragmatisteista Peircen ja Jamesin rinnalla. Siinä missä Peirce oli matemaatikko ja tähtitieteilijä ja James psykologi, Deweytä voidaan luonnehtia kasvatusfilosofiksi ja liberaaliksi demokratioteoreetikoksi. Deweyn pragmatistisen ohjelman kolme pääkohtaa voidaan tiivistää seuraavasti: 1) opetuksen tehtävänä on kehittää ongelmanratkaisutaitoja, 2) kosmopolitanismi ja pluralismi ennemmin kuin lokalismi ja monismi ja 3) julkisen keskustelun keskeisyys ja siihen liittyvän kaiken argumentoinnin tukeutuminen loogisiin periaatteisiin.

Deweyn ajattelua kuvaa *virta* (flux), joka viittaa siihen, miten ajattelussa kaiken aikaa heilahdellaan (kokemusten) abstrakteista konkretiaan ja konkretias- ta abstrakteihin. Ajattelu on heiluriliikettä erilaisten polariteettien välillä, kuten mentaalien objektien maailman ja fyysikaalisen objektien maailman.

Esimerkiksi tieteessä Deweyn mukaan objekti on aina jossakin määrin tutkijan konstruoima eikä tutkijasta irrallinen. Kohde muotoillaan aina tieteelliseen tarkoitukseen merkityksien ja abstraktioiden avulla. Ajatuksemme eivät ole pelkästään intellektuaaleja konstruktioita, vaan ne ovat myöskin systeemisiä representaatioita niistä tavoista ja toimintamalleista, joita olemme muodostaneet. Toisin sanoen, jos haluaa muuttaa ajatteluaan pitää muuttaa käyttäytymistään(kin).

Kasvatus samoin kuin jatkuva, elinikäinen oppiminen mahdollistavat muutoksen. Deweyn ajatus opetuksesta oli, että opetuksen tulisi tukea ongelmaratkaisua. Edistystä tukevana näkökulmana hän esitti, että elämä ja sen kehitys liittyvät maailman haasteisiin ja niiden voittamiseen. Samalla kyseessä on tapahtuma, jossa ollaan muiden vaikuttamia, sillä ennakoasenteet ja -tulkinnat ovat ryhmän, yhteisön tms. muodostamia asenteita ja vaikuttavia suhtautumistapoja. Dewey suhtautui toisen maailmansodan jälkeen kriittisesti vallitsevaa koulutusjärjestelmää ja varsinkin yliopisto-opetusta kohtaan, jotka olivat keskittyneet hänestä liikaa teorioihin ja filosofissävyyisiin spekulatioihin. Deweyn mukaan filosofia onkin aina taistellut tavallista ihmistä vastaan ylenkatsoen sitä, mitä tuo ihminen voisi maailmasta tietää ja miten sitä ymmärtää. Deweyn ajatus oli, että kokemuksen kautta voi silti tietää käytäntöä ja arkea. Deweyn mukaan ihmiset ovat yhteisöllisiä ongelmanratkaisuun pyrkiviä olentoja; uskonnoksi voidaan kutsua sitä estettä toiminnalle, joka on rajoittaa käytännön ongelmanratkaisua.

Demokratiakeskusteluissaan Dewey määrittäi kolme asiantuntijan ja kansalaisen välisyyden murtumakohtaa, jotka ovat 1) julkinen intellekti – julkisen keskustelun taso (the public intellectual), 2) asiantuntija – toimia ja ratkoa ongelmia tehokkaasti (the expert) ja 3) kansalainen – hyväksyä tai hylätä tarjotut esitykset ja politiikat (the citizen). Kansalaisilla ei välttämättä ole asiantuntijan valmiutta ja tietoa arvioida erilaisia yhteiskunnallisia ohjelmia ja niiden merkitystä, mutta jokainen kuitenkin hyödyntää kaikkia noista kolmesta ulottuvuudesta – jokainen on kansalainen, jokainen on jotenkin ja jossakin asiantuntija sekä osallinen julkisen keskustelun ja politiikan muodostumisesta. Jokainen voi verrata tarjottuja faktoja omiin kokemuksiinsa. Sen vuoksi oma kokemushorisontti on otettava vakavasti. Me emme esimerkiksi tiedä tarkkaan lentokoneen toimintaominaisuuksia ja lujuuslaskelmia ellemmme ole niitä suunnitelleet. Oletettavasti se, minkä luulemmme tietävämme, on väärin. Silti meillä on kokemuksia niillä matkustamisesta.

Deweyn mukaan julkisen, ihmisen ja asiantuntijan välillä on aina tietty katkos, kuilu, jota osallistava kommunikaatio voi vähentää. Kehityksen valossa asiantuntijakeskeisyys vaikuttaisi kuitenkin lisänneen privaatin elämän piiriä ja vastaavasti vähentäen julkisen osaa. Esimerkiksi Yhdysvaltain entinen presidentti George Bush on todennut, että julkinen mielipide on merkittävä vain vaalien yhteydessä. Julkinen keskustelu ei hänen mukaansa ohjaa maata eikä hallitusta, joka on tilintekovastuullinen vain joka neljäs tai kuudes vaalien yhteydessä.

Kysymykseksi nousee tällöin julkisen mielipiteen manipulointi ja manipuloinnin mahdollisuus. Äänestäminenhan ei merkitse ratkaisusta äänestämistä.

5 NORBERT ELIAS – SOSIOLOGI JA KOMPLEKSISUUSAJATTELUN EDELLÄKÄVIJÄ

5.1 NORBERT ELIAKSEN ELÄMÄ

Norbert Elias (1897–1990) oli prosessisosiologian keskeisiä kehittäjiä. Eliaksen prosessisosiologiaa on nimitetty myös *figuraatioteoriaksi*. Hän painotti historiallista ja ajallista ulottuvuutta sosiaalisten käytäntöjen, normien ja tapojen muutoksessa. Eliaksen merkitys sosiologialle on arvioitu merkittäväksi, mutta tuon aseman ja arvonannon saaminen on ollut aikaa vienyt prosessi. Eliaksen keskeisin teos *The Civilizing Process* (1978; Sivilisaatioprosessi) ei saanut ensimmäisen kymmenen vuoden aikana julkaisemisensa jälkeen kovinkaan paljoa huomiota ja säilyi jokseenkin pimennossa 1960-luvulle asti. Tuolloin hänen sosiologinen ajattelunsa alkoi herättää kiinnostusta Saksassa ja Alankomaissa sekä seuraavan vuosikymmenen aikana myös Ranskassa, jolloin hänen ranskaksi käännettyjä teoksiaan alkoi ilmestyä. Laajemmin Eliaksen pääteos alkoi herättää kiinnostusta, kun se julkaistiin englanninkielisenä käännöksenä vuosina 1978–82. Tuossa teoksessa Elias hahmottaa yhteiskunnan valtatasapainon ja yksilön kulttuurisen ja tapojen muutoksen välistä pitkän aikavälin välistä yhteyttä sekularisoituvassa Länsi-Euroopan yläluokassa myöhäiseltä keskiajalta 1800-luvulle. Hänen teoksensa pyrki silloittamaan mikro- ja makrososiologian välistä kuilua. Elias julkaisi viisitoista kirjaa, mutta edellä mainittua prosessisosiologisen pääteoksen saksankielistä ensiversiota lukuun ottamatta kaikki julkaistiin vasta kun hän oli jo eläkeiässä tai jopa 80- tai 90-vuotta täyttänyt. Vasta aivan viime vuosina, eli kuolemansa jälkeen, Eliaksesta on tullut sosiologisen kirjallisuuden kärkinimiä ja johtohahmoja Auguste Comten, Karl Marxin, Emile Durkheimin ja Max Weberin rinnalle. Zygmunt Bauman on todennut Eliaksen olleen ”todella merkittävä sosiologi” ja Eliaksen oppilas Anthony Giddens piti Eliaksen teoksia ”poikkeuksellisina saavutuksina, joita tutkitaan vielä pitkien aikojenkin jälkeen”. (Kilminster & Mennell, 2003, 178–179; Van Krieken, 1998, 2; Dunning & Hughes, 2013; Szakolczai, 2000b; Oxfordreference.)

Norbert Elias syntyi 22. heinäkuuta vuonna 1897 Breslaussa, Saksassa, josta myöhemmin tuli Puolan Wrocław. Hän oli liikemies Hermann Eliaksen ja tämän vaimon Sofie Galevskin ainoa lapsi. Eliaksen lapsuus oli hänen omien arvioidensa mukaan juutalaisporvarillista, täysin suojattua ja turvallista ”lapsikuninkaan” aikaa. Siihen kuului tunne kaiken jatkumisesta muuttumattomana. Hänen tarpeisiinsa vastattiin ja hänelle osoitettiin paljon huomiota. Ainoa merkittävä suojatun lapsuuden muuttumatonta idylliä rikkonut episodi liittyi siihen, kun hän sairastui. Toivuttuaan hänen vanhempansa ajattelivat, että Elias on liian heikko mennäkseen tavalliseen kouluun ja hankkivat hänelle yksityisopetusta. Tuon yksityisopetuksen aikana hän innostui kirjallisuudesta ja lukemisesta, joten hän luki suunnattoman määrän kirjoja jo hyvin nuorena. Toisaalta kirjallisuus tarjosi näkymiä ja ikkunan toisenlaiseen maailmaan; ja hänen älykkyydestään viitteitä antoi se, miten hän alkoi hahmottaa omaa paikkaansa maailmassa – lopulta haluten mahdollisimman nopeasti jonnekin muualle suojatusta ympäristöstään. (Szakolczai, 2000, 7; Kilminster & Mennell, 2003, 179–180; Norberteliasfoundation.com.)

Hän kävi Breslaun lyseon, joka oli ensiluokkainen luonnontieteissä, matematiikassa, klassisissa kielissä sekä kielissä ja kirjallisuudessa. Hän myös osallistui koulunsa Kantin filosofiaa käsitelleeseen keskustelyryhmään. Nuorena Elias oli johtohahmo siionistisessa nuorisoliikkeessä Blau-Weississa. Liike oli radikaalina nuorisoliikkeenä tunnettu, joskin Elias toimi sen sekulaarissa haarassa. Liikkeeseen kuulumisella oli vaikutusta siihen, että hän paria vuosikymmentä myöhemmin lähti maanpakoon. Lähdettyään koulusta vuonna 1916 hän palveli Saksan armeijan viestintäjoukoissa ensimmäisen maailmansodan aikana. Muutos lapsuuden turvallisista vuosista sotaan oli Eliakselle hämmentävä ja hän vanhempana ihmetteli, miten oli selviytynyt siitä henkisesti. Hän vapautui armeijasta vuonna 1919. (Kilminster & Mennell, 2003, 179–80; Dunning & Hughes, 2013; Szakolczai, 2000, 7–8; Norberteliasfoundation.com.)

Eliaksen traumaattiset sotakokemukset ovat nähtävissä hänen sosiologisten aihevalintojensa ja kiinnostuksensa taustalla. Tällaisia teemoja ovat: 1) väkivalta ja sivilisaatio, 2) yksilöiden ja yhteisön välinen sidoksisuus yhteiskunnassa, jonka nuo sidokset muodostavat, 3) mikro- ja makroilmöiden välisyys ongelmiseen, 4) yksityisen ja julkisen suhde yhteisöllisessä elämässä. (Dunning & Hughes, 2013.)

Sodan jälkeen hän alkoi opiskella sekä filosofiaa että lääketiedettä Breslaun yliopistossa. Hän suoritti prekliiniset opinnot lääketieteellisessä. Isänsä petty-mykseksi hän kuitenkin luopui lääketieteen opinnoista ja keskittyi filosofiaan tultuaan siihen tulokseen, ettei pystyisi suorittamaan molemmissa vaadittuja opintoja yhtäaikaan. Lääketieteen opinnoista hänelle jäi hänen omien sanojensa mukaan kantava ja pysyvä käsitys ihmisestä sosiaalisena eläimenä. (Kilminster & Mennell, 2003, 180; Norberteliasfoundation.com.)

Opintojensa aikana Elias vietti kaksi kesälukukautta muissa yliopistoissa laajentaen tietopohjaansa ja oppiakseen uusia näkökulmia; ensin Heidelbergissa vuonna 1919 ja seuraavana vuonna (1920) Freiburgissa. Heidelbergin kausi sattui sodanjälkeiseen aikaan ja välittömästi hänen ensimmäisen sodanjälkeisen yliopistolukukautensa jälkeen Breslaussa. Hän halusi perehtyä Heidelbergissa syvemmin filosofiaan. Merkittävin tapahtuma tuolla Heidelbergin kesälukukauden matkalla oli hänen tutustumisensa Jaspersiin, jonka seminaariin hän oli osallistunut. Jaspersin seminaarissa käsiteltiin sivistymisen keskustelua ja perehdyttiin Thomas Mannin kirjoituksiin. Jaspersilla oli arvosana psykiatriasta ja hän kuului lääketieteelliseen tiedekuntaan, vaikka olikin enemmän kiinnostunut filosofiasta. Jaspers oli siten ilmeinen samastumiskohde Eliakselle. Jaspers myös opasti Eliasta Max Weberin ajatteluun, josta Elias ei ollut aiemmin kuullut mitään. Freiburgissa Elias kuunteli Husserlia, ja omaksui hyvin erilaista ajattelua verrattuna omaan väitöskirjansa uuskantilaiseen ohjaajaan. (Szokolczai, 2000, 7–8; Kilminster & Mennell, 2003, 181.)

Hävityn sodan jälkeinen aika Saksassa oli poliittisesti hyvin epävakaa. Yhteiskunta oli sisäisten ristiriitojen repimä – esimerkiksi vasemmiston ja oikeiston aseistautuneet ryhmät kahinoivat kaduilla keskenään. Tapahtumat koskettivat Eliastakin. Eliaksen opiskeluaikana yksi hänen ystävistään, joka oli ollut mallillinen vasemmistolainen, tapettiin mainituissa kahakoissa. Kun mainittua yhteiskunnallista ja poliittista epävakautta täydensi hieman myöhemmin Saksan talouskriisi ja hyperinflaatio vuosina 1922–23, joutui Elias keskeyttämään opintonsa joksikin aikaa. Elias joutui taloudellisiin vaikeuksiin joutuneiden vanhempiensa vuoksi ottamaan paikallisesta metallialan yrityksestä vientipäälikön tehtävän tukeakseen heitä. Eliaksen vanhempien taloustilanne koheni hiljalleen ja Elias väitteli. (Emt.)

Tohtorin arvon Elias sai filosofiasta Breslaun yliopistosta tammikuussa vuonna 1924. Hän oli kirjoittanut väitöskirjaansa uuskantilaisen filosofin Richard Höningwaldin ohjauksessa. Elias kunnioitti arvostettua ohjaajaansa, mutta ei

hyväksynyt tämän näkemyksiä ja filosofista lähestymistapaa. Väitöskirjan julkaisu ja puolustaminen oli venynyt yli vuodella ohjaajan ja ohjattavan välisien kiistojen vuoksi. Hänen väitöskirjansa nimi oli *Idee und Individuum: Ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte* (Idea ja yksilö: kontribuutio filosofian historiaan). (Kilminster & Mennell, 2003, 181; Szokolczai, 2000, 7–8; Norberteliasfoundation.com.)

Hän oli väitöskirjassaan kyseenalaistanut länsimaisen filosofian keskeisen tradition Descartesista Kantiin, jossa kysytään miten jokin aikuinen mieli voi tietää sen, mitä se tietää. Tuo väitöskirjan länsimaisen filosofian kriittisyys kehittyi myöhemmin hänen sosiologiassaan homo clausuksen käsitteeksi. Sillä hän sosiologiassaan viittaa suljettuun ihmiseen, joka oli hänen mielestään keskeistä sosiologiassa. Sosiologiassa Eliaksen mukaan tulisi ajatella suljetun ihmisen sijaan avoimia ihmisiä (homines aperti), jolla viitataan pitkään sukupolviseen kehitykseen, jona aikana inhimillinen tieto ja tietämys on rakentunut. Olennaista on tietty minä-kohtaisen kokemisen ymmärtäminen, joka ei ole uni-versaali, vaan on sosiaalisesti rakentunut. (Kilminster & Mennell, 2003, 181; Norberteliasfoundation.com.)

Väitöksen jälkeen vuonna 1925 hän siirtyi Heidelbergiin työskentelemään Max Weberin nuoremman veljen Alfred Weberin (1868–1958) johtaman sosiologisen *Habilitation*-tutkimuksen parissa. (Szokolczai, 2000, 7–8; Kilminster & Mennell, 2003, 181; Norberteliasfoundation.com.) Heidelbergiin muutolla oli merkitystä myös Eliaksen tiedonhankinnalle. Muutettuaan hän huomasi tietävänsä vain hyvin vähän sosiologiasta ja ymmärsi tarvitsevansa enemmän tietoa siltä alueelta. Hänellä oli tuolloin vielä ajatus elättää itsensä kirjoittamalla. Kuitenkaan Elias ei ollut väitöksen jälkeen kirjallisesti kovin tuottelias, mutta hänellä ei toisaalta ollut varsinaisia taloudellisia huoliakaan johtuen hänen vanhempiansa kohentuneesta taloudellisesta tilanteesta. Simmel, Weber ja Marx kuuluivat pian hänen vakilukemistoonsa aivan kuten Tönnies, Sombart, Troeltsch ja Simmel. Hän myös perehtyi Durkheimiin – tiettävästi viimeistään maanpakovuosinaan Pariisissa ellei jo aiemmin Heidelbergin vuosinaan. (Szokolczai, 2000, 14–17; Van Krieken, 1998, 15.)

Seuraava merkittävä tapahtuma, käänne Eliaksen uralla sattui vuonna 1930, kun hän tapasi Karl Mannheimin, josta oli tullut Frankfurtin yliopiston sosiologian professori. Elias oli tutustunut neljä vuotta itseään vanhempaan ja askeleen verran yliopistouralla pidemmällä olevaan Mannheimiin Heidelbergin vuosina ja jakoi tämän kanssa monia samoja kiinnostuksenkohteita. Hän oli

myös ollut Mannheimin epävirallisena ja palkattomana apulaisena jonkin aikaa Heidelbergissa. Kun Karl Mannheim (1893–1947) siirtyi Frankfurtiin professoriksi, Eliaksesta tuli hänen akateeminen assistenttinsa. Frankfurtissa Mannheim ja Elias työskentelivät samassa rakennuksessa kuin Psykoanalyttinen Instituutti sekä Sosiaalitieteellinen Instituutti, joka oli Max Horkheimerin, Theodor Adornon, Erich Frommin, Friedrich Pollockin, Leo Löwenthalin ja Herbert Marcusen kotipesä. Vaikka heillä ei kuitenkaan ollut tuolloin kovin tiiviitä yhteyksiä sosiologeihin, niin ainakin esimerkiksi Adorno ja Horkheimer olivat sosiologeille henkilöinä läheisiä. Eliakselle tarjottiin *Habilitation*-tutkimusvastuuta. Tuolla valinnalla seurata Mannheimia ei ollut vaikutusta pelkästään siihen, miten Elias fokusoivat tutkimuksiaan, vaan se ennen kaikkea toi mukanaan uusia ajatuksia ja näkökulmia. Mannheim opasti Eliasta ensin keskittymään 1800-lukuun, mutta pian muutti näkemystään koskemaan myös 1600- ja 1700-lukuja. Elias luki paljon Freudia, jonka arveli merkinneen hänen ajattelulleen enemmän kuin hänen tuolloin lukemansa sosiologian teoreetikot. Hän myös kuului ryhmään, jonka jäseninä olivat mm. psykoanalyttikko Sigmund Fuchs, filosofi Paul Tillich sekä hahmopsykologi Adolf Löwe. (Szokolczai, 2000, 15–17; Kilminster & Mennell, 2003, 181; Van Krieken, 1998, 14–18; Brown, 1997.)

Elias toimi Mannheimin alaisuudessa akateemisena assistenttina sosiologisessa seminaarissa. Hänellä oli vastuullaan omien tutkimustensa lisäksi merkittävä määrä opetusta ja Eliaksen omin sanoin ”uuvuttava määrä väitöskirjojen ohjausta”. Eliaksen *Habilitation* tehtiin kiireellä valmiiksi vuonna 1933 sen jälkeen kun Adolf Hitler astui valtaan. Eliaksen yliopistokollega Adorno oli paennut Yhdysvaltoihin. Samaan aikaan Gestapo selvitteli Adornon yhteyksiä yliopistossa. Elias oli hävittänyt merkittävän määrän Adornon teksteistä, jotka olisivat saattaneet olla vaaraksi muille. Pian tämän jälkeen SA (Sturmabteilung, Saksan armeijan ruskeapaidat) ottivat Eliaksen kiinni ja kuulustelivat häntä, mutta Elias oli varma, että he eivät löytäisi Adornon teksteistä mitään hälyyttävää. Eliaksen oli pian paettava maasta. Ensin häntä auttoi hänen väitöskirjaohjattavansa, joka auttoi hänet Sveitsiin. Elias yritti löytää sieltä yliopistosta töitä, mutta tuloksettomasti. Vierailtuaan vanhempiensa luona Breslaussa hän päätti matkustaa Ranskaan. (Salumets, 2001; Kilminster & Mennell, 2003, 181; Dunning & Hughes, 2013.)

Elias, joka oli juutalainen, haki kuitenkin pian Hitlerin politiikan ja sitä seuranniden tapahtumien jälkeen pakopaikkaa ensin Pariisista (1933–35) ja jatkoi sieltä Lontooseen (vuodesta 1935). Pariisin vuosiensa aikana hän sai julkais-

tua Amsterdamissa Habilitationsschrift-tekstinsä, joka oli hänen väitöskirjan jälkeinen tutkimuksensa (post-doctoral thesis). Saksalaisessa yliopistojärjestelmässä piti tuolloin tehdä ”toinen väitöskirja”, jotta olisi kelpoinen saamaan vakituisen yliopistoviran. Käytäntöä voisi rinnastaa suomalaisen dosentuurimenettelyyn, jonka kanssa sillä on yhteneviä piirteitä. Päästyään pakomatkaltaan Lontooseen Elias oli paitsi melko vähissä varoissa myös vain heikosti englantia taitava. Hän sai tukea Wolburn Housen komitealta, jonka tarkoituksena oli tukea juutalaispakolaisia. Avustus oli pieni, mutta auttoi Eliasta vuokraamaan pienen huoneen ja jatkamaan kirjoittamista. Hän kirjoitti British Museumin tiloissa aivan kuten lähes sataa vuotta aiemmin Karl Marx oli kirjoittanut *Pääoman*. (Dunning & Hughes, 2013; Salumets, 2001; Kilminster & Mennell, 2003, 181; Van Krieken, 1998, 14.)

Elias pyysi vanhempiaan Englantiin; vanhemmat vierailivat hänen luonaan auttaen häntä julkaisemaan *Über den Prozess der Zivilisation* -teoksen. Kun Elias pyysi heitä jäämään Englantiin vuonna 1938, vanhemmat kieltäytyivät ja vakuuttelivat pojalleen olevansa turvassa, koska ovat saksalaisia eivätkä he olleet tehneet mitään väärää. Eliaksen isä kuoli Breslaussa vuonna 1940 ja hänen äitinsä Auschwitzissa tietävästi vuonna 1941. Elias oli järkyttynyt vanhempiensa kohtalosta ja syytti itseään siitä, ettei kyennyt pidättelemään heitä Englannissa. Hän piti tapahtunutta elämänsä suurimpana ja ylipääsemättömmimpänä traumana. Tapahtumat vaikuttivat myös hänen sosiologiseen ajatteluunsa; hän muodosti elämäänsä järkyttäneiden kokemusten myötä ajatuksen siitä, miten laki ei voi toimia ilman sitä tukevaa pakkovaltaan liittyviä keinoja. Eliaksesta tuli lopulta britannian kansalainen vuonna 1952. (Salumets, 2001; Kilminster & Mennell, 2003, 181; Dunning & Hughes, 2013; Van Iterson, 2009.)

Elias asui Englannissa maanpaossa vuodesta 1935 vuoteen 1978. Samana vuonna 1939 kun *Über den Prozess der Zivilisation* julkaistiin, sai Elias vanhemman tutkimusassistentin toimen London School of Economics -yliopistosta (LSE). LSE:ssä Elias sai tukea sekä Morris Ginsbergiltä että väitöskirjaohjaajaltaan Karl Mannheimilta, joka puolestaan oli Lontoon yliopiston kasvatustieteellisessä instituutissa. Elias itsekin toimi jonkin aikaa aikuiskasvatuksen ja kasvatustieteen parissa. Hän kärsi samalla jonkinasteisesta kirjoittamisahdistuksesta, joka mahdollisesti liittyi hänen syyllisyydentunteeseensa siitä, kun ei mielestään kyennyt suojelemaan äitiänsä kuolemalta keskitysleirillä, kuten hän itse arvioi. Elias oli hyvin varhaisia psykoanalyttisen ajattelun omaksujia, jota hän myös teoriana hyödynsi Sivilisaatioprosessi-teoksessaan. Elias oli yksi

Lontoon Ryhmäanalyttisen yhdistyksen perustajista. Jonkin aikaa Elias myös toimi ryhmä(psyko)analytikkona. (Dunning & Hughes, 2013; Van Iterson, 2009.)

LSE:ssä Elias piti luentosarjoja mm. otsikoilla *Vallan Monopolit* (Monopolies of Power) ja *Sosiaalisten suhteiden verkosto* (The Network of Social Relationship). Sodan jälkeen Elias toimi jonkin aikaa Britannian salaisen palveluksen apuna hankkeissa, joiden tavoitteena oli de-natsifioida saksalaisia sotavankeja eli saada heitä luopumaan natsiajatuksistaan. Kuitenkin vasta vuonna 1954 ollessaan 57 vuotias Elias sai täyden yliopistoviran Leicesterin University Collegesta, joka oli tuolloin Lontoon yliopiston satelliitti. Eliaksen suojelijana Leicesterissa oli laitoksen johtaja Ilja Neustadt. (Dunning & Hughes, 2013; Van Iterson, 2009.)

Yhdessä Neustadtin kanssa Elias kehitti arvostetun ja innovatiivisen *Johdanto sosiologiaan* -kurssin. Leicesterin college oli saanut itsenäisen yliopistollisen opetuksen järjestämisen oikeuden ja sosiologian kurssi oli ensimmäisille Leicesterin tutkinnon suorittaville suunnattu. Kurssista tuli maineikas Leicesterin sosiologisen tiedekunnan peruskivi 1960-luvulla. Sosiologian arvo kasvoi akateemisessa maailmassa 1960-luvulla, mutta Leicester oli silti ylitse muiden tuon ajan Britanniassa. Neustadtin ja Eliaksen lisäksi opettajana oli Eric Dunning. Tuon ajan Leicesterin ja toisin sanoen myös Eliaksen oppilaista voi mainita mm. Anthony Giddensin, John Goldthorpen, John Eldridgen sekä Richard Kilminsterin, joka myöhemmin toimi myös Leicesterissa opettajana. Giddens oli jossakin määrin kriittinen Eliaksen kurssia kohtaan lähinnä sen antifilosofisen luonteen vuoksi. Jotkut Eliaksen oppilaista olivat kriittisiä sosiologian prosessorientaatiosta. Kriittisyys heijasteli ajan vallitsevaa sosiologista henkeä ja sitä, miten vallinnut sosiologinen ortodoksisuus pyrki määrittämään uusia avauksia ja teorioita. Elias ja Neustadt olivat tietoisia ajan tieteilisistä muotivirtauksista, mutta halusivat kehittää sosiologista suuntaustaan itsenäisesti. (Dunning & Hughes, 2013.)

Vuodesta 1962 vuoteen 1964 Elias opetti Ghanan yliopistossa, Accrassa. Ensimmäisen pidemmän vierailun Saksaan maastapakonsa jälkeen hän teki vuonna 1965, jolloin hän opetti vierailevana professorina ensin Münsterissä ja myöhemmin Konstanzissa. Lähestyessään seitsemänkymmenen vuoden ikää Eliaksen maine alkoi kasvaa ja hän alkoi saavuttaa eräänlaista tiedemaailman tähden asemaa. Kasvava maine myös energisoi Eliasta ja hän alkoi kirjoittaa entistä ahkerammin. Vuodesta 1978 vuoteen 1984 hän vietti Bielefeldissä Tie-

teidenvälisessä tutkimuskeskuksessa. Elias kuoli kotonaan Amsterdamissa elokuussa 1990. (Salumets, 2001; Van Iterson, 2009.) Kansainvälinen sosiologian yhdistys (International Sociological Association, ISA) järjesti vuonna 1998 jäsenäänestyksen kyseisen vuosisadan merkittävimmistä sosiologian teoksista. Eliaksen pääteos Sivilisaatioprosessi sijoittui äänestyksessä seitsemänneksi. (Van Iterson, 2009, International Sociological Association, 2013)

Elias on ollut yleisen sosiologian isoja nimiä, mutta hän on tehnyt taustateoreetikkona läpimurtoa myös hallintotieteelliseen ajatteluun. Organisaatio- ja johtamistutkimuksessa Elias on alkanut esiintyä säännöllisesti lähdeaineistona niin kansainvälisessä kuin kotimaisessakin tutkimuksessa. Kompleksisen responsiivisen prosessin keskeinen kehittäjä Ralph Stacey on nimennyt Eliaksen yhdeksi keskeiseksi lähteekseen. Eliaksen figuraatioteoriassa onkin monia yhtäläisyyksiä kompleksisuusajatteluun. Eliaksen figuraatioteoria on ollut muutosjohtamisen ja organisaatiotutkimuksen alueella pitkän aikajänteen suunnittelemattomien ja ennakoimattomien organisatoristen tapahtumien selittäjänä eri tekijöillä ja kirjoittajilla. (Stacey, 2005; 2010; Dopson, 1997; 2001; 2005; Van Iterson, 2009.) Suomalaisessa hallintotieteellisessä tutkimuksessa Eliaksen figuraatioteoriaa on sovellettu mm. kuntaliitoskeskusteluihin sekä innovaatioverkostojen valtapelieihin (Stenvall & Laitinen, 2012.; Stenvall ym., 2013).

5.2 NORBERT ELIAKSEN AJATTELU

5.2.1 Eliaksen figuraatioteoria

Robert Van Krieken nimeää Eliaksen sosiologiassa viisi keskeistä ja toisiinsa liitoksissa olevaa näkökulmaa. Ensinnäkin huolimatta siitä, että yhteiskunta koostuu yksilöistä pyrkimyksineen, on tuon inhimillisen toiminnan tulos tyypillisesti ennalta suunnittelematonta ja ei-aiottua. Sosiologian tarkoitus on tällöin analysoida ja selittää niitä tekijöitä, jotka tuon odottamattoman ja ei-aiotun tuloksen saavat aikaan. Toiseksi kaikki ihmiset ovat keskinäisriippuvia ja siten ymmärrettävissä vain suhteessa toisiin, erilaisten sosiaalisten verkostojen osina, joita Elias yleisesti kuvasi figuraatioina. Toisin sanoen yksilöt eivät ole itsenäisiä ja toisistaan riippumattomia ja omista irrallista identiteettiä, vaan toimivat vuorovaikutuksessa toisiinsa ja muodostavat jonkin jota kutsumme yhteisöksi tai yhteiskunnaksi. Ihmiset ovat sosiaalisia syvimältä luonnoltaan ja muodostavat tuon toisiinsa kuuluvuuden kautta sosiaalisesti rakentuneen *habituksen* tai *toisen luonnon*. Sosiaalisen rakentumisen prosessia

Elias kutsui käsitteellä sosiogenesis. Kolmanneksi ihmisten sosiaalinen elämä on ymmärrettävissä ennemmin suhteina kuin tiloina. Siten esimerkiksi valta ei ole jokin asia, jonka joku omistaa, vaan suhde, johon kuuluu jatkuvasti muuttuva *valtatasa-paino* (power balance) yksilön tai yksilöiden ja yhteisön välillä. Neljänneksi yhteisöt ja yhteiskunnat voi ymmärtää vain pitkäkestoisten prosessien kautta muodostuneina, jolloin noihin prosesseihin on kuulunut kehitystä ja muutoksia. Kyse ei tällöin ole joistakin ajattomista ja muuttumattomista tiloista. Viidenneksi sosiologinen ajattelu liikkuu tutkimusaiheissaan sosiaalisen ja emotionaalisen osallisuuden (involvement) ja erillisyyden (detachment) välillä. Toisin sanoen erona luonnontieteeseen sosiologinen tutkimus merkitsee sosiaalisen keskinäisriippuvuuden (interdependancy) vuoksi sitä, että tutkija on jossain määrin osallinen tutkittavan kohteensa vuorovaikutukseen ja sosiaaliseen ympäristöön. Sosiologinen tieto rakentuu osana sitä yhteisöä, johon se kuuluu ja jota se koskee eikä siitä erillään ja riippumattomana. Olennaista Eliaksen ajattelun ja teorioiden ymmärtämisessä on hahmottaa se, että edellämäinitut tekijät muodostavat Eliaksen ajattelussa synteesin. Näkökulmina ne vaikuttavat toinen toiseensa ja ovat keskinäisriippuvia. (Van Krieken, 1998, 5–7.)

Figuraatioteoria on Eliaksen konsepti silloittaa mikro- ja makrososiologian kuilua. Eliaksen näkemys on, että yksilö on aina toisiin ihmisiin sitoutunut ja heistä eri tavoin riippuvainen. Ihmiset ovat keskinäisriippuvaisia. Yhteisö on taas monikkomuoto tuosta yksilöiden keskinäisriippuvuuden verkostosta. Mikro-makrososiologian ongelma-asettelu on Eliaksen mukaan seurausta siitä vallinneesta sosiologian ajattelutavasta, että yhteiskunta on joukko erillisiä ja toisistaan riippumattomia yksilöitä (homo clausus). Eliaksen vastaus tuohon oli keskinäisriippuvaisten yksilöiden muodostaman yhteisön käsite (homines aperti). Eliaksen näkemys oli, että figuraation konsepti auttaa hahmottamaan mikro–makro-dualismin ajattelun ongelmia. Eliaksen figuraatioteoria liittyy nämä kaksi puolta toisiinsa, tuo ne yhteen ja selittää, että ne eivät ole vastakkaisia toisilleen. Puolien näkeminen erillään on ollut sosiologisen ajattelun virhepäätelmiä. (Van Krieken, 2001; Layder, 2006, 139–150; Quintaneiro, 2006; Smith, 2001.)

Figuraatioteorian yhteydessä on hyödyllistä todeta, että Eliaksen ajattelussa on yhtymäkohtia Michel Foucaultin (1926–1984) näkemysten kanssa – tai pikemmin Foucault on löytänyt omaan ajatteluunsa piirteitä Eliakselta. Yhteneväisyyksiä ja samankaltaisuuksia näiden kahden välillä on käytäntöjen (practices), minän hallinnan ja johtamisen (management of self), moraalili-

suuden, kehon/strategian ja metodologian kysymyksissä. Monista näkemys-eroista huolimatta molemmilla heillä oli yhtenäinen näkemys siitä, miten minuuden dynamiikka ja sosialisatio toimivat. He molemmat käsitelivät figurationaalista ja prosessuaalista analyysia. Itse asiassa Foucaultin seksuaalisuuden historian voi katsoa keskeisin osin olevan *Sivilisaatioprosessin* toisintoa. Keskeinen kysymys on molemmilla siinä, miten yksilö hallitsee kehonsa yllykkeitä käytännön arjessa sekä siitä miten ja millaisia strategioita ihmiset ottavat käyttöön tavoitellessaan yhteisönsä edistystä. Molemmilla kyse on pitkän aikajänteen muutoksista niissä standardeissa, jotka vaikuttavat läsnä oleviin ideoihin minuudesta, pyrkimykseen välttää ja tavoitella joitakin asioita, ahdistuksen ja pelon asteisiin, poliittisen (vallan) keskittymisen määrään sekä keskinäisriippuvuuden vahvuuden ja kompleksisuuden määrään. He molemmat pitivät tuossa prosessi- ja figuraatioajattelussa keskiössä sitä, miten erilaiset tekijät ohjaavat prosessia järjestyksen ja epäjärjestyksen sekä järjen ja intohimon ja tulkitsemattomien, piilevien halujen ja toiveiden jännitteissä. (Smith, 2001, 168–170.)

Eliaksen mukaan yksi kielenkäyttömme ongelma on, että teemme keinotekoisesti eroa yksilön ja yhteisön välille, aivan kuin ne voisivat olla olemassa toisistaan riippumatta. Tosiasiassa kumpikin edellyttää toisen olemassa oloa. Näiden erottelu on johtanut siihen, että niitä ajatellaan objekteina sen sijaan että ne ymmärrettäisiin toisiinsa kietoutuneina verkostoina, jotka ovat jatkuvassa muutoksen tilassa. Eliaksen figuraatioteoriassa moderni yksilö ymmärretään autenttisenä ja suhteessa toisiin; yksilö selitetään yhteisöllisesti. Samalla yksilö on osa kokonaisuutta, yhteisöllistä keskinäisriippuvuuden verkostoa. Tuo yhteisöllinen rakentuu pitkän aikajänteen myötä. Eliaksen vastaus yksilön ja yhteisön erotteluun on osoittaa niiden yhteenkuuluvuus, ihmisten keskinäisriippuvuus ja tuon verkoston prosessiluontoisuus. Eliaksen vastaus on figuraatioajattelu tai -teoria. Sen mukaan laajasta kirjosta erilaisia tai vastakkaisia pyrkimyksiä muodostuu valta-asteiden ja -muutosten, keskinäisriippuvuuden sekä vuorovaikutteisuuden myötä uusia sekä ennakoimattomia rakenteita. Figuraatio on siten käsite, jolla viitataan niihin keskinäisriippuvuuden verkostoihin, joita ihmiset muodostavat ja jotka liittävät heitä toisiinsa. Kun yksittäiset henkilöt eivät voi hallita tuota figuraatiota, vaikka yleinen valta-ajattelu niin esittäisikin, seurauksena on tyypillisesti tuon keskinäisriippuvan verkoston entistä suurempi kompleksisuus. Tuota keskinäisriippuvuuden verkostoa ei siihen kuuluva voi etäännyttää itsestään ja ajatella hallitsevansa sitä ”ulkoa”. Yksilö viittaa siten aina yhteisöön kuuluvaan, sosiaalisesti keskinäisriippuvaan. Yhteisö puolestaan viittaa keskinäisriippuvien henkilöiden monikkomuotoon.

Yksilöiden keskinäisriippuvan verkoston prosessi muodostaa yhteisiä, eri tavoin jaettuina rakenteita ja keskinäisriippuvuuden muotoja, joita kutsutaan figuraatioiksi. (Quintaneiro, 2006; Kilminster, 1998, 91.)

Figuraatioista esimerkkinä on Eliaksen vallan figuraatiota käsitellyt teos *The Established and Outsider* (1994), joka käsitteli määrävissä valta-asemassa ja sille alisteisessa asemassa olleiden kahden työväenluokkaisen yhteisön figuraatioita Winston Parvassa, Leicesterissä. Keskeisin ero ryhmien välillä oli, että valta-asemassa ollut, etabloitunut ryhmä oli ollut alueella pidempään kuin ulkopuolisessa asemassa ollut ryhmä, joka oli suhteellisen uusien tulokkaiden joukko kyseisellä alueella. Eliaksen tulkinnan mukaan etabloituneet aikaansaiivat enemmän koheesiota juuri tuon suhteellisen pitkän alueellisen aikajänteellisen pysyvyytensä vuoksi. Tämän seurauksena etabloituneet olivat kyenneet paitsi miehittämään alueen erilaiset yhdistykset yms. myös määrittelemään sen, mitä toimintaa alueella ylipäänsä on. Vastaavasti etabloituneet tulkitsivat tulokkaiden toiminnan, muutospyrkimykset vallitsevien tapojen, ehtojen ja periaatteiden rikkomisena. Tämän seurauksena etabloituneiden tulkinta tulokkaista oli nähdä heidät ”sääntöjen rikkojina” ja tulkita heitä ”vähemmistöinä”. Mainituista syistä tulokkaat hyväksyivät itseään koskevan etabloituneiden stigmatisaation ja sisäistivät sen oman ”ryhmänsä karismana”. Etabloituneet vastaavasti tulkitsivat tämän myötä tulokkaat ”epäpuhtaina”. Etabloituneet pitivät tulokkaiden koteja ja keittiöitä epäpuhtaina ja likaisina. Eliaksen mukaan kyseessä oli tyyppillinen etabloituneiden – ulkopuolisten figuraatio, joka perustui vallassa olevan ryhmän ”kollektiiviseen fantasiaan” alisteisessa asemassa olleista. Kyseisen kaltainen fantasia saa stigmaan objektiivisena totuutena pidetyn, mutta oletetun aseman. Ajan kuluessa ja varsinkin ulkopuolisten itsetulkinnan kehittyessä valtarakenne kyseenalaistuu ja edellyttää uudenlaista valttasapainoa, jonka seurauksena muodostuu uusia figuraatioita. Prosessi kehittyä vääjäämättä kyseenalaistaen etabloituneiden valtaperustaa ja herättää uudenlaisia tapoja haastaa ja vastustaa koko rakennetta. Keskinäisriippuvuuden tapojen ja ymmärryksen kehittyessä valta ei ole yhden kontrollia toista kohtaan vaan muodostuu vastavuoroiseksi kontrolliksi ja aikaansaa uusia figuraatioita. Noissa uusissa figuraatioissa valta vaihtuu eri tavoin muodostuneiden ja erikoistuneiden ryhmien välille varsinkin jos ne ovat laajalti linkittyneet ja vuorovaikutteiset. (Dunning, 2004.)

Eliaksen mukaan hyvin usein valta on ollut yhteiskunnissa epätasaisesti jakautunut. Hänen tulkintansa oli, että valta-asemassa ollut ryhmä tai yhteisö on tyyppillisesti myös käyttänyt valtaansa epäoikeudenmukaisesti ja lähinnä omien

pyrkimystensä toteuttamiseksi. Valta on Eliaksen mukaan läsnä kaikissa ihmissuhteissa. Toisaalta valta ei ole yksisuuntaista – vaan esimerkiksi jo syntymästään alkaen esimerkiksi vauvalla on valtaa vanhempiinsa eikä pelkästään vanhemmilla vauvaikäiseen lapseensa. Vauvan valtaperustuu tunnesiteisiin ja kiintymyssuhteeseen vauvan ja vanhemman välillä.. Jos näin ei ole, vauva menettää valtansa ja voi joutua jopa heitteille ja menehtyä. Kiintymys vauvaikäiseen lapseen mahdollistaa sen, että itkullaan tuo vauva liikuttaa ja aikaansaa toimintaa vanhemmissaan. Vauva käyttää itkuja valtansa välineenä. Eliaksen mukaan riippumatta siitä onko valtaerot suuria tai pieniä, kyseinen valtatasapaino ilmenee aina, sillä se kuuluu osana ihmisten keskinäisriippuvuuteen. Tuohon keskinäisriippuvuuteen ja valtatasapainoon kuuluen ihmisten väliset figuraatiot eivät johda täyteen kaaokseen. Kaikessa toiminnassa on järjestystä silloinkin, kun se on epäjärjestynyt. Valta pitääkin siksi ymmärtää suhteena eikä tilana. (Elias, 1998, 115–119.)

5.3 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ ELIAKSEN AJATTELUSTA

Eliaksen prosessisosiologia on vaikuttanut paitsi Bourdieun ja Foucaultin kaltaisten ajattelijoiden ajatteluun, myös monin tavoin yhteisöjen ja organisaatioiden tutkimukseen. Eliasta on hyödynnetty esimerkiksi muutosjohtamisen ja kompleksisuusteoreettisen organisaatiotutkimuksen parissa.

Kompleksisuusteoreettisen organisaatiotutkimuksen joukossa on *kompleksisen responsiivisen prosessin* (Complex Responsive Process, CRP) nimellä tunnettu suuntaus. CRP voidaan lukea *kompleksisten adaptiivisten systeemien* (Complex Adaptive Systems, CAS) joukkoon, mutta se eroaa näkemyksissään ja painotuksissaan niistä. CRP:n kotipesä on Hertfordshiren yliopiston (UH) Business ja Management School ja keskeisinä oppi-isinä ovat olleet professorit Ralph Stacey ja Doug Griffin. UH:n alaisuudessa koulukunta on myös järjestäytynyt kompleksisuusjohtamisen keskuukseksi (eli Complex Management Center, CMC). Stacey on hyödyntänyt omissa CRP-tutkimuksissaan Eliaksen ajatuksia erityisesti yksilöiden vuorovaikutuksesta, yhteisöllisyydestä sekä ennen kaikkea kilpailun ja yhteistyön vuorottelusta. Nämä muokkaavat jatkuvasti vuorovaikutuksen kulkua erilaisissa valtapeleissä. Eliaksen mukaan vuorovaikutus ja yhteisö ovat toisiinsa kietoutuneita eikä kukaan yksilö voi yksin hallita tai päättää yhteisön prosessin lopputulosta tai päämäärää olipa hänellä miten paljon päätösvaltaa tahansa. Päämäärä syntyy eri agenttien yhteisestä vuorovai-

kutuksesta, osin itseorganisoitumisestakin ja toisiinsa kytkeytyneiden agenttien, yksilöiden kyvystä tuottaa uutta figuraatiota. Tällöin koko prosessi tähtää yhteisöllisesti johonkin päämäärään. (Laitinen 2009, 29–30; Elias 1978, 127–133, 145–152.) Stacey'n mukaan silloin, kun laaja joukko agenteja on kytkeytynyt toisiinsa, agentit tuottavat koherenttia toimintatapaa ilman mitään yleistä kattavaa, selittävää suunnitelmaa. Ihmisten kohdalla Stacey'n mukaan itseorganisoituminen ei ole kerralla koko systeemiä koskeva, vaan koskee nimenomaan vuorovaikutusta ja siihen osallisuutta, läsnä olevaa vuorovaikutusta. Organisaation ydin on ihminen ja vuorovaikutus, ihmisen palautuminen organisaatioon ja dialogiin, vuorovaikutukseen ja ymmärtämiseen. Toisin sanoen ihminen ja vuorovaikutus ovat palanneet takaisin organisaation ytimeen.

Reifiointi, ihmisen ja inhimillisen katoaminen organisaatiokeskusteluista ja yhteisöistä ei ole uusi aihe. Stacey'n keskeisiin lähteisiin kuuluneen Norbert Elian mukaan ihmiset tuottavat eskinäisriippuvuuden verkostojaan tai monenlaisia figuraatioitaan, joita kuvastavat monenlaiset valtabalanssit, kuten esimerkiksi perheet, koulut, kaupungit, tai valtiot. Jokainen näistä ihmisistä on reifioitusti sijoitettu ego tai minä. Eliuksen mukaan vaikuttaa selvältä että toisaalta on ”minä” (”I”) tai partikulaareja individejä ja toisaalta on sosiaalinen struktuuri, ”ympäristö”, joka ympäröi minun omaa minuuttani ja jokaista toista partikulaaria minää. Hänen näkemyksensä on, että meillä on tapana selittää niitä objektiiviseen todellisuuteen, ulos ja yläpuolelle niiden individien, joista se muodostuu ja koostuu. Tämä tendenssi meidän ajattelussamme on reifioida ja epäinhimillistää (dehumanize) sosiaalisia struktuureja; tämä taas vuorostaan johtaa ”sosiaalisten struktuurien metafysiseseen” luonteeseen.

Eliuksen vaikutus kompleksisuusteoreettiseen organisaatiotutkimukseen on tunnustettu ja tunnustettu. Pragmatismien keskeisillä ajattelijoiden on teorioissaan näkemyksiä, jotka ovat kertautuneet kompleksisuusteoreettisessa keskustelussa. Seuraava pääluku kuvaa tuota yhteyttä.

6 KOMPLEKSISUUSAJATTELU – UUSI JOHTAMISEN PARADIGMA VAI VANHAA VIINIÄ UUDESSA PULLOSSA?

Organisaatiotutkimuksessa kompleksisuusajattelun soveltamisen historia on lyhyt. Ensimmäiset kompleksisuusajattelua sen nykyisessä muodossaan hyödyntävät organisaatiotutkimukset voidaan paikantaa 1990-luvulle. Tyypillisenä esimerkkinä John Henry III Clippingerin teos *The Biology of Business: decoding the natural laws of enterprise* vuodelta 1999. Lyhyestä historiastaan huolimatta jo nyt voidaan kuitenkin sanoa, että kompleksisuusajattelu haastaa valistuksen ajalta peräisin olevia käsityksiä järjen ja tiedon merkityksestä ja mahdollisuuksista. Siinä missä valistuksen ajan tiedettä ohjasi pyrkimys syyseuraussuhteiden tunnistamiseen sekä luonnon ja yhteiskunnallisten ilmiöiden hallittavuuteen, kompleksisuusajattelussa suhtaudutaan penseästi ilmiöiden redusointiin kausaalisuhteisiin. Kompleksisuusajattelu on korostuneen antinewtonilainen lähestymistapa, sillä siinä irtisanoudutaan lineaarisesta maailmankuvasta ja suhtaudutaan varauksellisesti ”ylivertaiseen suunnitteliin”, jolla olisi kykyä ennustaa ja suunnitella toimia, jotka tuottavat vain haluttuja tuloksia (Morcöl, 2005). Kompleksisuusajattelussa suunnittelun ongelmana ei nähdä informaation puutetta, vaan kysymys on maailman perusominaisuudesta. Kompleksinen maailma on täynnä yllätyksiä, joihin voi varautua, mutta joiden kaikkia piirteitä ei voi etukäteen tietää (McDaniel ym., 2003).

Kompleksisuusajattelun kaltaisen ”uuden tieteen” (Murray, 2003) oikeutus syntyy tarpeesta ymmärtää kehitykseen liittyvää epävarmuutta, sattumanvaraisuutta ja ennakoimattomuutta (Wheatley, 1999). Kompleksisuusajattelun ”uutuusarvo” on sen kyvyssä pakottaa kiinnittämään huomiota sosiaalisen systeemin osien monimutkaisessa vuorovaikutuksessa syntyvään emergenttiin kehitykseen. Arkikielellä ilmaistuna kokonaisuus on enemmän (tai vähemmän) kuin osiansa summa. Luonnossa kokonaisuuden ja osien välinen epäsuhta voi

näkyä vaikkapa lintu- ja kalaparvien käyttäytymisessä eräänlaisena ”kollektiivisena älykkyytenä”, joka ilmenee kykynä reagoida nopeasti ulkoiseen viholiseen.

Organisaatioissa ihmisten ja osastojen väliset monimutkaiset vuorovaikutussuhteet voivat olla syynä siihen, että toinen organisaatio onnistuu strategiansa uudistamisessa, kun taas toisessa organisaatiossa strategiauudistus johtaa patitilanteeseen. Kompleksisuusajattelu sisältää lukuisia tutkimussuuntauksia ja koulukuntia hieman eri painotuksin, joita kuitenkin yhdistää yhtenäinen tapa hahmottaa ja ymmärtää maailman ilmiöitä. Siksi voidaankin sanoa, että kompleksisuusajattelu edustaa Giddensin (Beck ym., 1994) tarkoittamaa kehitystä, jossa tiede reflektoituu muun yhteiskunnan mukana.

Kompleksisuusajattelun nimeäminen ”uudeksi tieteksi” ei tarkoita, että monimutkaisuus olisi sinällään tietyllä ajankohdalla tyypillinen ominaisuus. Vaikka talouden globalisoituminen, teknologiset innovaatiot ja informaation eksponentiaalinen kasvu ovatkin lisänneet erityisesti viimeisen parinkymmenen vuoden aikana ilmiöiden ja tapahtumien keskinäisriippuvuutta ja tehneet vuorovaikutussuhteista monimutkaisia, todennäköistä on, että kompleksisuus on ollut kaikkien sosio-ekonomisten systeemien perusominaisuus jo paljon aiemmin. Esimerkiksi Paul Appleby kuvasi kompleksisuutta vuonna 1954 toteamalla, että ihmiskunnan kehitys on monimutkaistumisen historiaa. Monimutkaistumiskehityksen ajurina Appleby piti työnjaon erikoistumista ja siitä aiheutuvaa toimijoiden keskinäisriippuvuuden lisääntymistä. Brittiläistä runoilijaa John Donnea (1572–1631) mukaillen ihminen ei ollut Applebylle ”saari”, vaan osa isompaa kokonaisuutta.

Keskinäisriippuvuuden problematiikka tulee esiin myös länsimaisen perheinstituution vuosituhantisessa ytimessä – avioliitossa. Sitä voidaan pitää osallistujiansa vähäisestä määrästä riippumatta ”monimutkaisen vuorovaikutuksen” ilmentymänä. Avioliitossa varomattoman sanan lausuminen tai vaikkapa passiivisuus ruokapöytäkeskustelussa voi sopivissa olosuhteissa käynnistää tapahtumaketjun, jota ei voi ymmärtää yksittäisten tekojen kautta. Yksittäisistä teoista (sanoista, katseista yms.) kärjistynyttä kokonaisuutta voidaan kutsua Esa Saarisén tapaan ”pihtaamisen kostonkierteeksi” (Martela ym., 2013). Kysymys on tilanteesta, jossa kumpikin osapuoli panttaa omaa panostaan yhteiseen hyvään. Pihtaamisen kostonkierrettä ei voi ratkaista kestävästi ja lineaarisesti etsimällä konfliktiin ”syyllistä” (emt.), sillä syy ei ole yksilössä, vaan vuorovaikutustilanteessa. Kompleksisuusajattelun kaltaisen ”uuden tieteen” oikeutus ja

tarve syntyy juuri siitä, että pihtaamisen kostonkierteen kaltaiset ilmiöt edellyttävät kokonaisvaltaista lähestymistä, jossa tunnustetaan yksittäisten tekojen ja tapahtumien synnyttämä epälineaarinen kehitys. Yksittäisten tekojen merkitys syntyy niiden yhteisvaikutuksesta. Siksi niitä voidaan ymmärtää vain ottamalla huomioon vuorovaikutuksessa syntyvät ja vuorovaikutusta ohjaavat sosiaaliset ja kulttuuriset rakenteet.

6.1 KOMPLEKSISUUSAJATELUN KESKEINEN KÄSITTEISTÖ

Kompleksisuusajattelussa hyödynnettävä käsitteistö riippuu näkökulmasta ja tarkastelun kohteesta. Tietyistä yhteisistä piirteistään huolimatta biologisten ja sosiaalisten systeemien erot ovat perustavanlaatuisia ja siksi käsitteistö ja erityisesti käsitteiden tulkinnoissa ja taustaoletuksissa on huomioitava kohdeilmiö ja konteksti. Vaikka sekä biologinen että sosiaalinen systeemi voivat ajautua tilaan, jota kompleksisuusajattelussa kuvataan käsitteellä ”kaukana tasapainosta”, syyt eroavat toisistaan merkittävästi. Esimerkiksi termodynaaminen systeemin tasapainottomuus johtuu kylmän ja kuumen aineen samanaikaisuudesta, kun taas organisaatiossa tasapainottomuuden taustalla voi vaikuttaa vaikkapa ihmiset vastakkaiset intressit.

Organisaation kontekstissa relevantteina kompleksisuuskäsitteinä voidaan pitää ainakin itseorganisoitumista (self-organisation), ilmaantumista (emergence), kytkettyneisyyttä (connectivity), keskinäisriippuvuutta (interdependence), palauteprosesseja (feed-back), epälineaarisuutta (non-linearity), monimuotoisuutta (diversity), yhteisevoluutiota (co-evolution), polkuriippuvuutta (path dependency), kaukana tasapainosta (far-from-equilibrium), mahdollisuuksien avaruutta (space of possibilities) sekä haarautumista (bifurcation). Seuraavassa esitetään lyhyt kuvaus käsitteiden ominaisuuksista ja niiden suhteista toisiinsa. Johdonmukaisuuden nimissä kompleksisuuskäsitteiden esittelyssä käytetään käsitettä ’systeemi’. Lukija voi korvata systeemin organisaatiolla tai yrityksellä. Kuvauksessa on hyödynnetty erityisesti seuraavia lähteitä: Mitleton-Kelly, 2003; Stähle, 2004; Jalonen, 2007.

Itseorganisoitumisella tarkoitetaan systeemin ulkoisesta ohjauksesta riippumattomaa organisoitumista. Käytännössä tämä tarkoittaa hiljaiseen tietoon (tacit knowledge, Nonaka, 1994) ja intuitiiviseen ajatteluun pohjautuvaa toimintaa. *Ilmaantumisella* viitataan yksinkertaisista rakenteista muodostuvaan ylemmän tason järjestäytymiseen. Asioita näyttää tapahtuvan ilman yhtä yksittäistä

syytä. Yksittäisestä yleisempään suuntautuvan prosessin ohella ilmaantuminen vaikuttaa ”takaisin” yksittäisten toimijoiden toimintaedellytyksiin. Itseorganisoituminen ja ilmaantuminen perustuvat systeemin osien väliselle *kytkeytyneisyydelle* ja *keskinäisriippuvuudelle*. Kytkeytyneisyydestä ja keskinäisriippuvuudesta johtuen systeemin yhden toimijan käyttäytyminen vaikuttaa systeemin muiden toimijoiden käyttäytymiseen. Kysymys on *yhteisevoluutiosta*, jossa systeemi ei ainoastaan sopeudu ympäristöönsä vaan muokkaa sitä omalla toiminnallaan. Jokaisen yksittäisen toimijan tekemä päätös tai valinta vaikuttaa aina muihin toimijoihin sekä ympäristöön. *Palauteprosessit* ovat mekanismeja, joiden vaikutuksesta toimijoiden yksittäiset teot välittyvät koko systeemiin. Palauteprosesseista johtuen vaikutus voi olla jotakin käyttäytymistä vahvistavaa (positiivinen palaute) tai sitä rajaavaa (negatiivinen palaute). Huomionarvoista on, että kompleksisuusajattelussa ’positiivinen’ ei ole synonyymi ’myönteiselle’, eikä ’negatiivinen’ ’kielteiselle’. Kompleksisuusajattelun viitekehyksessä sekä positiivinen että negatiivinen palaute voivat olla systeemin kehittymisen näkökulmasta myönteisiä tai kielteisiä. Erityisesti positiivinen palaute synnyttää merkitykseltömiltä vaikuttavien tapahtumien kertautumista. Seurauksena voi olla *epälineaarisesti* etenevä tapahtumien ketju, joka vaikuttaa systeemin käyttäytymiseen yksittäisiä palautetapahtumia enemmän. Kehityksen ennakoinnattomuuteen vaikuttaa lisäksi systeemin *monimuotoisuus*. Sosiaalisessa systeemissä monimuotoisuus tarkoittaa toimijoiden erilaisia kokemuksia, ominaisuuksia ja näkemyksiä. Lähtökohtaisesti voidaan sanoa, että mitä monimuotoisempi systeemi on, sitä enemmän sillä on mahdollisuuksia itseorganisoitumiselle. Epälineaarisen kehityksen solmukohtia kutsutaan kompleksisuusajattelussa *haarautumispisteiksi*. Haarautumispisteet edustavat systeemin kehityksessä vyöhykettä determinismin ja vapaan valinnan välillä. Haarautumispisteissä tarjolla olevat vaihtoehdot muodostavat *mahdollisuuksien avaruuden*. Systeemin kehittyminen ei tapahdu tyhjiössä, vaan on monin tavoin aiemmin tapahtuneelle alisteinen. Voidaan puhua *polkuriippuvuudesta*, jossa systeemin aiemmat valinnat vaikuttavat – rajaten tai mahdollistaen – tuleviin valintamahdollisuuksien. Systeemin kehittyminen on samanaikaisesti sekä determinististä että vapaata valintaa.

Olennaista kompleksisuusajattelussa on sen tunnustaminen, että systeemin kehittymistä on mahdotonta ennustaa sen perusteella, mitä tiedetään systeemin osista, sillä kysymys on osien välisestä dynamiikasta, joka pitää sisällään aina mahdollisuuden yllätyksiin. Dynaamisessa ympäristössä toimivilla systeemeillä, kuten organisaatioilla ei ole keinoja yllätysten täydelliseen ennakoimiseen ja kontrollointiin (McDaniel ym., 2003).

6.2 KOMPLEKSISUUSAJATTELUN SUHDE SYSTEEMI- AJATTELUUN JA PERINTEISIIN YHTEISKUNTA- TIETEELLISIIN TEORIOIHIN

Kompleksisuusajattelun soveltaminen organisaatioihin edustaa *teorian lainaamista* (Whetten ym., 2009). Teorian lainaamisessa voidaan erottaa kaksi lähestymistapaa: vertikaalisessa teorian lainaamisessa alkuperäistä teoriaa sovelletaan eri abstraktiotasolla kuin missä se on alun perin kehitetty, kun taas horisontaalisessa teorian lainaamisessa on kysymys teorian soveltamisesta uudessa kontekstissa. Kompleksisuusteoreettisesti viritettyneissä tutkimuksissa on merkkejä molemmista teorian lainaamisen muodoista. Esimerkkinä tästä on Jalosen ym. (2011) tutkimus, jossa pyrittiin tunnistamaan hyvinvointipalvelujen tuotavuuteen ja innovatiivisuuteen vaikuttavia organisaatio- ja järjestelmätason mekanismeja. Luonnontieteiden tarpeisiin kehitettyjä käsitteitä hyödynnettiin tutkimuksessa uudessa kontekstissa (hyvinvointipalvelut) tavoitteena mikro-, meso- ja makrotason (ihminen, organisaatio, järjestelmä) välisten kytkösten ymmärtäminen.

Teorian lainaaminen on osoittautunut suosituksi, sillä kompleksisuusajattelu on 2000-luvun alkupuolella vakiinnuttanut paikkansa yhteiskunnallisesti orientoituneessa tutkimuksessa, kuten hallintotieteissä ja organisaatiotutkimuksessa. Kompleksisuusajattelun suosiosta hallintotieteessä kertoo osaltaan esimerkiksi se, että alalla arvostetuissa tiedejournaaleissa (*Public Administration Quarterly*, 2005 ja 2008 sekä *Public Management Review*, 2008) on julkaistu kompleksisuusajattelulle pyhitettyjä teemanumeroita (ks. yhteenveto Vartiainen & Raisio, 2013). Kompleksisuus on ollut vahvasti edustettuna myös monissa organisaatiotutkimuksen jouluaaleissa, esim. *Organization Science* ja *Emergence: Complexity and Organization (E:CO)*. Myös Suomessa on nähtävissä kompleksisuusajattelua soveltavan tutkimusorientaation nousu. Tästä esimerkkinä kompleksisuusajattelua hyödyntävät väitöstutkimukset, kuten Aula, 1999; Jalonen, 2007; Laihonen, 2009; Strandman, 2009; Kivelä, 2010; Raisio, 2010; Ryttilä, 2011. Kompleksisuusajattelu on ollut läsnä myös kymmenissä 2000-luvulla julkaistuissa artikkeleissa esimerkiksi *Hallinnon Tutkimuksessa* (esim. 3/2007, 1/2011 ja 2/2010) ja *Kunnallistieteellisessä aikakauskirjassa* (1/2006, 3/2010 ja 1/2011)

Aina kaikki suosittu ei ole kuitenkaan hyödyllistä tai tarpeellista, eikä kaikki hyödyllinen ja tarpeellinen suosittua. Kynyisesti voidaankin kysyä kompleksisuusajattelun tieteellisen uutuusarvon perään. Esimerkiksi Phelan (1999) on

kyseenalaistanut oikeutuksen puhua ”uudesta tieteestä” kompleksisuusajattelun yhteydessä. Hänen mukaansa kompleksisuusajattelussa ei ole kysymys juuri muusta kuin vanhan viinin tarjoilusta uusissa pulloissa (Phelan, 1999).

Monissa kirjoituksissa kompleksisuusajattelu mielletään systeemi- ja/tai kaaosteorian sukulaistieteeksi (esim. Byrne 1998; Jalonen 2007; Morçol 2010; Vartiainen & Raisio 2013). Tämä on ymmärrettävää, sillä selvien rajanvetojen tekeminen teorioiden välille perustuu enemmän kirjoittajien tulkintoihin kuin teorioissa oleviin eroihin. Kompleksisuusajattelulla on paljon yhteisiä piirteitä juuri systeemi- ja kaaosteorioiden kanssa. Yhteistä kompleksisuusajattelulle ja yleiselle systeemiteorialle (general systems theory, Bertalanffy 1971) sekä sen johdannaisille on ainakin se, että niissä kaikissa suhtaudutaan avoimesti luonnontieteestä tuttujen käsitteiden soveltamiseen yhteiskunnallisessa kontekstissa. Bertalanffylle tämä tarkoitti sosiaalisten systeemien dynaamikan ymmärtämistä muun muassa *homeostaasin* (tasapaino) ja *palautteen* käsitteiden avulla. Kompleksisuusajattelussa dynamiikan taustalla nähdään palautteen ohella erityisesti itseorganisoituminen ja diversiteetti. Kompleksisuusajattelu jakaa myös monet kaaosteorian perusoletukset, kuten sen, että systeemin kehittymistä ja lopputulosta ei voida ennustaa systeemin alkutilasta. Systemillä on kyky yllättää.

Kompleksisuusajattelun ja systeemiteorian merkittävin ero on siinä, mikä nähdään systeemin kehittymistä ohjaavana voimana. Vaikka systeemiteorisissakin painotetaan systeemin sisäisiä palauteprosesseja sekä systeemin ja sen ympäristön välistä vuorovaikutusta, kysymys on viime kädessä prosesseista, joita voidaan ohjata ja johtaa. Kompleksisuusajattelussa systeemin kehittyminen nähdään selkeämmin itseorganisoitumiseen perustuvaksi ja sisäsyntyiseksi prosessiksi. Kompleksisuusajattelussa sosioekonominen systeemi, esimerkiksi organisaation tiimi, kykenee spontaaniin uudistumiseen ilman ulkoa tulevaa ohjausta tai kontrollia. Kaaosteoriasta kompleksisuusajattelu eroaa puolestaan siinä, että kaoottinen systeemi kehittyy vakioina pysyvien säännönmukaisuuksien iteroinnista, kun taas kompleksisen systeemin kehittymiseen vaikuttavat toimijoiden tietoiset intentiot. Itseorganisoituminen ei ole sosioekonomisessa systeemissä luonnonvalinnan kaltainen prosessi, vaan esimerkiksi organisaatiossa siihen vaikuttavat ihmisten pyrkimykset ajaa tärkeäksi tai hyödylliseksi arvioimiaan asioita. Ihmisillä on kognitiivisista rajoitteistaan (Simon, 1991) huolimatta ainakin jossain määrin kykyä ymmärtää tapahtumien kulkua ja tekojensa seurauksia ja siksi kyky tavoitteelliseen toimintaan. Sosiaalisen systeemin kompleksisuutta ei siksi pidä rinnastaa sattumanvaraisuuteen tai hal-

litsemattomaan epäjärjestykseen, vaan kyse on monimuotoisen järjestelmän monimutkaisesta käyttäytymisestä, missä systeemin kaaosmainen käyttäytyminen palautuu informaation kompleksisuuteen – ei sääntöjen ja järjestyksen puutteeseen (Hayles, 1991; Byrne, 2001). Ihmisyhteisön toiminta ei ole pelkistettävissä sääntöihin ja lakeihin, sillä se kehittyy ja ihmiset kykenevät muuttamaan vuorovaikutuksen sääntöjä (Mitleton-Kelly, 2003).

Entä mikä on kompleksisuusajattelun suhde laajemmin yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen? Kompleksisuusajattelun keskeiset peruselementit ovat nähtävissä monissa sosiologian klassikoissa. Osien ja kokonaisuuden välistä vuorovaikutusta ovat pohtineet muun muassa George Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), Karl Marx (1818–1883) ja Friedrich Engels (1820–1895) (Farazmand, 2003). Esimerkiksi Marxin dialektiikka-opissa korostetaan tapahtumien ja ilmiöiden ristiriitojen kautta syntyvää evoluutiota. Marxille dialektiikka tarkoitti yhteiskunnallista mekanismia, jossa erinäisten tapahtumien yhteisvaikutus saa aikaan kehityksen, joka huipentuu teollistumisen ja sosiaalisen vallankumouksen kautta sosialismiin ja lopulta kommunismiin. Vaikka Marxin dialektiikka voidaan pitää deterministisenä lähestymistapana, siinä kuvataan kompleksisuusajattelun yhtä perusideaa: kaaoksen reunalla elävän systeemin (porvarillisen järjestelmän) ajautumista kaaoksen ja epäjärjestyksen kautta uuteen järjestykseen (socialismi). Myös Talcott Parsonsin (1902–1979) kirjoituksista voidaan tunnistaa kompleksisuuden elementtejä. Parsons jakaa yhteiskunnalliset kehitysprosessit kahteen pääluokkaan. Pääsääntöisesti kehitys etenee vähittäisenä ja inkrementaalisenä, jolloin osajärjestelmissä tapahtuvat muutokset eivät vaikuta kokonaisjärjestelmään, mutta toisinaan kehityksessä voi kuitenkin ilmetä dramaattisia siirtymiä ja evolutionaarisia läpimurtoja, jotka heijastuvat myös kokonaisjärjestelmään sitä muuttaen (Crooke ym., 1992).

Myös 1900-luvun sosiologian suuriin nimiin lukeutuvien, Pierre Bourdieun (1930–2002), Anthony Giddensin (1938–), Ulrich Beckin (1944–), Scott Lashin (1945–), Jürgen Habermasin (1929–) sekä Michel Foucaultin (1926–1984) töissä on löydettävissä yhtymäkohtia kompleksisuusajatteluun. Kompleksisuusajattelun elementtejä on nähtävissä Giddensin rakenteistumisen teoriassa ja Bourdieun habitus-käsitteessä. Molempien keskeisenä ideana on se, että ihmiset ovat samanaikaisesti sekä vallitseviin yhteiskuntarakenteisiin sopeutuvia yksilöitä että tämän rakenteen aktiivisia tuottajia ja muokkaajia. Kompleksisuusajattelun tavoin Giddens ja Bourdieu korostavat sosiaalisten systeemien itseorganisoitumista, systeemin ja ympäristön evoluutiota, epäline-

aarisia syy–seuraussuhteita, emergenssejä kehityspolkuja sekä systeemin osien kytkeytyneisyyttä ja vuorovaikutusta (Fuch, 2003a ja 2003b, Morrison 2005). Ilmeisistä yhtäläisyyksistä huolimatta lähestymistavoissa on myös merkittäviä eroja. Siinä missä Giddensin rakenteistumisen teoria ja Bourdieun habituskäsite kuvaavat uusintamista (reproduction) ja vallitsevaa tilaa (status quo), kompleksisuusajattelun avulla pyritään ymmärtämään uusien ilmiöiden ilmaantumisen ja muutoksen logiikkaa. Kompleksisuusajattelussa erilaisuutta ja monimuotoisuutta pidetään systeemin itseorganisoitumisen kannalta hyödyllisinä ominaisuuksina toisin kuin Giddensin ja Bourdieun strukturaatioteoreettisissa lähestymistavoissa, joissa myös samanlaisuus ja yhtenäisyys voidaan nähdä sosiaalista systeemiä ylläpitävänä ja uusintavana voimana.

Kompleksisuusajattelun piirteitä on myös Giddensin myöhemmässä tuotannossa, jossa hän argumentoi uudenlaisen yhteiskuntapolitiikan puolesta. Giddensin (1994, 1998) mukaan postmodernille ajalle tyypilliset piirteet, kuten globalisoituminen, perinteiden merkityksen väheneminen sekä sosiaalinen refleksiivisyys ja yksilölliset valinnat edellyttävät myös yhteiskuntapolitiikalta perinteiseen lineaariseen tutkimustraditioon ja moderniin yhteiskuntakäsitykseen perustuvien ajatusmallien uudistamista (Geyer 2003). Giddens (1998) ajattelu tiivistyy *kolmannen tien* (third way) politiikkaan, joka pelkistetyimmillään tarkoittaa uudenlaisia yhteistyömalleja yksityisen ja julkisen sektorin välille. Taustalla on varsin looginen ajatus, jonka mukaan monimutkaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden ymmärtäminen ja tulkinta edellyttää myös yhteiskunnallisilta toimijoilta ja instituutioilta riittävää monimuotoisuutta. Kompleksisuustermein ilmaistuna kolmannessa tiessä on siten kyse ainakin vuorovaikutuksen ja kytkeytyneisyyden, emergenssin sekä erilaisuuden ja monimuotoisuuden korostamisesta. Kompleksisuusajattelun näkökulmasta kolmatta tietä voidaan kuitenkin kritisoida deterministiseksi lähestymistavaksi: samalla kun kolmannessa tiessä torjutaan lineaariset ja yksinkertaistavat syy–seuraussuhteet, kolmas tie on selkeästi poliittisen vasemmiston tarpeisiin ja tiettyyn yhteiskunnalliseen tilanteeseen laadittu politiikkaohjelma (Geyer, 2003).

Myös Ulrich Beckin töistä löytyy samankaltaisuutta kompleksisuusajattelun kanssa. Beck tuli tunnetuksi muun muassa refleksiivisen modernisaation ideastaan, jolla hän tarkoitti teollisen yhteiskunnan luovaa itsetuhon mahdollisuutta (Beck ym., 1994; Lehto, 1995). Beckin perusteeksi oli, että läntinen modernisaatio tuhoaa itse itsensä oman menestyksensä kautta. Tuho ei ole totalitaarista, vaan siirtyminen vanhasta yhteiskunnasta uuteen tapahtuu melko rauhanomaisesti. Teollinen yhteiskunta korvautuu riskiyhteiskunnalla. Riski-

yhteiskunta on Beckille modernin yhteiskunnan kehitykselle ominainen vaihe, joka sisältää vallitsevan yhteiskunnan kyseenalaistavia tekijöitä, kuten sosiaalisia, poliittisia, taloudellisia ja yksilöllisiä riskejä. Riskiyhteiskunnan kehittyessä on aluksi tärkeää vallitsevien uhkien legitimoiminen. Uhat syntyvät ja kehittyvät autonomisesti ja kumulatiivisesti. Tämä johtaa tilanteeseen, jossa uhat alkavat hallita yhteiskunnallista keskustelua. Riskiyhteiskunnan ongelmille on tyypillistä niiden kompleksisuus, mikä näkyy niiden ”ratkaisemattomuutena”. Riskiyhteiskunnan ongelmia ja niiden ratkaisuyrityksiä voidaan luonnehtia *pirullisiksi* (wicked), sillä kysymys on ristiriitaisista tulkinnoista, useista erilaisista ja keskenään kilpailevista selitysmalleista sekä yksittäisten ongelmien ja ratkaisuyritysten kytkeytymisestä osaksi laajempaa kokonaisuutta (Raisio 2010; Rittel & Webber 1973). Pirullisten ongelmien myötä epävarmuus arkipäiväistyy ja normalisoituu. Vaikka riskiyhteiskunta ei Beckille merkitsekään ”tuhoa” sanan varsinaisessa merkityksessä, riskiyhteiskunnalle on ominaista vastuukysymyksiä koskevat konfliktit. Ne syntyvät epätietoisuudesta siitä, miten etujen tuottamisesta syntyneet haitat (esim. ympäristöuhat) haitat jaetaan ja kenellä on viimesijainen vastuu. Riskiyhteiskunnan ”selviytyminen” edellyttää Beckin mukaan yhteiskunnallisen konsensuksen rakentamista. Yhteiskunnallisen polarisaation estämiseksi Beck ehdottaa *alapolitiikan* kehittämistä. Alapolitiikalla hän tarkoittaa vallan siirtämistä alhaalta ylös. Beckin mukaan onnistunut alapolitiikka luo yhteisöllisyyden tunnetta ja lisää itseorganisoitumista. Riskiyhteiskunnan ongelmien pirullisuus ja alapolitiikan käsite ovat hyvin linjassa modernin kompleksisuusajattelun kanssa. Yhteiskunnan osajärjestelmien vuorovaikutuksessa syntyy emergenttiä kehitystä (esim. ilkeitä ongelmia), joiden ratkaiseminen ylhäältä alaspäin on tuomittu epäonnistumaan. Sen sijaan Beckin näkemys refleksiivisen modernisaation tuottamasta ”kahtiajakoprosessista”, jossa toinen yhteiskunnallinen alajärjestelmä on häviö ja toinen voittaja, on deterministisyydessään kompleksisuusajattelulle melko vieras. Kompleksisuusajattelun näkökulmasta kahtiajako on mahdollista, mutta ei välttämätöntä. Nollasumman ohella kompleksisuusajattelu pitää sisällään mahdollisuuden positiiviseen summaan. Tämä on osoitettu esimerkiksi niissä tutkimuksissa, joissa innovaatioprosessiin väistämättömästi kuuluva epävarmuus toimii uutta mahdollistavana kontekstina (Fonseca, 2002; Aasen, 2009; Jalonen, 2011).

Toisin kuin Beck ja Giddens, Scott Lash näkee refleksiivisyyden luonteen kognitiivisen sijasta esteettisenä. Lashille kehitys merkitsi erityisesti yksilöllistymistä, jossa yksilö vapautuu yhteisön toiminnasta ja suuntaa kohti individualisempaa ajattelua (Beck ym., 1994; Lehto, 1995). Yksilöllistyminen näkyy myös organisaatioiden rakenteissa, erityisesti suhteellisten itsenäisten, jousta-

vien ja ei-byrokrattisten verkostojen syntyminenä. Paikallisuus ja oma-aloitteellisuus ovat keskeisiä arvoja Lashin ajattelussa. Tämä näkyy muun muassa siinä, että yksittäiset työntekijät riisutaan byrokratian aseista ja heitä kannustetaan kohtaamaan ihmiset ihmisinä. Lashin refleksiivisessä modernisaatiossa pieni on suurta. Lash määrittelee yhteisön ihmisryhmäksi, jonka toiminta perustuu yhteisiin merkityksiin ja taustakäytäntöihin. Vaikka yhteisöissä ei olekaan kysymys yhteisistä eduista tai ominaisuuksista, yhteisöllä on kuitenkin myös yhteinen, toimintaa ohjaava päämäärä. Bourdieuta mukailien yhteisöt sijaitsevat rajallisilla kentillä, joita ovat esimerkiksi uskonnolliset, poliittiset, juridiset, tieteelliset, taiteelliset, akateemiset ja sosiologiset kentät. Rajalliset kentät muodostavat ”yhteiskunnallisen kentän”. Kenttään kuuluvat toimijat ovat samanaikaisesti sekä kulttuurin tuottajia että sen kuluttajia. Lashin ajattelussa on tunnistettavissa kompleksisuusajattelulle tyypillistä argumentointia. Kompleksisuusajattelun valossa yhteiskunnallisten kenttien syntymekanismia ja niiden vaikutusta yksittäisiin vuorovaikutustilanteisiin voitaisiin kutsua itseorganisoitumiseen perustuvaksi ylemmän tason ilmaantumiseksi. Toisaalta Lashin, kuten myös Beckin ja Giddensin, ajattelussa on tunnistettavissa deterministinen pohjavire. Lashilla tämä näkyy hänen ennustuksessaan, jonka mukaan elämme tällä hetkellä ”disorganisoivassa” kapitalismissa, joka lopulta merkitsee instituutioiden ja organisaatioiden romahtamista.

Jürgen Habermas tunnetaan aktiivisena yhteiskunnallisena keskustelijana, joka kehittää jatkuvasti omia näkökantojaan suhteessa muihin teoreetikoihin (Kangas, 1994). Kompleksisuusajattelun näkökulmasta Habermas on kiinnostava erityisesti hänen omaksumiensa rationaalisuuskäsitysten vuoksi. Habermasin mukaan rationaalisuus liittyy oleellisesti ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja on luonteeltaan sosiaalista. Kommunikatiivinen järki rakentuu ja on suunnattu molemminpuoliselle ymmärtämiselle. Kommunikatiivinen järki on myös mekanismi, joka mahdollistaa demokraattisen yhteiskuntakehityksen. Modernin yhteiskunnan tärkein rationaaliteettikehitys tapahtuu siten, että auktoriteeteilla on yhä vähemmän valtaa kertoa, mikä on ”totuus”, jolloin ihmisten välinen rationaalinen argumentaatio kasvaa. Habermasia voidaankin pitää tässä mielessä mahdollistavan valtakäsityksen edustajana. Valta ankkuroituu toimijoiden kykyyn esittää argumentteja, jotka vakuuttavat kommunikation osallistuvat osapuolet.

Myös Michel Foucaultin ajattelussa yhtenä keskeisenä ulottuvuutena oli valta-analytiikka (Helén, 1994). Foucaultin mielenkiinto kohdistui erityisesti valtaprosesseihin, joiden hän näki toteutuvan toimijoiden välisissä vuorovaikutus-

suhteissa. Valtamekanismia esiintyy Foucaultin mukaan sekä mikro- että makrotasolla. Foucault itse oli erityisen kiinnostunut mikrotasolla toteutuvasta vallankäytöstä. Hän jakoi mikrotason vallankäytön kolmeen tyyppiin: repessiivis-ekslusiiviseen (valtaapitävän ja alamaisen vastakkainasettelu), normatiivisesti integroivaan (tietyn ihanteen mukaiset valtamekanismit) ja strategisesti integroivaan (normien sisäsyntyisyys) valtaan. Kompleksisuusajattelun näkökulmasta tarkasteltuna mielenkiintoisinta Foucaultin ajattelussa on kuitenkin hänen näkemyksensä, jonka mukaan valta voi ilmetä myös positiivisena keinona saavuttaa jotakin (vrt. Gaventa, 2003). Foucaultin positiivinen valtatulkinta on yhteneväinen Joseph S. Nyer Jr:n ajatusten kanssa. Nyer (2004) jaottelee vallan pehmeään ja kovaan valtaan. Nyerin pehmeä valta pitää sisällään muun muassa agendan määrittelyn, vetovoiman ja yhteistyön, kun taas kova valta ilmenee käskyinä ja pakottamisena. Pehmeässä ja positiivisessa vallassa on kysymys vuorovaikutuksen hyödyntämisestä asioiden mahdollistamisessa.

Kompleksisuusajattelun yhteys vakiintuneempaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen on ymmärrettävää, sillä ovathan niiden molempien kohteet ja ilmiöt ovat useimmiten epälineaarisia ja yksinkertaisten kausaliiteettien ulotumattomissa. Ihmisten käyttäytymisen ennakoimattomuudesta, yhteiskunnallisten ilmiöiden välisten kytkentöjen sekä uusien ilmiöiden ja trendien ilmaantumisen johdosta näyttää siltä, että kompleksisuusajattelulla on annettavaa sosiaalisten systeemien tutkimukselle. Moniin perinteisiin sosiologisiin teorioihin verrattuna kompleksisuusajattelun merkitys on siinä, että sen avulla voidaan ymmärtää aiempaa paremmin niitä prosesseja, joissa vaikeudet kääntyvät onnistumisiksi. Erityisen hyödylliseksi kompleksisuusajattelun tekee se, että se siirtää huomiota deterministisistä ja lineaarisista toimintamalleista ja rakenteista (Vartiainen & Raisio, 2013) kohti yhteiskunnallisten prosessien keskinäisriippuvuutta ja kehityksen yllätyksellisyyttä.

6.3 KOMPLEKSISUUSAJATTELUN LISÄARVO ORGANISAATIO TUTKIMUKSELLE

Paradigmat ohjaavat ilmiöiden tulkintaa ilman että olemme aina edes tietoisia niiden olemassa olosta. Paradigmat eivät ole ikuisia vaan ne muuttuvat kun havaintomme ympäristömme ilmiöistä antavat siihen aihetta. Seurauksena on Kuhnin (1962) kuvaama paradigman korvautuminen uudella paradigmalla. Monissa kirjoituksissa on ounasteltu, että kompleksisuusajattelun nouseminen

suosituksiksi lähestymistavaksi organisaatioiden ja johtamisen tutkimuksessa olisi osoitus jonkinasteista paradigman muutosta (Richardson, 2008; Morcöl, 2010).

Organisaatiotutkimuksessa ja erityisesti johtamisoppien kehittämisessä on tunnistettavissa muutamia paradigmaattisia siirtymiä. Yksi (joskaan ei ainoa) mahdollinen tulkinta on jakaa johtamisparadigman viiteen luokkaan: tieteellinen liikkeenjohto, ihmissuhdekoulukunta, rakenneteoriat, organisaatiokulttuuri ja innovaatioteoriat (Guillén, 1994; Seeck, 2008). *Tieteellisen liikkeenjohdon* (scientific management) paradigma tiivistyy Frederick Winslow Taylorin (1856–1915) kehittämään oppiin, jonka perusideana oli työn pilkkominen erillisiin funktioihin, työsuoritusten tarkka seuraaminen ja seurantaan perustuva toimintatapojen kehittäminen. Taylorin oppien katsotaan varsin yleisesti vaikuttaneen erityisesti ”juuri oikeaan aikaan”-tuotantofilosofian kehittämiseen. Ihmissuhdekoulukunta syntyi taylorismin vastavoimaksi. *Ihmissuhdekoulukunnan* ytimessä oli huoli tieteellisen liikkeenjohdon vaikutuksesta työntekijöihin ja työolosuhteisiin. Koulukunnan kehittämiseen vaikutti erityisesti Elton Mayo ja 1920- ja 1930-luvuilla toteutetut ns. Hawthorne-tutkimukset työn tuottavuudesta. Tutkimuksissa havaittiin, että työn tuottavuuteen vaikutti ratkaisevasti työntekijöiden kohtelu. Erityisesti vastuu omasta työstä, vapaus vaikuttaa työntekemisen tapoihin, hyvän suorituksen palkitseminen sekä työntekijöiden saama huomio tunnistettiin hyvän ja tuottavan työyhteisön ominaispiirteiksi. *Rakenneteorioilla* tarkoitetaan lähestymistapoja, joita yhdistää pyrkimys optimaaliseen organisaatorakenteeseen. Tieteelliseen liikkeenjohtoon ja ihmissuhdekoulukuntaan verrattuna rakenneteorioissa painotetaan organisaation ja sen toimintaympäristön välistä suhdetta. Organisaatorakenteen optimaalisuus ymmärretään toimintaympäristölle alisteiseksi asiaksi. Rakenneteorioiden perusviesti on yksikertainen: stabiili ja dynaaminen toimintaympäristö edellyttävät erilaisia organisaatorakenteita. *Organisaatiokulttuuria* painottavassa paradigmassa pääpaino on nimensä mukaisesti kulttuurissa tekijöissä. Organisaatiokulttuuri viittaa perusoletuksiin, jotka on keksitty, löydetty tai kehitetty organisaatiossa ulkoiseen ympäristöön sopeutumiseksi tai sisäisen kiinteytensä säilyttämiseksi (Schein, 1985). Kulttuuria painottavassa johtamisparadigman lisäarvo on siinä, että sen myötä ryhdyttiin kiinnittämään huomiota organisaation aineettomiin resursseihin, kuten organisaation sisäisiin ja ulkoihin vuorovaikutussuhteisiin sekä sitoutumiseen organisaation arvoihin ja päämääriin. *Innovaatioteorioiden* ytimessä on oletus organisaatioiden jatkuvan uudistumisen välttämättömyydestä. Innovaatioteorioissa organisaatioiden menestyminen riippuu niiden kyvystä kehittää uusia

tuotteita, palveluja ja toimintatapoja. Johtamisen näkökulmasta innovaatiot edellyttävät huomion kiinnittämistä erityisesti tiedon luomista ja jakamista tukeviin rakenteisiin ja prosesseihin.

Kompleksisuusajattelun näkökulmasta johtamistutkimuksen paradigmamuutoksessa voidaan tunnistaa muutamia mielenkiintoisia kehitysvaiheita. Ensinnäkin käsitys *organisaation luonteesta* on muuttunut. Siinä missä tieteellisessä liikkeenjohdossa organisaatio rinnastettiin mekaaniseksi koneeksi, jonka toiminnassa olennaista on osien oikeanlainen konfigurointi, ihmistä ja kulttuuria painottavassa organisaatio nähdään vuorovaikutussuhteista koostuvaksi kokonaisuudeksi. Toiseksi käsitys organisaation sisäisten ja ulkoisten *suhteiden dynamiikasta* on muuttunut. Esimerkiksi rakenneteorioissa toimintaympäristön yllätyksellisyys nähtiin seuraukseksi organisaation ja sen johdon huonosta varautumisesta, kun taas innovaatioteorioissa yllätyksellisyys mielletään luonnolliseksi ja kiinteäksi osaksi organisaatioiden toimintaympäristöä. Ongelman sijaan yllätyksellisyys on organisaatiolle myös mahdollisuus. Kolmanneksi käsitys vuorovaikutussuhteiden *johtamisesta* on muuttunut. Tieteellinen liikkeenjohto edusti melko puhtasoppista kontrollointiin perustuvaa johtamiskäsitystä, kun taas ihmissuhteita ja kulttuuria painottavissa lähestymistavoissa kiinnitetään huomiota ihmisten motivointiin ja kannustamiseen. Erityisesti innovaatioteorioiden myötä painopiste on siirtynyt uudistumista mahdollistavien olosuhteiden luomiseen. Neljänneksi käsitys *johtamisen tietoperustasta* on muuttunut. Tieteellistä liikkeenjohtoa ja rakenneteorioita voidaan pitää tietoperustansa puolesta rationaalisina lähestymistapoina. Tämä näkyy muun muassa siinä, että johtamisen ja päätöksenteon epävarmuus käsitteellistetään organisaation sisäistä toimintaa tai ympäristöä koskevan informaation puutteesta johtuvaksi. Ihmissuhdekoulukunnassa, organisaatiokulttuuria korostavassa lähestymistavassa ja erityisesti innovaatioteorioissa tunnustetaan toiminnan rationaalisuuteen liittyvät rajoitukset. Puhtaan rationaalisuuden sijaan onkin järkevämpää puhua Herbert A. Simonin (1982) tapaan rajoitetusta rationaalisuudesta (bounded rationality). Rajoitettu rationaalisuus merkitsi sen tunnustamista, että ihmisillä on rajoitetusti kykyä, tietoa ja taitoa tehdä päätöksiä. Viidenneksi käsitys *kehittymisen dynamiikasta* on muuttunut. Varsinkin tieteellisessä liikkeenjohdossa ja rakenneteorioissa kehitys nähdään lineaarisesti etenevänä ja hallittavissa olevana prosessina, kun taas erityisesti innovaatioteorioissa lähtökohtana on kehityksen epälineaarisuus. Epälineaarisesti etenevässä kehityksessä on epäjatkuvuuskohtia, joissa tapahtuu hyppäyksiä eteen- ja taaksepäin.

Kuten todettua, kompleksisuusajattelusta on tullut suosittu lähestymistapa organisaatiotutkimuksessa. Kompleksisuusajattelun soveltamista organisaatiotutkimuksessa voidaan tarkastella jakamalla se kolmeen koulukuntaan, jotka ovat uusreduktionistinen, metaforinen ja kriittis-pluralistinen koulukunta (Richardson, 2008; Vartiainen & Raisio, 2013). *Uus-reduktionistiseksi koulukunnaksi* (the neo-reductionist school) kutsutaan suuntausta, jossa tavoitellaan ”kaiken teoriaa” (theory of everything). Ideana on kompleksisuuden haltuunotto ymmärtämällä ilmiöiden taustalla vaikuttavia lainalaisuuksia. Uusreduktionistisen koulukunnan kehittämisessä on selkeä yhteys luonnontieteelliseen ajatteluun. Kysymys on kompleksisuuden kesyttämisestä erityisesti agenttipohjaisen mallintamisen ja simuloinnin avulla (agent-based modeling and simulation). Agenttipohjaisen mallintamisen ja simuloinnin yleistyminen perustuu tietokoneiden laskentatehon kasvamiseen (Gilbert & Troitsch, 2005). Tämä on antanut uusia mahdollisuuksia erityisesti ilmiöiden ja tapahtumisen välisten riippuvuusuhteiden hahmottamiseen. Yleisenä tavoitteena tietokonepohjaisessa mallintamisessa ja simuloinnissa onkin ollut organisaation sisäisten ja ulkoisten toimijoiden linkittymisen merkityksen ymmärtäminen kokonaisuuden ohjaamisessa ja verkostojen johtamisessa. Uusreduktionisten koulukunnan yhtenä puhtaimmista edustajista voidaan pitää Northin ja Macalin kirjaa *Managing Business Complexity: Discovering Strategic Solutions with Agent-Based Modeling and Simulation* vuodelta 2007. Kirjassa kuvataan kehitysprosessi ja teknologia, joiden omaksumisen myötä organisaatiot voivat oppia ennakoimaan ja ymmärtämään omien valintojensa vaikutuksia markkina- ja toimialarakenteisiin. Uusreduktionistisen koulukunnan perusajatus maailman ilmiöiden mallintamisesta ja simuloinnista on linjassa ”big dataksi” kutsutun lähestymistavan kanssa. Big datalla tarkoitetaan yleisesti suurten tietomassojen tehokasta keräämistä ja analysointia tietoteknisten ratkaisujen avulla. Big datalla voidaan edistää esimerkiksi yksittäisten tapahtumien ja ilmiöiden sijoittamista osaksi laajempaa kehitystä ja tähän pohjautuvaa tulevaisuuden ennakointia. Uusreduktionisten lähestymistavan puolesta puhuu myös teollisen internetin (industrial internet) syntyminen. Teollisella internetillä viitataan kehitykseen, jossa yhä suurempi osa laitteita ja järjestelmistä kytkeytyvät verkkoon. Järjestelmien ja laitteiden etävalvonnan ohella teollinen internet mahdollistaa uudenlaisia palvelutuotannon tapoja kansalaisille. Esimerkiksi terveydenhuollossa tämä voi tarkoittaa resurssien optimoinnin ja tiedonkulun pullonkaulojen poistamisen kautta realisoituvaa tuottavuuden parantumista ja laadukkaampia palveluja. Big data ja teollinen internet merkitsevät uudenlaisia mahdollisuuksia jäsentää ja ymmärtää kompleksisia kokonaisuuksia.

Metaforinen koulukunta (the metaphorical school) on uusreduktionistisen suuntauksen vastakohta. Metaforisessa lähestymistavassa kompleksisuusajattelun tarjoama käsitteistö ymmärretään semanttisiksi työkaluiksi, joiden avulla voidaan kuvata maailman tapahtumia ja ilmiöitä. Kysymys ei ole ilmiöiden selittämisestä tai ennustamisesta, vaan niiden järjestämisestä luonnontieteestä tuttujen kielikuvien avulla. Optimistisena taustaoletuksena on, että kompleksisuuskäsitteiden avulla voidaan tehdä näkyväksi reaali maailman ilmiöitä uudella tavalla. Kompleksisuusajattelun mahdollistamaa ”uutta näkemisen tapaa” pidetään tarpeellisena, jotta maailmaa voitaisiin hahmottaa muutoinkin kuin mekanistisesti ja järjestelmällisesti toimivana koneistona (vrt. taylorismi). Valtaosa kompleksisuusajattelua hyödyntävästä tutkimuksesta edustaa metaforista koulukuntaa. Jalosen (2007) tutkimusta *Kompleksisuusteoreettinen tulkinta hallinnollisen tehokkuuden ja luovuuden yhteensovittamisesta kunnallisen päätöksenteon valmistelutyössä* voidaan pitää tyypiesimerkkinä kompleksisuusajattelun metaforisesta soveltamisesta. Laajemmassa kontekstissa voidaan nähdä, että kompleksisuuskäsitteiden metaforinen käyttö on levinnyt tutkimusmaailmasta konsulttien ja käytännön toimijoiden puheeseen. Hyvä esimerkki tästä on liiketoimintaekosysteemin (business ecosystem) käsite. Liiketoimintaekosysteemi tarkoittaa yhteisöä, joka koostuu vuorovaikutuksessa olevista organisaatioista ja yksilöistä, ja joka tuottaa tuotteita ja palveluita, jotka ovat arvokkaita sen asiakkaille (Moore, 1996). Liiketoimintaekosysteemin jäseniä ovat avaintoimittajat, kilpailijat ja muut sidosryhmät (emt.). Esimerkiksi matkapuhelinyhtiöiden markkinaosuuksissa tapahtuneita muutoksia ”selitetään” melko yleisesti liiketoimintaympäristön muuttumiselle, jossa keskeistä on se, että parhaiten menestyvät ne yritykset, jotka onnistuvat rakentamaan ympärilleen palvelujen ja sovellusten kehittäjien monimuotoisen joukon. Yksittäisten organisaatioiden sijaan kilpailu käydään ekosysteemien välillä. Tähän liittyen on esitetty, että teknologian kehittyminen vähentää maantieteen ja toimialarakenteen merkitystä. Moore (1999) on ehdottanut, että globalisaation ja uuden teknologian seurauksena myös toimialan käsite osoittautuu kokolailla hedelmättömäksi.

Kriittis-pluralistinen koulukunta (the critical pluralist school) sijoittuu uusreduktionistisen ja metaforisen lähestymistavan välimaastoon. Nimensä mukaisesti koulukunta perustuu kriittiseen reflektioon, joka ilmenee erityisesti tietoisuutena ymmärryksen vajavaisuudesta. Kriittis-pluralistisessa lähestymistavassa torjutaan uusreduktionistinen ajatus kompleksisten ilmiöiden mallintamisesta ja simuloinnista. ”Kaiken teorian” etsimisen sijaan kriittis-pluralistisessa koulukunnassa hyväksytään ajatus, että maailma on kompleksisempi

kuin yksikään sen toimija, mistä johtuen kompleksisuuden täydellinen haluttuunotto jää toteutumattomaksi utopiaksi (vrt. Cilliers, 1998). Kompleksista todellisuutta voi kuitenkin ymmärtää, vaikkemme koskaan voikaan ymmärtää täydellisesti sen kaikkia puolia. Kriittis-pluralistisessa koulukunnassa suhtaudutaan penseästi myös metaforisen koulukunnan ”kaikki käy” -lähestymistapaan (”anything goes” relativism, Richardson 2008). Kompleksisuus käsitteiden (kriitikittömän) vertauskuvallisen käytön vaarana nähdään ”vanhan viinin tarjoilu uudessa pullossa” (vrt. Phelan, 1999). Aasenin (2009) tutkimusta *Innovation as social processes – A participative study of the Statoil R & D program* voidaan pitää melko tyypillisenä kriittis-pluralistisen koulukunnan edustajana. Aasenin (2009) tutkimus kohdistui innovaatioprosessien sotkuisuuden kuvaamiseen ja jäsentämiseen kompleksisuus käsitteiden avulla. Universaalien innovointia edistävien tai estävien ”lakien” tunnistamisen sijaan tutkimuksessa keskityttiin arkipäivän vuorovaikutustilanteissa piilevän innovaatiopotentialin paljastamiseen itseorganisoitumisen ja ilmaantumisen kaltaisilla käsitteillä.

Koulukunnasta riippumatta kompleksisuusajattelu tähtää monimutkaisten vuorovaikutussuhteiden ja kytkentöjen tunnistamiseen. Tämä on omiaan lisäämään ymmärrystä vaihtoehtoisten toimintamallien seurauksista ja edistää siten myös tarkoituksenmukaisten toimintakäytäntöjen jäsentämistä. Tulevaisuutta ei voi ennakoida, mutta siihen voi valmistautua. Siksi oletettavaa onkin, että kompleksisuusajattelulla on annettavaa myös käytännön johtamiselle ja pragmaattista lähestymistapaa suosiville organisaatioteorioille.

6.4 KOMPLEKSISUUSAJATTELUN ORGANISAATIO- TEOREETTISIA SOVELLUKSIA

Eve Mitleton-Kelly (2003) on erottanut organisaatiotutkimuksessa viisi kompleksisuusajattelua soveltavaa pääsuuntausta: kompleksiset sopeutuvat systeemit (complex adaptive systems, CAS), dissipatiiviset rakenteet (dissipative structures), itseäntuottavat systeemit (autopoietic systems), kaaosteoriat (chaos theory) sekä kasvavat tuotot (increasing returns). Kuudentena lähestymistapana voidaan pitää kompleksisten responsiivisten prosessien (complex responsive process, CRP) koulukuntaa. Seuraavassa esitellään suuntausten pääkohdat ja esimerkiksi suuntauksen organisatorisesta soveltamisesta.

Kompleksiset adaptiiviset systeemit jakautuvat erilaisiin painotuksiin ja suuntauksiin. Yhtenäistä niille kaikille on tarkastelun painopiste toimijoiden vuorovaikutuksessa ja vuorovaikutuksessa kehkeytyvässä ylemmän tason kehityksessä. Systeemin adaptiivisuus tarkoittaa yhtäältä systeemin sopeutumista toisten systeemien valintoihin ja toisaalta systeemin kykyä oppia ja kehittyä. Adaptiivisuus ilmenee sekä kilpailuna että yhteistyönä. Kompleksisten adaptiivisten systeemien lähestymistapaa voidaan soveltaa esimerkiksi *verkostojen strategisessa johtamisessa*. Näin siksi, että se ohjaa kiinnittämään huomiota siihen, että organisaatiot ovat pakotettuja mukauttamaan käyttäytymistään paitsi suhteessaan omiin tavoitteisiinsa ja strategioihinsa myös oletettujen kilpailijoiden tavoitteisiin ja strategioihin. Kilpailevien ja päätöksiä tekevien organisaatioiden joukko muodostavat ekosysteemin, joka puolestaan rajaa ja edistää yksittäisten organisaatioiden valintoja. Organisaation riippuvuus muista ekosysteemin toimijoista ja lukuisat vuorovaikutussuhteet johtavat tilanteeseen, jossa yhdenkään organisaation kehitys ei ole riippuvainen ainoastaan siitä itsestään. Yhteisevoluution johdosta organisaatioiden kehittyminen on emergentti yhdistelmä tietoisia pyrkimyksiä ja toimijoiden intentioista riippumatonta sattumaa (vrt. Sotarauta & Srinivas, 2006). Bovaird (2008) onkin puhunut *emergentin meta-suunnittelun* puolesta, jolla hän tarkoittaa yhteisevolutionaariselle pohjalle perustuvaa suunnittelua. Näin siksi, että jotakin voi ilmaantua ilman yhden keskeisen toimijan, kontrollin tai koordinaation vaikutusta.

Dissipatiivisten rakenteiden teorian ytimessä on ilmaisu ”kaukana tasapainosta”, jolla tarkoitetaan systeemin epätasapainon tilaa, jossa systeemin rajoja ja rakenteita koetellaan ulkoa tulevilla paineilla. Dissipatiivisten rakenteiden teoriassa kysymys on energiaa, materiaa tai informaatiota ympäristönsä kanssa vaihtavista systeemeistä, joilla on kykyä luoda epätasapainosta uusia rakenteita ja järjestystä. Organisaatiossa hyödyllisen epätasapainon lähteenä ovat toimijoiden erilaiset näkemykset päätöksenteon kohteena olevasta asiasta. Dissipatiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna päätökset eivät ole pelkästään päätöksentekoprosessin lopputuloksia, vaan ajoittaisia tasapainon hetkiä epäjärjestyksen ja järjestyksen vuorottelussa (van Buuren & Gerrits, 2008). Dissipatiivisten rakenteiden teoriaa voidaan soveltaa muun muassa *innovaatioiden* tutkimuksessa. Käytännössä näkemysten runsaus synnyttää moniäänisyyttä, joka on myös keskeinen väärinymmärryksen (misunderstanding) lähde (Fonseca 2002). Väärinymmärryksiä syntyy, koska toimijoiden esittämät ideat vastaavat harvoin – jos koskaan – toisten toimijoiden ajatuksia. Eri suuntiin vetävät jännitteet ovat innovaatiotoiminnan arkipäivää. Kysymys ei kuitenkaan ole kielteisestä asiasta, vaan mekanismina, joka tuottaa vaihtoehtoja ja pakottaa toimijat

tekemään valintoja (vrt. Luhmann, 1995). Eskaloituvan eripurana tai organisatoriseen pattitilanteeseen sijaan erilaiset näkemykset toimivat itseorganisoidumisen välttämättömänä ehtona (Stähle, 2004). Erilaiset näkemykset mahdollistavat innovoinnissa tarpeellisen ”toisin näkemisen”. Ne myös torjuvat ryhmäajattelun (Janis, 1972) kaltaisten haitallisten ilmiöiden syntyä.

Itseäntuottavalla systeemillä viitataan systeemiin, joka on jatkuvassa uudistumisprosessissa. Tämän näkemyksen mukaan ”organisaatio” on paitsi olemista (being), myös samalla joksikin tulemista (coming). Autopoieettinen organisaatio on verkostomainen kokonaisuus, joka koostuu toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevista komponenteista, joiden tehtävänä on ylläpitää ja uusintaa verkostoa jatkuvasti, ja jossa kokonaisuuden rajat muodostuvat niistä verkoston komponenteista, jotka osallistuvat verkoston rakentamiseen (Stähle, 2004). Maula (2006) on kuvannut autopoieettisen organisaation komponentteja ”muistiksi” ja ”aisteiksi”. Muistin tehtävänä on varmistaa se, että organisaation kertynyt aikaisempi tieto ja kokemus ovat tehokkaasti hyödynnettävissä, kun taas vuorovaikutukseen tarvitaan ’aisteja’ (sensing), joiden avulla organisaatio koordinoi toimintaansa muuttuvan toimintaympäristön kanssa. Autopoieettinen organisaatio on ympäristönsä suhteen resonanssi, sillä se kykenee reagoimaan ympäristönsä tapahtumiin vain oman rakenteensa mukaisesti, mikä puolestaan merkitsee sitä, että informaatio ei ole ympäristön, vaan systeemin sisäinen ominaisuus (Luhmann, 2004). Itseäntuottavan systeemin näkökulma on hyödyllinen esimerkiksi silloin, kun on tarve ymmärtää organisaation *merkityksellistämisen* (sensemaking) prosesseja. Merkityksellistämisen voidaan nähdä yhtenä itseorganisoidumisen ilmenemismuotona. Vuorovaikutukseen perustuvan informaation prosessoinnin kautta organisaatiolla on mahdollisuus luoda uutta järjestystä edellyttäen, että organisaation komponentit (esim. ’muisti’ ja ’aisti’) kykenevät sekä tuottamaan että poistamaan informaatiota.

Kaaosteoria koostuu joukosta teorioita, joiden avulla tutkitaan järjestelmien pintatasojen vaihteluiden taustalla vaikuttavia säännönmukaisuuksia (Aula, 1999). Kaaosteoriat korostavat satunnaisuusnäkökulmaa ja pysyviä (ei-kontrolloitavia) lainalaisuuksia (Stähle, 2004). Vaikka kehitys onkin luonteeltaan epälineaarista ja ennustamatonta, kaaosteoriassa ei kuitenkaan ole kysymys hallitsemattomasta epäjärjestyksestä. Aula (1999) muistuttaa kaaoksen olevan vain osa monimuotoisen järjestelmän monimutkaista käyttäytymistä. Aulan mukaan ”olennaista kaaoksessa on säännöllisyyden puuttuminen siinä mielessä kuin se ilmenee klassisessa luonnontieteessä: jaksoittaisina liikeratoina

ja alkuehdoista riittävällä tarkkuudella ennustettavina lopputuloksina”. Kaa-
steoriaa on sovellettu muun muassa *organisaatioviestinnän* yhteydessä (Aula,
1999). Aulan mukaan organisaatioviestintä on joko integroivaa tai dissipatii-
vistä. Integroivalle viestinnälle on ominaista informatiivisuus ja tehokkuus. In-
tegroivan viestinnän tavoitteena on järjestyksen luominen. Integroiva viestin-
nän sisältö on enimmäkseen eksplisiittistä, tiedostettua informaatiota. Dissi-
patiivinen viestintä heijastelee ”monien totuuksien maailmaa”. Dissipatiivinen
viestintä korostaa vuorovaikutusta ja dialogia. Dissipatiivinen viestintä kytkey-
tyy organisaation hiljaisen ja kulttuurisen tiedon levittämiseen. Integroiva ja
dissipatiivinen muodostavat yhdessä viestinnän kaksoisfunktion, jonka avulla
voidaan paitsi luoda ja ylläpitää erilaisia organisaation kulttuureja myös tukah-
duttaa kulttuurien monimuotoisuutta.

Kasvavien tuottojen lähestymistavassa ollaan kiinnostuneita ilmiöistä, joihin
liittyy itseään vahvistavien takaisinkytkentöjen mahdollisuus (Arthur, 1990,
1995). Alun perin taloustieteessä syntynyttä käsitettä on lainattu kompleksi-
suusajatteluun erityisesti siksi, että se kuvaa yksittäisten palauteprosessien kie-
toutumista toisiinsa ja auttaa ymmärtämään epälineaarisesti etenevää kehitys-
tä. Kokonaisuus voi olla enemmän kuin osiensa summa. Nimestään huolimatta
kasvavien tuottojen lähestymistapa ei sulje pois mahdollisuutta kehitykseen,
jossa kokonaisuus on vähemmän kuin osiensa summa. Kysymys on positiivi-
sen ja negatiivisen palautteen yhteisvaikutuksesta. Palauteprosesseihin liittyvää
dynamiikkaa on sovellettu muun muassa *päätöksenteon* tutkimuksessa. Jalo-
sen (2007) tutkimuksen mukaan kunnalliseen päätöksentekoon osallistuvien
toimijoiden vuorovaikutussuhteiden liittyvän dynamiikan johdosta pienetkin
tekijät voivat johtaa suuriin ja peruuttamattomiin muutoksiin. Esimerkiksi
se, että luottamushenkilöt perehtyvät viranhaltijoiden laatimaan valmistelu-
materiaaliin ja pyytävät lisäselvityksiä, voi tarjota valmistelijoille ylläkkeen
tehdä työnsä entistä paremmin. Samalla luottamushenkilöt kokevat vaikutta-
vansa asioihin, mikä puolestaan ehkäisee turhautumista, riitelyä keinoitekoisista
ongelmista sekä asioiden lähettämistä uudelleen valmisteltavaksi (Harisalo
& Stenvall, 2002). Vastaavasti tarkoitushakuisesti valmistelun epäkohtia esiin
nostamalla luottamushenkilöt voivat käynnistää kielteisen ja itseään ruokki-
van kierteen, jonka seurauksena kuntaan kehittyä valmistelukulttuuri, joka tu-
kahduttaa tehokkaasti uudet ideat ja vaikeuttaa kunnan kannalta olennaisten
asioiden valmistelua. Kielteisen palautteen pelossa viranhaltijat pyrkivät välttä-
mään virheitä ja tyytyvät tekemään vain välttämättömimmän.

Kompleksisen responsiivisen prosessin nimellä tunnetun suuntauksen painoituksia ovat ihmiskeskeisyys ja systeemikriittisyys. Lähestymistavassa olennaista on vuorovaikutuksen paikallisuus. Itseorganisoituminen ei kohdistu koko systeemiin, vaan tapahtuu läsnä olevassa vuorovaikutuksessa ja mikrodiskursseissa (Laitinen, 2010). Vuorovaikutussuhde on aina myös valtasuhde, joka ilmenee pyrkimyksenä päämäärien asettamiseen ja prosessoimiseen – ei aseman – vaan merkityksienantamisen kautta (emt.). Yhden yhteisen tahdon sijaan organisaation toimintaa ohjaa vuorovaikutuksen dynamiikka. Kompleksisen responsiivisen prosessin näkökulma on osoittautunut hyödylliseksi lähestymistavaksi *lähijohtamisen* tutkimuksessa. Esimerkkinä voidaan mainita Aarvan & Laitisen (2011) tutkimus Helsingin sosiaaliviraston lähijohtamisesta. Kompleksisen responsiivisen prosessin hengessä lähijohtajat ovat keskeisessä roolissa, sillä he toimivat merkitysten ja sisältöjen luojina omien kokemustensa ja toisiinsa liittymisen sekä organisaation erilaisten välittämisen- ja liittymispelien avulla (Aarva & Laitinen, 2011; ks. myös Stacey & Griffin, 2005). Ylin johto edustaa Aarvan & Laitisen (2011) mukaan organisaation järkeä, kun taas lähijohtajat muodostavat vertauskuvallisesti organisaation sydämen. Siinä missä ylin johto vastaa strategian muotoilusta, lähijohtajien tehtävänä on strategian paikallinen tulkinta. Lähijohtajat toimivat vuorovaikutuksen moottoreina ja luottamuksen rakentajina. Tämä on linjassa kompleksisen responsiivisen prosessin lähestymistavan kanssa, jonka mukaan organisaation todellinen sisältö on vuorovaikutusta ja niiden paikallista muotoutumista.

6.5 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Kompleksisuusajattelu on monia teoreettisia näkökulmia yhdistävä viitekehys. Kompleksisuusajattelu perustuu oletukseen siitä, että ihmisten ja organisaatioiden välisissä vuorovaikutussuhteissa piilee mahdollisuus emergenttiin – yllättävään ja vaikeasti ennakoitavaan kehitykseen. Vaikka kompleksisuusajattelu sisältää myös paljon vanhojen ajatusten kierrättämistä ja uudelleenotsikointia, kompleksisuusajattelu ansaitsee paikkansa osana kehittyvää organisaatio- ja johtamistutkimusta. Kompleksisuusajattelun oikeutus syntyy ennen muuta siitä, että sen avulla voidaan hahmottaa, kommunikoida ja varautua ilmiöiden, tapahtumien ja toimijoiden keskinäisriippuvuussuhteista voimaansa kerääviin yllätyksiin. Huomionarvoista on, että kompleksisuusajattelussa ilmiön ”kompleksisuus” ei ole sen enempää negatiivisesti kuin

positiivisestikaan varautunut ilmaisu. Kysymys on elämän perusominaisuudesta, joka on ollut olemassa jo ennen kompleksisuusajatteluksi kutsutun lähestymistavan syntymistä.

Johtaminen on sekä tietoon ja järkeen että tunteisiin, kokemuksiin ja arvoihin perustuvaa toimintaa. Sosiologiassa tunteiden merkityksestä ovat kirjoittaneet muun muassa William James ja Norbert Elias. Williamsin mukaan ihmisen toiminnalle on tyypillistä pyrkimys tietoisuuden avulla maailmaan sopeutuminen. Tietoisuus puolestaan syntyy jatkuvasta virtauksesta, jossa tunne ja järki limittyvät toisiinsa. Eliakselle tunteen ja järjen vuorottelu merkitsi inhimillisyyttä, joka näkyi suunnittelemattomana ja ei-aiottuna käyttäytymisenä. Edellä mainitun valossa ei olekaan yllättävää, että organisaatiotutkimuksessa tunteet koettiin pitkään häiritseväksi tekijäksi ja rationaalisen ajattelun vastakohtaksi. Esimerkiksi tieteellisessä liikkeenjohdossa tavoiteltiin optimaalista työn rationalisointia. Traditioihin ja kokemustietoon suhtauduttiin epäluuloisesti. Tutkimuksen myötä käsitys tunteista kuitenkin muuttui. Kehitykseen ovat vaikuttaneet erityisesti Herbert A. Simonin (1947, 1982) kriittiset huomiot ihmisen rationaalisuudesta. Simonin mukaan kognitiivisista rajoituksista ja tilanteiden kompleksisuudesta johtuen ihmisten valintoja voidaan pitää rationaalisina vain suhteessa yksilöiden omiin mentaalimalleihin. Sen sijaan, että rationaalisuus ohjaisi yksilön toimintaa, kysymys on irratiionaalisten elementtien rajoittamasta rationaalisuudesta. Yhtenä tällaisena ”rajoittavana irratiionaalisena elementtinä” toimivat juuri ihmisten tunteet. Nykyään tunteet nähdään organisaatiotutkimuksessa osaksi rationaalista päätöksentekoa ja niihin liittyvä osaaminen keskeiseksi johtamisen osa-alueeksi. Viimeaikainen psykologinen tutkimus on osoittanut, että tunteet ja intuitiivinen herkkyyys tilanteille on päätöksenteossa (Kahneman, 2003) ja johtamisessa (Dane & Pratt, 2007) paljon merkittävämmässä roolissa kuin pelkkä puhdas järkemme (Martela & Järvillehto, 2013). Erityisesti kompleksisissa muutostilanteissa ei pidä aliarvioida tunteiden merkitystä (Syväjärvi ym., 2007). Goleman (1995) puhuu erityisistä tunnetaidoista (emotional intelligence) organisaation tärkeänä resurssina. Järjen vastakohtaksi ei enää aseteta tunnetta, vaan järjen puuttuminen. Tutkimuksissa on havaittu muun muassa, että kyky nähdä ja ilmaista asioita positiivisessa valossa selittää yritysten johtoryhmien menestymistä (Fredrickson, 2009). Liike-elämässä tunteiden voima on tiedetty pitkään. Myönteisiä tunne-elämyksiä synnyttävä asiakaskokemus tuo asiakkaan toistekin. Positiivisten tunteiden ohella ihmiset kokevat negatiivisia ja ristiriitaisia tunteita; esimerkkinä organisaation työilmapiirin huonontuminen juoruilun johdosta tai huonojen asiakaspalvelukokemusten jakaminen ystäväpiirissä.

Kompleksisuusajattelussa on pohjimmiltaan kysymys ontologisesta siirtymästä, jolla on epistemologisia ja metodologisia seurauksia (Byrne, 2001). Kompleksisuusajattelu merkitsee samanaikaisesti sekä yhteiskunnallisia ilmiöitä tutkivien tieteiden edistymistä ja kehittymistä että tietynlaista nöyryyttä sen suhteen, miten tutkimustiedolla voidaan edistää maailman monimutkaisuuden sekä yhteiskunnallisten ongelmien ja muutosprosessien ymmärtämistä ja hallintaa. Ironisesti tarkasteltuna kompleksisuusajattelu voidaankin ymmärtää taidoksi (art) löytää tasapaino sen välille, että vaikka tiedämmekin monia asioita, tietämisemme asioista on luonteeltaan epävarmaa ja vajavaista (Richardson, 2008).

Ehkä kompleksisuusajattelun voima onkin viimekädessä siinä, että se tarjoaa lupaavan tulkintakehyksen ja uudenlaisen kielen positiivisten ja negatiivisten tunteiden käynnistämiin ja ihmisten/ilmiöiden keskinäisriippuvuudesta voimistuvien ja epälineaarisesti etenevien tapahtumaketjujen ymmärtämiseen.

7 PRAGMATISMI ORGANISAATIO- JA JOHTAMISTUTKIMUKSESSA

7.1 PRAGMATISMI JA SUOMALAINEN HALLINNON TUTKIMUS

Tässä teoksessamme olemme tarkastelleet pragmatismia ja siihen liittyvien kompleksisuusteorioiden keskeisiä filosofeja ja nostaneet esiin heidän ajattelutapojaan. Olemme korostaneet, että monet esitetyistä ajatuksista selittyvät ”klassikoiden” henkilökohtaisten kokemusten ja toiminnan kautta.

Tässä luvussa pyrimme hahmottamaan tiiviisti, mitä pragmatismi voisi tarkoittaa erityisesti organisaatio- ja johtamistutkimuksessa. Tähän liittyen pohdimme pragmaattisen tutkimuksen asemaa erityisesti suomalaisessa hallinnon tutkimuksessa ja käytännön kehittämisessä. Tämän jälkeen nostamme esiin, minkälaisiin sitoumuksiin nähdäksemme hallinnon tutkimuksessa kiinnitytään, kun lähtökohtana on pragmaattinen ajattelu. Lopuksi pohdimme pragmatismia ja kompleksisuusteorioiden yhtymäkohtia. Näkemyksemme mukaisesti tarkastelemme kompleksisuusteoreettiset suuntaukset muodostavat luontevan jatkumon pragmatismille organisaatio- ja johtamistutkimuksessa. Yhtymäkohtiin on kiinnitetty liian vähän huomiota, mikä on myös vaikeuttanut kompleksisuusteorioiden ymmärtämistä.

Olemme painottaneet, että kontekstit ja kokemuspiirit, joissa pragmatismia kehitettiin, on ollut osin erilainen kuin organisaatioiden ja johtamisen toimintaympäristö. Keskeisenä pragmatismia haasteena onkin aikaansaada juuri sellaista käytännöllistä ajattelua, jonka lähtökohtina ovat organisaatiot ja johtaminen sekä niistä lähtevät kysymyksenasettelut.

Nähdäksemme esimerkiksi suomalaisessa organisaatio- ja johtamistutkimuksessa pragmatismia ei ole nostettu esiin omana *isminään*. Siitä lähtevää tutkimusperinnettä ei ole varsinaisesti syntynyt. Pragmatisti on enemmänkin ollut sosiologian ja filosofisen tutkimuksen kohde.

Edellä esitetyssä mielessä pragmatismista lähtevä, tutkimukseen pohjautuva hallinnon kehittäminen on jäänyt liian vähäiseksi. Tämä siitä huolimatta, että Suomessa tutkimuksen käyttö käytännön toiminnassa on poikkeuksellisen suurta moneen muuhun maahan verrattuna. Nähdäksemme osaongelmana on ollut juuri se, että pragmatismia ei olla juurikaan tarkasteltu hallinnon tutkimuksessa tieteenfilosofisesta näkökulmasta. Tämä on heikentänyt käytäntösuuntautunutta tutkimusta huomattavassa määrin.

Pahimmillaan pragmaattisen ajattelun sivuuttaminen on johtanut siihen, että käytäntöä koskeva tutkimus on samaistettu vain eräänlaiseksi selvitystyöksi. Äärimmilleen vietynä ko. suuntaisen kritiikin mukaan käytännön tutkiminen tai työskentely ei ole teorialähtöistä tai akateemista tutkimusta ollenkaan.

Kuitenkin organisaatio- ja johtamisteoreettisessa tutkimuksessa käytännön ja tieteen suhde on hyvin tiivis. Esimerkiksi tieteellisen liikkeenjohdon tunnettu kehittäjä Frederick Taylor kehitti lähestymistapaansa siitä näkökulmasta, miten organisaatiot toimisivat tuottavammin. Itse asiassa suurin osa ns. klassiseen koulukuntaan kuuluneista henkilöistä pyrkivät edistämään johtamisen ja organisaatioiden käytännön kehittämistä.

Viime vuosikymmeninä pragmaattista ajattelua on löydetty tietoisestikin yhä enemmän organisaatio- ja johtamistieteellisessä keskustelussa. Esimerkiksi toimintatutkimus tai ns. action research -perinne pohjautuu voimakkaasti pragmatismiin perusteisiin. Myös kompleksisessa organisaatio- ja johtamistutkimuksessa on selkeästi palattu pragmatismiin juurille. Kysymys on ollut pyrkimystä ymmärtää sitä, miten organisaatiot todella toimivat. Tällöin on esimerkiksi havaittu se, miten vuorovaikutus aikaansaa ennustamattomuutta, koska se luo tulkintoja vaikkapa strategioiden sisällöstä.

Kurt Lewin (1939) totesikin 1940-luvun lopussa, että mikään ei ole niin käytännöllistä kuin hyvä teoria. Organisaatio- ja johtamisteoreettisessa kirjallisuudessa on erotettu kolme erilaista sisältöä sille, mitä kyseinen lause tarkoittaa (Sandersson 1990; Czarniawaska 1999).

Ensimmäinen tapa lähestyä käytännössä toimivaa teoriaa on se, että oletamme voivamme testata ja kehittää teorioita kokeilemalla niitä käytännössä. Voimme esimerkiksi pyrkiä noudattamaan luottamusta rakentavia periaatteita, kuten oikeudenmukaisuutta, johdonmukaisuutta ja avoimuutta sekä pyrkiä selvittämään, vaikuttavatko ne oletetulla tavalla tehokkuuteen. Toiseksi käytännön toimijat voivat kehittää omia, toimivia teorioitaan. Tällöin tieteellisen tut-

kimuksen tehtävänä voi olla tunnistaa ja käsitteellistää käytännössä toimivia ”teorioita” sekä pohtia niiden yleistettävyyttä ja autenttisuutta eli tilanteisiin ja konteksteihin sidonnaisuutta. Kolmanneksi teoreettinen keskustelu saattaa toimia käytännön kehittämisen inspiraation ja uudistamisen lähtökohtana. Tällöin teoria tuottaa parhaimmillaan ideoita ja näkemyksiä käytännön toiminnalle esimerkiksi hallinnon uudistukselle. Teoria toimii myös eräänlaisena peilinä, johon heijastamalla olemassa olevaa toimintaa voidaan tehdä asiat ymmärrettävämmiksi.

Suomessa keskustelussa eniten on käytetty teoreettista keskustelua viimeksi mainitussa merkityksessä. Esimerkiksi hallinnon uudistusten yhteydessä – kuten kuntauudistusten yhteydessä – on tutkijoilta kerätty ideoita siitä, miten reformi olisi parhaiten vietävissä eteenpäin. Tällöin on haettu näkökulmia uudistamiselle esimerkiksi käyttämällä hyödyksi muutosjohtamista, talouteen liittyviä tai henkilöstövoimavaroihin kiinnittyviä teorioita. Vastaavasti vaikka kuntien johtamisjärjestelmien uudistamisessa on hyödynnetty sopimusohjausta konsernien johtamisessa.

Ideoiden hyödyntämisen ongelma on kuitenkin usein siinä, että niiden hyödyntäminen on ollut valikoivaa. Uudistajat tai poliittiset päätöksentekijät ovat voineet ”poimia” teorioista juuri sellaisia tekijöitä, jotka ovat tukeneet heidän omia näkemyksiään. Tästä johtuen on ollut milteinpä mahdotonta todeta, että jokin muutosjohtamisteoria tuottaa positiivisia käytännön vaikutuksia.

Jossakin määrin Suomessa on pyritty tuottamaan myös tutkimustietoa siitä, minkälaiset ”käytännössä” toimivat teoriat ovat toimineet. Tällaista keskustelua edustaa esimerkiksi se, minkälaiset tekijät edesauttavat kuntamuutoksen toteuttamista tai selittävät sen kompleksisuutta. Kuitenkin käytännön teorioiden hyödyntämisessä tilanne on vielä puutteellinen. Vaikka Suomen julkinen hallinto on kansainvälisesti katsottuna korkeatasoinen, ei esimerkiksi suomalaisen hallinnon käytäntöjä ole juurikaan mallinnettu siten, että ne olisivat ns. perusteorioita kansainvälisessä keskustelussa.

Suomessa on myös tuettu teorioiden käytännön testaamista. Tämän kaltaista toimintaa on erityisesti ollut työyhteisöjen ja työhyvinvoinnin kehittämisen ja siihen liittyvien menetelmien kehittämisen yhteydessä. Kokonaisuudessaan teorioiden testaus on kuitenkin ollut melko vähäistä.

Kaiken kaikkiaan näemme, että pragmaattinen ajattelu kaipaa entistä systemaattisempaa otetta. Tämä edellyttää juuri pragmaattisen ajattelun juurien parempaa tuntemusta. Tutkimuksen asemaa käytännön toiminnan kannalta tulisi myös selkeyttää.

Olemme myös korostaneet, että Suomessa käytännön ja tutkimuksen vuorovaikutus on poikkeuksellisen tiivis verrattuna moneen muuhun maahan. Juuri tästä näkökulmasta suomalaisella organisaatio- ja johtamistutkimuksella olisi erittäin suuri mahdollisuus luoda oma, kansainvälisesti ainutlaatuinen tieteellinen perusta ja profiili pohjautuen käyttöteoriaan ja pragmaattisuuteen. Juuri tästä näkökulmasta pragmatistimi on yhä käyttämätön mahdollisuus.

7.2 PRAGMATISMIN PERIAATTEET ORGANISAATIO- JA JOHTAMISTUTKIMUKSESSA

Teoksen luvuissa 2–4 olemme käyneet läpi kolme toisistaan poikkeavaa lähestymistapaa pragmatismiin. Charles Peircen, William Jamesin ja John Deweyn ajattelutapojen soveltaminen organisaatio- ja johtamistutkimukseen johtavat osin toisistaan poikkeaviin lähtökohtiin siitä, mihin tutkija sitoutuu pragmatismissa. Kunkin klassikon oma ajattelu on ollut monisisältöistä ja niistä voitaisiin tehdä useankin kaltaisia johtopäätöksiä. Lisäksi pragmatismi on muuttunut ja uudistunut ja esimerkiksi ns. uus-pragmatismi sisältää useita, merkittäviä avauksia, joita voitaisiin soveltaa organisaatio- ja johtamistutkimuksessa.

Jotta pragmatismi olisi ajattelutapana elinvoimainen, on ymmärrettävästi tärkeä tunnistaa, minkälaisia kysymyksiä sen yhteydessä tarkastellaan. Yhdistämällä edellä käsiteltyjä eoreetikkoja näemme, että muun muassa seuraavat tekijät olisi hyvä ottaa huomioon, jos tutkimus kiinnittyy pragmatismiin lähtökohtiin:

- Pohditaan asioita ja ilmiöitä käytännön seurausten kautta.
- Kiinnitetään huomiota siihen, minkä tyyppinen ajattelu käytännössä toimii.
- Tunnustetaan sosiaalisen vuorovaikutuksen periaatteet.
- Ymmärretään yksilöiden toiminnan ja sosiaalisten tapahtumien merkitys.
- Nostetaan kehittämisen keskiöön organisaation ja johtamisen rakentamat merkitykset ja todellisuus keskiössä.

Nähdäksemme pragmatismiin perustuvassa organisaatio- ja johtamistutkimuksessa keskiössä on ensinnäkin se, että asioita ja ilmiöitä tarkastellaan käytännön seurausten kautta. Tällöin tarkastelemme erityisesti sitä, minkälaisia seurauksia muodostuu esimerkiksi tietynkaltaisen muutosjohtamisen, palveluiden johtamiseen tai sopimusohjauksen soveltamiseen liittyvien periaatteiden kautta. Käytännön organisaatio- ja johtamistoiminnassa ollaankin nimenomaisesti kiinnostuneita seurauksia sekä siitä, minkälaisia tekijöitä siihen liittyy, että jollakin toimintamallilla saadaan aikaan seurauksia.

Toiseksi näemme tärkeänä erityisesti erilaisiin ajattelutapoihin liittyvien seurausten analyysin. Ajattelutavoilla viittaamme erilaisiin sovellettaviin viitekehyksiin, joita sovelletaan käytännön johtamis- ja organisaatioympäristössä. Usein on hyvin haasteellista viedä yksittäisiä käytäntöjä toimintaympäristöstä toiseen. Esimerkiksi *big society* -ajattelun, jossa korostetaan yritysten ja kansalaisten vastuuta yhteiskunnassa, soveltaminen suomalaisessa ja iso-britannialaisessa toimintaympäristössä saa toisistaan poikkeavan sisällön. Kuitenkin ajattelutapojen käytäntöön viemisen seurauksista on mahdollista pyrkiä samaan tutkimustuloksiin.

Kolmanneksi näemme tärkeäksi tiedostaa, että käytännön seuraukset muodostuvat erilaisten vuorovaikutussuhteiden kautta. Organisaatioissa lukematomia erilaisia vuorovaikutussuhteita, joiden seurauksena asiat saavat sisällöt. Esimerkiksi rakenteiden määrittämiä vuorovaikutussuhteita on mahdollista kutsua rajapinnoiksi. Tällaisia ovat esimerkiksi politiikan ja hallinnon muodostavat vuorovaikutussuhteet tai työntekijä-asiakas-suhteet. Näissä vuorovaikutussuhteissa saavat paljolti sisältönsä erilaiset ajattelutavat kuten vaikkapa sopimusohjaus tai tulosajattelu.

Neljänneksi hahmotamme, että organisaatio- ja johtamisympäristöön sovellettavassa pragmatismissa yksilöiden toiminta ja sosiaaliset tilanteet ovat keskeisiä. Tällöin voidaan vaikkapa kysyä, mitä minkälaisia seurauksia erilaisilla johtamisajatteluun liittyvillä malleilla on tilanteissa, joissa organisaatioissa on konfliktitilanne. Tällöin yksi näkökulma tarkastella asioita on huomion kiinnittäminen yksilöiden toimintaan ja käyttäytymiseen sosiaalisissa tilanteissa.

Viidentenä kohteena pragmaattisessa lähestymistavassa voi olla käytännön toiminnassa kehittyvät merkitykset ja todellisuus. Tässä mielessä pragmatismissa kiinnitetään huomioita sosiaalisen todellisuuden rakentamiseen ja asioiden merkityksellistämiseen, jotka ovat joko seurauksia tai aikaansaavat seurauksia. Esimerkiksi jos jokin muutostilanne merkityksellisestään niin, että se nähdään

negatiivisena, vaikuttaa tämä myös siihen, minkälaisia seurauksia asialla on. Toisin sanoen vaikkapa kuntauudistuksen kokeminen kielteisesti saattaa johdattaa uudistuksen muutoksen toteutuksen epäonnistumiseen.

Kuudenneksi näemme tärkeäksi sen, että ymmärrämme oppimisen merkityksen. Tämä voi tarkoittaa sitäkin, etteivät samat periaatteet tuota välttämättä aina samankaltaisia seurauksia organisaatioissa. Esimerkiksi henkilöstö on saattanut oppia, miten esimies pyrkii suostuttelemaan heitä tekemään uusia asioita. Tästä johtuen henkilöstö reagoi asioihin eri tavoin kuin aikaisemmin ja suostuttelun seuraukset muuttuvat.

Hahmottelemiamme pragmatismien periaatteita voidaan ymmärrettävästikin pyrkiä noudattamaan eri painotuksin ja sisällöin. Oleellisin kysymys on juuri se, millä tavoin kytetään yhdistämään käytännöllisyys ja tieteellinen perusta. Tämä puolestaan edellyttää pragmatismien juurien ja tarkastelutavan ymmärtämistä.

7.3 PRAGMATISTINEN ORGANISAATIOTEORIA KOMPLEKSISUUSAJATELUN VALOSSA

Pragmatistisen organisaatioteorian ytimessä on ajatus reaali maailman ilmiöiden subjektiivisuudesta. Pragmatismissa on kysymys ilmiöiden ja tapahtumien merkityksellistämisestä. Merkityksellistäminen (sensemaking) on tuntemattoman näkyväksi tekemistä ja yksittäisten tapahtumien sovittamisesta osaksi isompaa tulkintakehikkoa (vrt. Weick, 1995). Merkityksellistämisen lopputulos on aina yhdistelmä faktoja ja subjektiivisia tulkintoja. Esimerkiksi strategiaansa uudistavassa organisaatiossa tämä tarkoittaa prosessia, jossa organisaatio samanaikaisesti sekä havainnoi että luo toimintaympäristöään. Uusi strategia on viime kädessä vuorovaikutuksessa kehkeytyvä emergentti rakenne, joka vaikuttaa – edistään tai rajoittaen – tulevaisuudessa tapahtuvaa vuorovaikutusta.

Oletettavaa onkin, että kompleksisuusajattelulla on yhtymäkohtia myös pragmatistisen organisaatioteorian keskeisten vaikuttajien Charles Peiracen, William Jamesin, John Deweyn ja Norbert Eliaksen töihin. Seuraavassa esitetään lyhyt katsaus kompleksisuusajattelun ja pragmatistisen organisaatioteorian yhteisistä piirteistä sekä tunnistetaan teemoja, joissa kompleksisuusajattelu täydentää pragmatistisia organisaatioteorioita.

Kompleksisuusajattelun näkökulmasta Charles Peircen mielenkiintoisinta ajattelua edustaa hänen kritiikkinsä koskien sen ajan yleisiä käsityksiä, joita yhdistävänä tekijänä oli maailmankaikkeuden hahmottaminen mekaniinisena koneistona. ”Kellokoneisto”-metaforassa koneiston mahdollisten ongelmien syynä ei pidetty koneiston toimintaa itsessään, vaan koneiston toimintaa havainnoivien puutteellisia tietoja. Fysiikan yleisten lakien tunnistaminen edusti tietämyksen huippua ja rohkaisi säännönmukaisuuksien ja lainalaisuuksien etsimiseen elämän eri osa-alueilta. Hyvin suunniteltu oli enemmän kuin puoliksi tehty. Peirce itse oli sitä mieltä, että maailman ilmiöt eivät jäsenny säännönmukaisuuksiin ja lainalaisuuksiin. Peirce kutsui elämään liittyvää yllätyksellisyyttä absoluuttiseksi sattumaksi. Absoluuttinen sattuma on linjassa monien kompleksisuusajattelun perusprinsiippien kanssa. Absoluuttisten sattumien käyttövoimana ovat ilmiöiden väliset kytkökset. Kun itsessään pienet tapahtumat yhtyvät toisiinsa, seurauksena voi olla epälineaarinen kehitys, jonka lopputulosta ei voi redusoida yksittäisiin tapahtumiin. Vuorovaikutuksessa ilmaantuvan kehityksen suunta ja voima riippuu toisiinsa kytkeytyneiden tapahtumien ja toimijoiden moninaisuudesta sekä kytkösten tiheydestä. Voidaankin sanoa, että kompleksisuusajattelu täydentää Peircen käsityksiä sattuman ja säännönmukaisuuksien välisestä suhteesta.

William James oli pluralismiin uskova pragmatisti, jonka ajattelussa ylitse muiden nousi käsitys psykologiasta ja filosofiasta käytäntöön kohdistuvina tieteinä. James kritisoi abstrakteja filosofisia malleja ja puhui sen puolesta, että filosofia on hyödyllistä silloin, kun se johtaa toimintaan käytännössä. James oli myös moraalifilosofi, joka peräänkuulutti toiminnan etiikkaa. Toiminnan eettisyyden ja hyvyyden James rinnasti arjessa tekemiimme valintoihin. Jamesin ajattelun yhteys kompleksisuusajatteluun tulee näkyviin siinä, miten hän käsittelee yksilöiden valintoja osana yhteisöä. Hänen mukaansa yhteisön olemassaolo rakentuu ajatukselle, että jokaisella toimijalla on sekä velvollisuus osoittaa luottamusta toisilleen että oikeus odottaa vastaavaa luottamusta toisilta. Vain luottamuksen vallitessa yhteisö voi hyötyä pluralismista. Kompleksisuusajattelun kielellä ilmaistuna yhteisön vuorovaikutuksen tulee olla responsiivista. Responsiivisuudella tarkoitetaan vuorovaikutusta, joka ammentaa erilaisten toimijoiden erilaisista näkemyksistä. Yhden oikean totuuden sijaan responsiivisessa vuorovaikutuksessa tunnustetaan tulkintojen moninaisuus. Yksittäisen toimijan intentiot ja valinnat ovat responsiivisen vuorovaikutuksen raaka-ainetta, jotka sekoittuessaan toisten toimijoiden intentioihin ja valintoihin tuottavat lopputuloksen, joka on laadullisesti enemmän tai vähemmän kuin

osiensa summa. Yhteisön monimuotoisuus kääntyy voimavaraksi, joka tuottaa tulkintoja, jotka voivat johtaa myös Jamesin peräänkuuluttamaan käytännön toimintaan.

John Dewey oli paitsi 1900-luvun merkittävimpiä kasvatuspsykologeja, myös tunnettu avoimen yhteiskunnan ja yksilöissä piilevän potentiaalın puolestapuhuja. Dewey hahmotteli monissa töissään hyvän yhteiskunnan ominaispiirteitä. Yhtenä keskeisenä hyvän yhteiskunnan ominaispiirteenä Dewey piti sen jäsenten kykyä kompromisseihin. Kompromissikyvytön yhteiskunta merkitsisi joko yhden ryhmän ylivaltaa tai yhden ryhmän sortoa. Demokratia ei tarkoittanut Deweylle enemmistövaltaa, vaan sen toimijoiden välistä keskinäisriippuvuutta. Keskinäisriippuvuus oli Deweylle elämän perusominaisuus ja itseisarvo, sillä se toimii myös yksilön itseymmärrystä tukevana mekanismina. Vertauskuvallisesti ilmaistuna keskinäisriippuvuus toimii peilinä, jonka avulla yksilö sijoittaa itsensä ympäristöönsä. Keskinäisriippuvuuden ohella Deweyn ajattelusta voidaan tunnistaa yhtymäkohtia myös toiseen kompleksisuusajattelun peruskäsitteeseen – yhteisevoluutioon. Sen lisäksi, että keskinäisriippuvuus edistää tai rajoittaa yksilön toimintaa, kysymys on myös yksilön vaikuttamisesta ympäristöönsä. Yksilö ei pelkästään sopeudu muiden tekemiin valintoihin vaan vaikuttaa omilla valinnoillaan muiden valintamahdollisuuksiin.

Norbert Eliaksen tunnetuimpana työnä pidetään varsin yleisesti figuraatio-teoriaa. Sitä voidaan syystä pitää myös yhtenä merkittävimmistä kompleksisuusajatteluun vaikuttaneista pragmatistista organisaatioteorioista. Esitettäänhän siinä olennaisia huomioita muun muassa inhimillisen toiminnan suunnittelemattomuudesta, vuorovaikutussuhteiden merkityksellisyydestä ja toimijoiden keskinäisriippuvuudesta. Näiden osalta Eliaksen ajattelu ei ole kuitenkaan erityisen mullistavaa suhteessa Peircen, Jamesin ja Deweyn töihin. Sen sijaan Eliaksen näkemys vallasta suhteena on mielenkiintoinen sekä kompleksisuusajattelun että yleisemminkin johtamisen käytännön näkökulmasta. Norbert oli yhteisöllisen valtakäsityksen kannattaja. Yhteisöllisessä valtakäsityksessä valtaa ei nähdä asemaan perustuvana ”läänityksenä”, vaan se on upotettuna vuorovaikutuksen dynamiikkaan. Käytännössä valta ilmenee esimerkiksi siinä, miten osa toimijoista osallistetaan tietoon ja vuorovaikutukseen, kun taas osa rajataan niiden ulkopuolelle (Laitinen, 2010). Parhaimmillaan yhteisöllinen valta mahdollistaa ratkaisut, jotka eivät ole yksittäisten toimijoiden saavutettavissa. Kompleksisuusajattelun näkökulmasta yhteisöllisessä ja mahdollistavassa vallassa on kysymys positiivisten palau-

teprosessien käynnistämästä (epälineaarista) kehityksestä, jossa lopputuloksena on esimerkiksi ongelman ratkaisu tavalla, johon kukaan toimija ei yksinään kykenisi.

Vaikka kompleksisuusajattelusta on tunnistettavissa monia Peircen, Jamesin, Deweyn ja Eliaksen töissään esittämiä elementtejä, muodostaa kompleksisuusajattelu oman itsenäisen kokonaisuutensa. Joten kompleksisuusajattelu pikemminkin yhdistää eri aikakausina ja erilaisissa konteksteissa kehitettyjä ajatuksia melko johdonmukaiseksi uudeksi kokonaisuudeksi. Kysymys on poikkitieteellisestä ymmärryksestä todellisuudesta, jonka nähdään koostuvan kompleksisista avoimista systeemeistä, joilla on emergenttejä (ilmaantuvia, kehittyviä) ominaisuuksia ja uudistavaa/uudistuvaa potentiaalia (Byrne, 2005). Monimutkaista todellisuutta ei voi puristaa lainalaisuuksiin, mutta sitä voi oppia tulkitsemaan. Kompleksisuusajattelu merkitsee ontologista siirtymää, jolla on epistemologisia ja metodologisia seurauksia (Byrne, 2001). Vaikka kompleksisuusajattelu ei tarjoakaan teoreettisesti eikä metodologisesti yhtenäistä viitekehystä, se kuitenkin antaa sekä ”linssit”, joiden kautta maailman monimutkaiset ilmiöt hahmottuvat uudella tavalla että ”kielen”, joka edistää monimutkaisten ilmiöiden kommunikatiivista haltuunottoa.

Pragmatismien ja kompleksisuusteorioiden välillä on siis kiistattomia yhtymäkohtia, kun tarkastelun kohteeksi otetaan pragmoihiin liittyviä ”klassisia” ajattelijoina. Pyrkimys on ymmärtää ja analysoida, miten todellisuus oikeasti toimii. Teorian ja käytännön välillä ei ole eroa. Hyvä teoria auttaa meitä analysoimaan esimerkiksi organisaatiotodellisuutta. Voimme kysyä, mikä olisi seuraava, uusi ja luonteva paradigma, jos hyväksymme ihmisistä ja vuorovaikutuksesta riippuvan kompleksisen organisaatiotodellisuuden.

Nähdäksemme vastaus esittämäämme kysymykseen on varsin ilmeinen. Tarvitaan paluu pragmatismien ja kompleksisuusteorioiden juurille, jota kautta on rakennettavissa niitä yhdistävä paradigma organisaatio- ja johtamistutkimuksessa, *pragmaattinen kompleksisuusteoria*.

KIRJOITTAJAT

Dosentti, HTT **Ilpo Laitinen** on julkaissut artikkeleita ja teoksia julkisesta johtamisesta ja organisaatioista. Hän on tutkinut myös sosiaali- ja terveysjohtamista, seudullista kilpailukykyä ja sen kehittämistä ja muutosjohtamista. Hän on luennoinut Suomessa, Euroopassa, Australiassa, Yhdysvalloissa ja Kanadassa edellä mainituista aiheista sekä mm. palvelu- ja innovaatiojohtamisesta.

Dosentti, FT **Harri Jalonen** työskentelee yliopettajana ja tutkimusryhmän vetäjänä Turun ammattikorkeakoulussa. Jalosen dosenttuurin erityisalana Vaasan yliopistossa on tieto- ja innovaatiojohtamisen kompleksisuus. Jalonen on tutkinut ja kehittänyt tieto- ja innovaatiojohtamista erilaisissa organisaatioympäristöissä. Jalosella on lukuisia tieteellisiä ja populäärejä julkaisuja em aloilta.

Professori HTT **Jari Stenvall** työskentelee hallintotieteen professorina Tampereen yliopiston johtamiskorkeakoulussa. Hän on julkaissut lukuisia teoksia muun muassa hallinnon uudistuksista, teknologian ja organisaatioiden välisestä kysymyksistä, julkisista palveluista ja henkilöstövoimavarojen johtamisesta. Tällä hetkellä Stenvall tutkii älykkäitä julkisia organisaatioita. Lisäksi hän toimii käytännön kehittämistoiminnan asiantuntijana useissa uudistuksissa.

LÄHTEET

- Aarva, K. & Laitinen, I. (2011), ”Helsingin kaupungin sosiaaliviraston sopimuseritysten näkemykset arvoverkosta ja lähijohtajien käsitykset verkostotyöstä”, teoksessa Jalonen, H., Aarva, K., Laihonon, H., Laitinen, I. & Lönnqvist, A. (2011) *Arvoverkkoa kokemassa – Saaliina tuottavuutta ja innovaatioita*, ss. 136–147, Acta nro 226, Suomen Kuntaliitto, Helsinki.
- Aasen, T. M. B. (2009), *Innovation as social processes. A participative study of the Statoil R & D program Subsea Increased Oil Recovery (SIOR)*, Norwegian University of Science and Technology.
- Appleby, P. (1954), ”Managing complexity”, *Ethics: An International Journal of Social, Political, and Legal Philosophy*, 2(1), 79–99.
- Arthur, B.W. (1990), ”Positive Feedbacks in the Economy”, *Scientific American*, February 1990
- Arthur, B.W. (1995), *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*, Michigan.
- Aula, P. (1999), *Organisaation kaaos vai kaaoksen organisaatio? Dynaamisen organisaatioviehennänteoria*, Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Loki-kirjat.
- Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. (1994), *Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*, Stanford University Press. Tässä hyödynnetty ensisijaisesti Leevi Lehdon suomennosta *Nykyajan jäljillä: Refleksiivinen modernisaatio*, vuodelta 1995, Tampere: Vastapaino.
- Benford, R. D. (1997), An insider’s critique of the social movement framing perspective, *Sociological Inquiry*, 67(4), 409–430.
- Bergman, M. (2008), ”Retoriikan merkitys – Peircen pragmatistinen semiotiikka ja viestinnän tutkimus”, teoksessa Kilpinen, E., Kivinen, O. & Pihlström, S. (toim.) *Pragmatismi filosofiassa ja yhteiskuntatieteissä*, s.133–161, Gaudeamus, Helsinki.
- Bernstein, R. J. (2010), *The Pragmatic Turn*, Polity Press, Cambridge, UK.

- Bernstein, R. J. (2010b), "Dewey's vision of radical democracy", teoksessa Cochran, M. (toim.) *The Cambridge Companion to Dewey*, ss. 288–308, Cambridge University Press, Cambridge UK.
- Bertalanffy, L. (1971), *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. Allen Lane, London.
- Bovaird, T. (2008), "Emergent strategic management and planning mechanisms in complex adaptive systems: The case of the UK Best Value Initiative", *Public Management Review*, 10(3), 319–340.
- Brown, D. (1997), "Conversation with Norbert Elias", *Group Analysis*, 30, 515–524.
- van Buuren, A. & Gerrits, L. (2008), "Decisions as dynamic equilibriums in erratic policy processes: Positive and negative feedback as drivers of non-linear policy dynamic", *Public Management Review*, 10(3), 381–399.
- Byrne, D. (2001), "Complexity science and transformations in social policy", *Social Issues*, 1(2).
- Byrne, D. (2005), "Complexity, configurations and cases", *Theory, Culture and Society*, 22(5), 95–111.
- Casil, A. S. (2006), *John Dewey – The Founder of American Liberalism*, The Rosen Publishing Group Inc., New York.
- Czarniawska, B. (1999), *Writing Management: Organization Theory As a Literary Genre*, Oxford University Press. Oxford.
- Cilliers, P. (1998), *Complexity and Postmodernism: Understanding Complex Systems*, London: Routledge.
- Clippinger, J. H. III (1999) (toim.) *The Biology of Business: Decoding the Natural Laws of Enterprise*, Jossey-Bass.
- Cohen, M. (1999), "Commentary on the organization science special issue on complexity", *Organizational Science*, 10(3), 373–376.
- Crabtree, A. (2010), Charles Sanders Peirce. (julkaisematon käsikirjoitus)
- Crooke, S., Pakulski, J. & Waters, M. (1992), *Postmodernization*, Sage, London.
- Dalton, T. C. (2002), *Becoming John Dewey – Dilemmas of a Philosopher and Naturalist*, Indiana University Press, Bloomington.

- Dane, E. & Pratt, M. G. (2007), "Exploring intuition and its role in managerial decision making", *The Academy of Management Review*, 32(1), 33–54.
- Dewey, J. (2006), *Julkinen toiminta ja sen ongelmat*, Vastapaino, Tampere.
- Dopson, S. (1997), *Managing Ambiguity and Change: The Case of the NHS*, McMillan, London.
- Dopson, S. (2001), "Applying an Eliasian approach to organizational analysis", *Organization*, 8, 515–535.
- Dopson, S. (2005), "The diffusion of medical innovations: Can figurational sociology contribute?", *Organization Studies*, 26, 1125–1144.
- Du Bois, W. E. B. (1994), *The Souls of Black Folk*, Dover Publications.
- Dunning, E. (2004) "Aspects of the figurational dynamics of racial stratification: a conceptual discussion and developmental analysis of black-white relations in the United States", teoksissa Loyal, S. & Quilley, S. (toim.), *The Sociology of Norbert Elias*, ss. 75–94, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dunning, E. & Hughes, J. (2013), *Norbert Elias and Modern Sociology: Knowledge, Interdependence, Power, Process*, Bloomsbury Academic, London & New York.
- Eisele, C. J. (1975), "John Dewey and the immigrants", *History of Education Quarterly*, 15(1), 67–85.
- Evans, R. B. & Koelsch, W. A. (1985), "Psychoanalysis arrives in America – The Psychology Conference at Clark University", *American Psychologist*, 40(8), 942–948.
- Farazmand, A. (2003), "Chaos and transformation theories: A theoretical analysis with Implications for organization theory and public management", *Public Organization Review: A Global Journal*, 3(4), 339–397.
- Fonseca, J. (2002), *Complexity and innovation in organizations*, Routledge, New York.
- Fredrickson, B. (2009), *Positivity*, Crown Publishers.
- Fuchs, C. (2003a), "Some implications of Pierre Bourdieu's works for a theory of social self-organization", *European Journal of Social Theory*, 6(4), 387–408.
- Fuchs, C. (2003b), "Structuration theory and self-organization", *Systematic Practice and Action Research*, 16(2), 133–167.

- Gaventa, J. (2003), *Power after Lukes: a review of the literature*, Brighton: Institute of Development Studies.
- Geyer, R. (2003), "Beyond the Third Way: the science of complexity and the politics of choice", *British Journal of Politics and International Relations*, 5(2), 237–257.
- Giddens, A. (1994), *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (1998), *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Polity Press: Cambridge.
- Gilbert, N. & Troitzsch, K.G. (2005), *Simulation for the Social Scientist*, Open University Press.
- Goleman, D. (1995), *Emotional Intelligence*, Bantam Books, New York.
- Guillén, M. F. (1994), *Models of Management. Work, Authority and Organization in a Comparative Perspective*, University of Chicago Press, Chicago.
- Harisalo, R. & Stenvall, J. (2002), Luottamus ja epäluottamus kunnanhallituksen päätöksenteossa. Suomen Kuntaliitto Acta nro 151, Helsinki.
- Harter, N. (2003), "Between great men and leadership: William James on the importance of individuals", *Journal of Leadership Education*, 2(1), 3–12.
- Hayles, N. K. (1991), *Chaos and Order*, University of Chicago Press, Chicago.
- Helén, I. (1994), "Michel Foucault'n valta-analytiikka", teoksessa Heiskala, Risto (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*, s. 270–315. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Holton, G. (1988), *Thematic Origins of Scientific Thought – Kepler to Einstein*, Harvard University Press, Cambridge.
- Huhtala, A. (2000), "Työssä oppimisen filosofia John Dewey'n mukaan", teoksessa Ruohotie, P., Honka, J. & Mustonen, L. (toim.) *Työssäoppimisen haasteet ammattikasvatukselle*, ss. 20–28, Hämeen ammattikorkeakoulu, Hämeenlinna.
- International Sociological Association isa-sociology.org. Luettu maaliskuussa 2013
- Jalonen, H. (2007), *Kompleksisuusteoreettinen tulkinta hallinnollisen tehokkuuden ja luovuuden yhteensovittamisesta kunnallisen päätöksenteon valmistelutyössä*, Akateeminen väitöskirja. Tampereen teknillinen yliopisto. Julkaisu 693. Tampereen Yliopistopaino Oy, Tampere.

Jalonen, H. (2011), ”Innovaatiotoiminnan näkymätön dynamiikka”, teoksessa Jalonen, H., Aarva, K., Laihonen, H., Laitinen, I. & Lönnqvist, A. (2011) *Arvoverkkoa kokemassa – Saaliina tuottavuutta ja innovaatioita*, s. 45–77, Suomen Kuntaliitto Acta nro 226. Helsinki.

Jalonen, H., Aarva, K., Laihonen, H., Laitinen, I. & Lönnqvist, A. (2011), *Arvoverkkoa kokemassa – Saaliina tuottavuutta ja innovaatioita*, Suomen Kuntaliitto Acta nro 226, Helsinki.

James, W. (1983), *The Works of William James: Essays in psychology*, Harvard University Press, Cambridge.

Janis, I. (1972), *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascos*. Boston: Houghton Mifflin.

Järvinen, P. & Järvinen, A. (2004), *Tutkimustyön metodeista*, Opinpajan kirja, Tampere.

Kahnemann, D. (2003), ”A Perspective on Judgement and Choice Mapping Bounded Rationality”, *American Psychologist*, 58(9), 697–720.

Kangas, R. (1994), ”Jürgen Habermas ja modernin projektin puolustuksen vaikeus”, teoksessa Heiskala, Risto (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*, ss. 192–222. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Kannisto, T. (2012) *Kant: Puhtaan järjen kritiikki* (Kritik der reinen vernunft), <http://filosofia.fi/node/242.4> Luettu lokakuu 2012.

Kilminster, R. (1998), *The Sociological Revolution – From the Enlightenment to the Global Age*, Routledge, London & New York.

Kilminster, R. & Mennell, S. (2003), ”Norbert Elias”, teoksessa Ritzer, G. (toim.) *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*, Blackwell Publishing, ss. 178–206, Malden, MA, USA & Oxford, UK.

Kilpinen, E. (2008), ”John Dewey, Georg Herbert Mead ja pragmatistisen yhteiskuntatieteen ongelmat”, teoksessa Kilpinen, E., Kivinen, O & Pihlström, S. (toim.) *Pragmatismi filosofiassa ja yhteiskuntatieteissä*, s. 91–132, Gaudeamus, Helsinki.

Kivelä, J. (2010) *Valtiokonsernin talousohjauksen tila – tuki vai taakka*, Akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopistopaino, Tampere.

Kuhn, T. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press.

Kunelius, R. (2006), Julkisojen ongelmat – Johdannoksi kirjan *The Public and Its Problems* suomenokseen, teoksessa John Dewey, Julkinen toiminta ja sen ongelmat, s. 11–32, Vastapaino, Tampere.

Laihonen, H. (2009), *Terveysjärjestelmän johtamisen tietovirrat*, Akateeminen väitöskirja, Julkaisu 824 Tampereen teknillinen yliopisto, Tampere.

Laitinen, I. (2008), *Autenttinen evaluaatioetiikka*, Acta Universitatis Lapponiensis 133, Lapin yliopistopaino, Rovaniemi.

Laitinen, I. (2010), *Tietoperustainen johtaminen – Case Helsinki*, Acta nro 216. Suomen Kuntaliitto, Helsinki.

Laitinen, I. & Stenvall, J. (2012), ”Ihminen ja vuorovaikutus muutoksessa – kompleksisuus ja muutosten hallinta”, teoksessa Perttula, J. & Syväjärvi, A. (toim.) *Johtamisen psykologia – Ihmisten johtaminen muuttuvassa työelämässä*, s. 91–121, PS-kustannus, Jyväskylä.

Lasch, C. (1985), ”Review: Historical sociology and the myth of maturity: Norbert Elias’s ”Very Simple Formula”, *Theory and Society*, 14(5), 705–720.

Layder, D. (2006), *Understanding Social Theory*, 2nd edition, Sage Publications, London.

Leary, D. E. (1990), ”William James on the Self and Personality: Clearing the Ground for Subsequent Theorists, Researchers, and Practitioners”, teoksessa Johnson, M. G. & Henley, T. B. (toim.) *Reflections on The Principles of Psychology – William James After a Century*, ss. 101–138, Lawrence Erlbaum Associates Inc., Hillsdale, New Jersey.

Levine, B. (ei julkaisuvuotta) *Chronology of John Dewey’s life and work*. Painamaton. <https://www.yumpu.com/en/document/view/13602732/chronology-of-john-deweys-life-and-work-the->. Luettu maaliskuussa 2013

Luhmann, N. (1995), *Social systems*, Stanford University Press, Stanford, CA.

Luhmann, N. (2004), *Ekologinen kommunikaatio*, Tammer-Paino, Tampere. (Alkuperäisteos Ökologische Kommunikation vuodelta 1990.)

Martela, F., Järvillehto, L., Kenttä, P. & Korhonen, J. (2013) (toim.), *Esa Saarinen – Elämän filosofi*, Aalto yliopisto, Helsinki.

Martin, J. (2002), *The Education of John Dewey: A Biography*, Columbia University Press, New York.

Maula, M. (2006), *Organizations as Learning Systems. ‘Living Composition’ as an Enabling Infrastructure*, Advanced Series in Management. Elsevier, Amsterdam.

May, D. M. (2004), ”The Interplay of Three Established-Outsider Figurations in a Deprived Inner-city Neighbourhood”, *Urban Studies*, 41(11), 2159–2179.

McDaniel, R. Jr., Jordan, M. & Fleeman, B. (2003), "Surprise, surprise, surprise! A complexity science view of the unexpected", *Health Care Management Review*, 28(3), 266–278.

Mennell, S. & Goudsblom, J. (1998) "Norbert Elias", teoksessa Mennell & Goudsblom (toim.) *On Civilization, Power, And Knowledge – Selected Writings*, The University of Chicago Press, Chicago & London.

Merali, Y. & Allen, P. (2011), "Complexity and systems thinking", teoksessa Allen, P., Maguine, S. & McKelvey, B. (toim.) *The SAGE handbook of complexity and management*, 31–52, Sage, Los Angeles,

MCS, University of St. Andrews, Scotland, School of Mathematics and Statistics, http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Peirce_Charles.html
Luettu lokakuu 2012 – maaliskuu 2013.

Misak, C. (2011), "Making Disagreement Matter: Pragmatism and Deliberative Democracy", teoksessa Talisse, R. B. & Aikin, S. F. (toim.), *The Pragmatism Reader – From Peirce Through the Present*, s. 471–483, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

Misak, C. (2013), "The Pragmatist Project in Political Philosophy", teoksessa Gaus, G. & D'Agostino, F. (toim.), *The Routledge Companion to Social and Political Philosophy*, ss. 656–678, Routledge, New York.

Mitleton-Kelly, E. (2003), "Ten principles of complexity and enabling infrastructures", teoksessa Mitleton-Kelly, E. (toim.) *Complex Systems and Evolutionary Perspectives on Organizations: The Application of Complexity Theory to Organizations*, s. 23–50. Pergamon.

Moore, J. F. (1996), *The Death of Competition: Leadership and Strategy in the Age of Business Ecosystems*, HarperBusiness.

Morcöl, G. (2005), "A new systems thinking: Implications of the sciences of complexity for public policy and administration", *Public Administration Quarterly*, 29(3), 297–320.

Morcöl, G. (2010), "Issues in reconceptualizing public policy from the perspective of complexity theory", *Emergence: Complexity and Organization (E:CO)*, 12(1), 52–60.

Morrison, K. (2005), "Structuration theory, habitus and complexity theory: elective affinities or old wine in new bottles?", *British Journal of Sociology of Education*, 26(3), 311–326.

Myers, G. E. (1990), "James and Freud", *The Journal of Philosophy*, 87(11), 593–599.

New York Times, Dr. John Dewey Dead at 92; Philosopher a Noted Liberal, June 2, 1952.

- Niiniluoto, I. (1989), ”Pragmatismi”, teoksessa Niiniluoto, I. ja Saarinen, E. (toim.) *Vuosisatamme filosofia*, s. 40–73, WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.
- Niiniluoto, I. (2000), ”Johdatus merkityksen merkityksiin”, teoksessa Airola, A., Koskinen, H. J. & Mustonen, V. (toim.), *Merkillinen merkitys*, s. 13–25, Gaudeamus, Helsinki.
- Niiniluoto, I. (2008), ”Arvot ja tosiasiat”, teoksessa Kilpinen, E., Kivinen, O. & Pihlström, S. (toim.) *Pragmatismi filosofassa ja yhteiskuntatieteissä*, s. 61–90, Gaudeamus, Helsinki.
- Noddings, N. (2010), ”Dewey’s philosophy of education: a critique from the perspective of care theory”, teoksessa Cochran, M. (toim.) *The Cambridge Companion to Dewey*, ss. 265–287, Cambridge University Press, Cambridge UK.
- Nonaka, I. (1994), ”A dynamic theory of organizational knowledge theory”, *Organization Science*, 5(1), 14–37.
- Norberteliasfoundation.nl/elias. Luettu lokakuu 2012 – maaliskuu 2013.
- Nye, J. S. Jr. (2004), *Soft Power – The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York.
- Ozanne, J. L., Corus, C. & Saatcioglu, B. (2009), ”The philosophy and methods of deliberative democracy: Implications for public policy and marketing”, *Journal of Public Policy & Marketing*, 28(1), 29–40.
- Phelan, S. E. (1999), ”A note on the correspondence between complexity and systems theory”, *Systemic Practice and Action Research*, 12(3), 237–246.
- Peirce, C. S. (1878), ”How to make our ideas clear”, *Popular Science Monthly*, 12, 286–302.
- Perrin, J. (2011), ”The incoherence of William James’ moral philosophy”, *Aporia*, 21(2).
- Pihlström, S. (2008), ”Pragmatismi filosofisena perinteenä”, teoksessa Kilpinen, E., Kivinen, O. & Pihlström, S. (toim.) *Pragmatismi filosofassa ja yhteiskuntatieteissä*, s. 21–51, Gaudeamus, Helsinki.
- Puolimatka, T. (1996), *Kasvatus ja filosofia*, Kirjayhtymä, Helsinki.
- Quintaneiro, T. (2006), ”The concept of figuration in Norbert Elias’ sociological theory”, *Teoria & Sociedade*, 2 no.se Belo Horizonte.
- Raisio, H. (2010), *Embracing the Wickedness of Health Care – Essays on Reforms, Wicked Problems and Public Deliberation*, Acta Wasaensia No 228, Social and Health Management 5, Universitatis Wasaensis.

- Richardson, K. (2008), ”Managing complex organizations: Complexity thinking and the science and art of management”, *Emergence: Complexity and Organization* (E:CO), 10(2), 13–26.
- Richardson, R. D. (2007), *William James – In the Maelstrom of American Modernism, First Mariner Books*, Houghton Mifflin Company, New York.
- Rittel, H. & Webber, M. (1973), ”Dilemmas in a general theory of planning”, *Policy Sciences*, 4(2), 155–169.
- Rogers, M. L. (2009), ”Democracy, elites and power: John Dewey reconsidered”, *Contemporary Political Theory*, 8(1), 68–89.
- Rorty, R. & Engel, P. (2007), *What’s the Use of Truth?*, Columbia University Press, New York.
- Russell, B. (1992), *Länsimaisen filosofian historia 2*, WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.
- Rytölä, M. (2011), *Tietoperustainen johtaminen palvelutoiminnan suunnittelussa julkisella terveydenhuoltoalalla*, Akateeminen väitöskirja, Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 81, Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Saarijärvi, E. (1985), *Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin*, WSOY, Helsinki.
- Sabel, C. (2012), *Dewey, Democracy and Democratic Experimentalism*, Columbia Law School.
- Salumets, T. (2001), ”Introduction”, teoksessa Salumets, T. (toim.) *Norbert Elias and Human Interdependancies*, s. 3–12, McGill University Press, Vancouver.
- Scheffler, I. (1974), *Four Pragmatists – A Critical Introduction to Peirce, James, Mead and Dewey*, International Library of Philosophy and Scientific Method, Humanities Press, New York.
- Schein, E. (1985), *Organizational Culture and Leadership*. Jossey-Bass.
- Seeck, H. (2008), *Johtamisopit Suomessa – taylorismista innovaatioteorioihin*, Gaudeamus, Helsinki.
- SEP, Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/>. Luettu lokakuu 2012 – maaliskuu 2013.
- Simon, H. (1947), *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*. Macmillan, New York.

- Simon, H. (1991) "Bounded rationality and organizational learning", *Organization Science*, 2(1), 125–134.
- Simon, H. (1982), *Models of Bounded Rationality: Empirically grounded economic reason*, MIT Press.
- Simon, L. (1998), *Genuine Reality – A Life of William James*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Sotarauta, M. & Srinivas, S. (2006), "Co-evolutionary policy processes: Understanding innovative economies and future resilience", *Futures*, 38(3), 312–336.
- Smith, D. (2001), *Norbert Elias & Modern Social Theory*, Sage Publications, London.
- Stacey, R. (2005), *Experiencing Emergence in Organizations*, Routledge, London.
- Stacey, R. (2010), *Complexity and Organizational Reality. Uncertainty and the Need to Rethink Management After the Collapse of Investment Capitalism*, Routledge, Abingdon, Oxon.
- Stacey, R. & Griffin, D. (2005), *A Complexity Perspective on Researching Organizations. Taking experience seriously*. Routledge, London.
- Strandman, K. (2009), "*Se vain ilmestyi*": Vuorovaikutukseen perustuva strategian Viestintä kuntaorganisaatiossa, Akateeminen väitöskirja, Lapin yliopistopaino, Rovaniemi.
- Stähle, P. (2004), "Itseuudistumisen dynamiikka. Systeemiajattelu kehitysprosessien ymmärtämisen tukena", teoksessa Sotarauta, M. & Kosonen, K.-J. (toim.) *Yksilö, kulttuuri, innovaatioympäristö. Avauksia aluekehityksen näkymättömään dynamiikkaan*, s. 222–255. Tampere University Press, Tampere.
- Syväjärvi, A., Perttula, J., Stenvall, J., Maijainen, K. & Vakkala, H. (2007), "Psykologisen johtamisen haaste kompleksisessa muutostilanteessa ja ihmisen muutosdynamiikassa", *Hallinnon Tutkimus*, 26(3), 3–17.
- Szakolczai, A. (2000), *Reflexive Historical Sociology, Routledge Studies in Social and Political Thought*, Routledge, New York.
- Szakolczai, A. (2000b), "Norbert Elias and Franz Borkenau – Intertwined life-works", *Theory, Culture & Society*, 17(2), 45–69.
- Van Iterson, A. (2009), *Norbert Elias's Impact on Organization Studies, The Oxford Handbook of Sociology and Organization Studies: Classical Foundations*, Online Publication, Oxford.
- Van Krieken, R. (1998), *Norbert Elias, Key Sociologists -series*, Routledge, London.

Van Krieken, R. (2001), "Norbert Elias and Process Sociology", teoksessa Ritzer, G. & Smart, B. (toim.) *The Handbook of Social Theory*, Sage Publications, London.

Vartiainen, P. & Raisio, H. (2013), "Hallintotiede uuden ajan kynnyksellä - Näkökulmana kompleksisuusajattelu", teoksessa Virtanen Turo & Ahonen, Pertti & Syväjärvi, Antti & Vartiainen, P. & Vartola, J. & Vuori, J. (toim.) *Suomalainen hallinnon tutkimus – Mistä, mitä, minne?* Tampere University Press, Tampere.

Tarasti, E. (1990), *Johdatusta semiotikkaan – esseitä taiteen ja kulttuurin merkitysjärjestelmistä*, Gaudeamus, Helsinki.

Thayer, H. S. (1985), "Pragmatism", teoksessa O'Connor, D. J. (toim.) *A Critical History of Western Philosophy*, s. 437–464, The Free Press, New York.

Weick, K. E. (1995), *Sensemaking in organizations*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Westbrook, R. B. (1991), *John Dewey and American Democracy*, Cornell University Press, Ithaca, New York.

Westbrook, R. B. (1993), "John Dewey (1859–1952)", *The Quarterly Review of Comparative Education*, 23(1/2), 277–291.

Westbrook, R. (2010), "The making of a democratic philosopher: the intellectual development of John Dewey", teoksessa Cochran, M. (toim.) *The Cambridge Companion to Dewey*, ss. 13–33, Cambridge University Press, Cambridge UK.

Whetten, D. A., Felin, T. & Brayden, G. K. (2009), "The Practice of Theory Borrowing in Organizational Studies: Current Issues and Future Directions", *Journal of Management*, 35(3), 537–563.

White, W. L. (2004), "Transformational change: A historical review", *Journal of Clinical Psychology*, 60(5), 461–470,

Wilkinson, K. (2011), "Organised chaos: An interpretive approach to evidence-based policy making in Defra", *Political Studies*, 59, 959–977.

Yrjönsuuri, M. (1996), "Peirce, skolastikot ja realismi", teoksessa Kiesepä, I. A., Pihlström, S. & Raatikainen, P. (toim.) *Tieto, totuus ja todellisuus*, s. 348–352, Gaudeamus, Helsinki.